

Uvodnik

Felix Kohl: Mladi svet, kje si? 1171

Mnenja, izkušnje, vizije

Maruša Mugerli Lavrenčič: Med policami 1180

Pogovori s sodobniki

Maja Murnik z Robertom Waltlom 1190

Sodobna slovenska poezija

Miriam Drev: Zdravljenje prednikov 1201

Miklavž Komelj: Pesmi 1209

Sodobna slovenska proza

Barbara Zorman: Maša in prikazni 1220

Slavica Remškar: Kako živijo punce 1228

Sodobni slovenski esej

Barica Smole: V globočinah 1232

Marko Nemeč Pečjak: Delo 1238

Tuja obzorja

Sundara Ramaswamy: Tamarindina zgodba 1253

Predstavljamo

Susan D. Curtis: Pesmi iz zbirke *Áxonas* 1265

Spomini

1272 Vesna Mikolič: Spomin na tržaškega Odiseja

Razmišljanja o(b) knjigah

1278 Marko Pavliha: Ciceronovo pismo iz onstranstva

Sprehodi po knjižnem trgu

1290 Uroš Zupan: Psica in poletje
(*Manja Žugman*)
Roman Rozina: Sto let slepote
1294 (*Majda Travnik Vode*)
1299 Tone Peršak: Praznovanje (*Nada Breznik*)
Kazimir Kolar: Zgodbe nekega slabiča
1304 (*Diana Pungeršič*)

Mlada Sodobnost

1308 Marjan Manček: Pipi Pišče išče
(*Alenka Urh*)
1311 Špela Frljic: Bleščivka (*Ivana Zajc*)

Uvodnik

Felix Kohl

Mladi svet, kje si?

Foto: Jana Radičević

Nedavno mi je pogled med prebiranjem romana *Malomeščani* Lare Paukovič obstal na opombi. Še bolj kot sama odločitev avtorice za uporabo opomb v takšnem besedilu me je začudil pojem, ki je bil po njenem (ali pa tudi lektoričinem) mnenju potreben razlage: *Tinder*. Začel sem razmišljati o tem, komu naj bi bil roman potemtakem sploh namenjen, če je pojem, ki je tako generaciji likov kot tudi mlajšim generacijam najbrž več kot dobro znan, potreben razlage. Ali avtorica ni dovolj zaupala mlajšemu bralstvu ali je želela nagovarjati čim širšo ciljno publiko? Če je bil razlog slednje, bi z opombami vsekakor morala opremiti tudi pojme kot *after* ali pa *GHB* (ki ga recimo jaz, njen vrstnik, tudi nisem poznal). Dodaten občutek tujosti ustvarja avtoričina nedosledna raba kurzive, s katero zapisuje nekatere izraze, ki označujejo pojave sodobne (pop)kulture ali so enostavno slengovski, vendar še zdaleč ne vseh. Če bi me nekdo povabil na *cheese cake* v kurzivi, bi se zagotovo vprašal, čemu tak poudarek, saj gre za pojem, ki je že dodobra prodril v naš vsakdan, po drugi strani pa v romanu mrgoli tujih besed, ki niso zapisane v kurzivi. Toda namen tega eseja ni kritika romana, temveč odpiranje veliko širšega vprašanja. Namesto oguljenega tuhtanja o tem, ali mladi sploh še berejo, bi zadevo rad obrnil: kdo sploh piše romane, ki nagovarjajo mlade odrasle ter zrcalijo njihov življenjski in izkustveni svet?

Uroš Zupan je leta 2013 v eseju *Generacijski romani* razmišljal o romanu *Manj kot nič* ameriškega pisatelja Breta Eastona Ellisa, ki je v osemdesetih

letih preteklega stoletja kot mlad avtor v svojih delih izhajal iz sodobnega življenjskega sveta in takratne popkulture ter s tem uspešno nagovoril in fasciniral pripadnike iste generacije, tudi Zupana. Kot oznako za tovrstne knjige slednji uporablja pojem *generacijski romani* in jih definira takole: “[K]njigo napiše pripadnik iste generacije, v času izida mlad pisatelj, v njej je mogoče prepoznati konture sveta, v katerem smo odraščali, naše psihe so v tem svetu prepletene s popkulturo in junak je seveda nesprijaznjen z resničnostjo in išče nekakšen absolut.” Zupan s časovne distance razmišlja o tem, katere slovenske knjige iz osemdesetih let bi se v tem pogledu lahko kosale z Ellisovo, in omeni dva primera, Mazzinijeve *Drobtinice* in Morovičevo *Bombo la petrolia*.

Fenomena, ki ga Zupan raziskuje, se je iz znanstvene perspektive lotil Christian Klein v monografiji *Kultbücher* (2014). Knjige kot Salingerjev *Varuh v rži*, Goethejevo *Trpljenje mladega Wertherja* ali *Generacija X* Douglasa Couplanda so *kultne* oziroma *generacijske*, ker jim je uspelo – oziroma jim v določenih primerih še vedno uspeva – nagovoriti generacijo mladih bralk in bralcev v času mladostništva, recimo v času zaključevanja šolanja, ko se prvič znajdejo v krizi. V tem času namreč zapuščajo družinski okvir, ki jim je prej zagotavljal identiteto, iskanje ustrezne alternative pa precejšnjemu številu mladih povzroča težave. Poleg tega v tem času razvijajo vrednostni sistem, ki jim bo celo življenje služil kot temelj razmišljanja in presojanja. Literarna dela lahko pri tem nudijo oporo, če bralec v vrednostnem sistemu literarnega lika najde orientacijo za lastno vedenje. Velikokrat so to liki, ki izstopajo po značaju, ker se upirajo sodobnim družbenim kovencijam, *mainstreamu* in starejšim generacijam ter poudarjajo svojo individualnost in emocionalnost. Skratka: gre za posebne, karizmatične like, s katerimi se bralec poistoveti in ki mu dajejo občutek, da je tudi on nekaj posebnega, kar je seveda malce absurdno, če se to dogaja večji skupini bralcev. Povedano z besedami Leva Grossmana: “Paradoks vsakega *Voice* romana je v tem, da združuje generacijo bralcev okoli ideje, da je vsak od njih edini zajeban outsajder, ki v svetu, polnem šminkerjev, govori resnico.” Pogoji za identifikacijo z liki so prvoosebni pripovedovalec, ki pripoveduje “neposredno”, ne iz zrelejše perspektive, različni postopki ustvarjanja vtisa avtentičnosti (npr. pristen jezik) in razmeroma neznan avtor, saj ima bralec le v tem primeru dovolj prostora za projiciranje lastne podobe na besedilo. Če bi bil avtor že uveljavljen in znan, bi bralec ta proces s svojo podobo znatno oteževal. Bralec takšnih knjig lahko čuti pripadnost večji skupini sobralcev, ki tvori skupnost ljudi s podobnimi vrednotami in okusom, kot na primer ob pojavu t. i. Wertherjeve mrzlice,

ko so se bralci začeli oblačiti kot mladi Werther, nekateri pa so si po njegovem zgledu celo vzeli življenje. Tako lahko nastane kult okoli knjige, ki zajama celo generacijo, in v redkih primerih doseže celo nadgeneracijsko veljavo. Razume se, da to uspe le redkim delom.

V slovenski literaturi bomo najbrž zaman iskali take primere, čeprav slovenski literarni prostor celo pozna žanrsko oznako generacijski roman, ki v mnogih literarnih prostorih sploh ne obstaja – dobesedni prevod *Generationenroman* v nemščini namreč označuje rodbinske romane, v anglosaškem prostoru srečamo oznako *VOAG-novel* (*Voice of a Generation Novel*), ki je rezervirana za izbrane primerke. V slovenskem prostoru se z generacijsko oznako ravna veliko bolj radodarno. V literarni vedi jo je vztrajno uveljavljal Franc Zadavec, z njo pa je označil peščico romanov, ki jih je France Vodnik leta 1936/37 v tridelnem eseju *Povojni slovenski "romani generacije"* v reviji Mentor poskusil spraviti pod skupni, generacijski imenovalec. Koncept generacije je bil v različnih znanstvenih strokah takrat namreč zelo priljubljen. Sociolog Karl Mannheim je v svojem slavnem, do danes merodajnem referatu *Problem generacij* leta 1928 generacije opredelil kot skupine vrstnikov, ki določene zgodovinske dogodke predelujejo vsaka na svoj način. To je bilo vidno na primeru prve svetovne vojne, po kateri je nastalo več skupin mladih, ki so se na podlagi izkušenj med vojno in po njej politično različno opredeljevale. Velik prispevek Mannheimove teorije je opozorilo, da generacije niso danost, ampak nastajajo kot živ proizvod družbe in ne nazadnje tudi komunikacije. Generacije se torej ustvarjajo, tudi v medijski, umetniški komunikaciji. V literarni javnosti se je takrat veliko govorilo o delih t. i. izgubljene generacije, kar bi utegnilo spodbuditi tudi Vodnika k iskanju primerljivih romanov iz slovenskega prostora. Izpostavil in opisal je šest romanov, med drugim *Novo mesto* Mirana Jarca in roman *Človek mrtvaških lobanj* Bratka Krefta.

Posebnost teh besedil je, da so antipod klasičnim avtobiografijam, kakor jih imenuje Vodnik. Namesto da bi človek v letih opisal svojo življenjsko pot, opisujejo v teh knjigah razmeroma mladi avtorji nedavno preteklost oziroma sodobnost, v delih pa lahko zasledimo avtobiografske prvine. Gre za besedila, ki uprizarjajo življenjski svet mlajših ljudi po prvi svetovni vojni ter njihovo iskanje smisla in mesta v družbi. S tem nedvomno nagovarjajo mladostnike, hkrati pa njihova dela predstavljajo dokument življenja in mišljenja neke generacije. V tem je tudi šibkost oznake – pojem generacijski roman se namreč pogosto uporablja tudi za romane, ki o neki generaciji govorijo z veliko večje časovne oddaljenosti – tak primer je denimo roman *V Elvisovi sobi* Sebastijana Preglja. Poleg tega nekateri

s tem pojmom označujejo rodbinske romane, ki opisujejo več generacij iste družine in ne pripadnikov ene generacije. Oznaki torej med iskanjem ne gre popolnoma zaupati.

Zupan je med pisanjem svojega eseja izbral precej pragmatičen pristop in po predlogih vprašal kolege in znanke. Medtem ko se Milan Jesih in Zupanov vrstnik Slavo Šerc vsak domislita svojega generacijskega romana, Urban Vovk, Manca G. Renko in Katja Perat z odgovorom ne morejo postreči. Vemo, da je tranzicija pomenila premik k intimnim zgodbam, ampak ali je prinesla tudi smrt generacijskih besedil?

Problem gotovo ne more biti v intimnosti, saj sta tako Mazzinijev Egon v *Drobtinica* kot Moro v Morovičevi *Bombi la petrolii* dokaj individualizirana lika, ki jima je v prvi vrsti mar za hedonizem ter se družbi upirata iz osebnih razlogov in ne v imenu višjih idealov, kot na primer skupina okoli novomeške pomladi. Posplošeni liki, postavljeni v širši kontekst, niso dober recept za pridobitev generacije bralcev. Navsezadnje Holden Caulfield in mladi Werther zagotovo nista ne arhetipski osebi njunega časa ne politično angažirana, nasprotno, bralstvo sta privlačila in ga še vedno pritegujeta ravno s svojo individualnostjo in čustvenostjo. Časi se vsekakor spreminjajo, s tem pa tudi potrebe bralcev. Tudi Zupan piše, da bodo mlajše generacije imele svoje generacijske romane, a kje jih najti? Uporniški liki kot pri Ellisu in Salingerju mogoče sploh niso več sodobni in bi jim manjkala verodostojnost. Klaus Hurrelmann in Erik Albrecht sta pripadnike t. i. generacije Y ne nazadnje razglasila za "tajne revolucionarje", saj družbenih sprememb niso dosegali s protesti, ampak z vztrajnimi pohodi po institucijah in uveljavljanjem vrednot v lastni življenjski praksi. Literarni lik, ki naj bi ustrezal takšnemu razumevanju upora, seveda ne sme dneve in dneve posedati po gostilnah ali osvajati enega spolnega partnerja za drugim. Dilemo vprašanja upora mlajših generacij odlično ponazarja Aljoša Harlamov v svojem *Bildungsromanu*, ki sicer šteje že trinajst let, a se zdi v določenih vidikih še zmeraj aktualen:

Kako je mogoče odrasti, če se ne moreš upreti? [...] Mladi morajo biti uporni brez razloga, ker je razlogov za upor preveč, da bi lahko izbrali. Samo tisti najlažji razlog je najtežje najti. Dedki se hvalijo z gozdovi in vojno, očetje z izpisi prisluškovanj in arestom ali pa s tatuji in slikami, kako z zavihanimi rokami držijo lopato na gradnji železne ceste. [...] Kako bi se le lahko uprli v svetu, ki so ga stari zgradili prav zanje, prav za jutri? Ž žulji in krvjo. Svet, ki jim nudi toliko izjemnih podob in izdelkov, ki so lahko njihovi, vso to blago, ki je narejeno najprej zanje, ki na njih svet stoji. Za njihovo svobodo in srečo, tako da jim je odvzeta možnost, da bi bili kdaj svobodni in srečni.

Roman Aljoše Harlamova bi lahko bil odličen generacijski roman, a je junak tako pasiven, da niti ne spregovori. Seveda s tem odlično ponazarja današnje mlade, a za identifikacijo z likom enostavno ni dovolj prostora, če delo bralcu ne ponudi vpogleda v notranjost, nobenih miselnih vzorcev in izjav, ki bi lahko služile kot moto ali vodilo za bralca. Poleg tega je ta junak predstavnik zelo izbrane skupine ljudi, saj gre za intelektualca, ki je nameraval zasledovati akademsko kariero. To niti ni v nasprotju s tradicijo slovenskih generacijskih romanov, saj junaki večinoma izhajajo iz visoko izobraženega in umetniškega okolja, a vendar je hkrati jasno, da se s tem krčijo tudi možnosti za poistovetenje bralcev z junaki. Zanimivo je tudi, da je Harlamov sam postal "tajni revolucionar" – pisanje je po prvencu opustil in zdaj deluje kot glavni urednik Cankarjeve založbe, kjer svoje ideje uresničuje na institucionalni ravni. Res pa je tudi, da je njegovo generacijo Y že nasledila generacija Z, katere dobršen del se trenutno postavlja na lastne noge. Kakšen pa naj bi bil lik, ki bi današnjim mladostnikom služil kot projekcijska površina?

Če pogledamo sodobne definicije generacij, se med značilnostmi večinoma omenjajo izkušnje in navade potrošništva. Seveda so vrednote in pogledi pripadnikov teh generacij še vedno posledica političnega in ekonomskega razvoja, a generacijske skupine ne vzrastejo več iz velikih dogodkov, kakor je to predpostavljala Mannheim, na primer iz svetovne vojne ali iz študentskega gibanja 1968. Svoja imena dobijo iz različnih, banalnih razlogov: medtem ko je oznako generacija X populariziral Couplandov roman, sta generaciji Y in Z pač njeni naslednici po abecednem redu. To pa seveda ne pomeni, da se med seboj ne razlikujeta – prav nasprotno, ena najpomembnejših razlik je zagotovo v tem, da se je generacija Z že v zgodnjem otroštvu srečala s sodobnimi tehnologijami, posledica slednjega pa je povsem drugačen odnos do uporabe spletnih medijev in najnovejših tehnoloških naprav.

V tem pogledu so *Malomeščani* prikaz mlade generacije, saj govorijo o mlajši ženski, katere vsakdan je prepleten z uporabo različnih tehnologij, a predstavitev junakinje je zelo splošna in predvsem površna, junakinja pa s svojim vedenjem ne deluje preveč simpatično, kar bi spodbujalo ali celo dovoljevalo identifikacijo. Prav nasprotno: bralec se najbrž ne more poistovetiti z osebo, ki se na literarnem večeru počuti povsem tuje. Še najmanj pa je v kakršnem koli vidiku deviantna. *Malomeščani* sicer nikoli niso bili označeni kot generacijski roman in avtorica tega namena najbrž niti ni imela. Nasprotno: naslov in vsebina knjige dajeta dovolj razlogov

za sklep, da gre za karikaturo neke skupine ljudi. To je problematično, če pomislimo, da je prav Paukovič ena redkih romanopisk, ki svoje zgodbe umešča v sodobni čas in prostor ter ustvarja like, ki bi lahko bili njeni vrstniki, zgodbi njenih romanov (poleg *Malomeščanov* gre še za prvenec *Poletje v gostilni*) pa hkrati nista toliko individualizirani, da se širši krog bralcev vsaj v določenih potezah protagonistov ne bi mogel prepoznati.

Da bom še bolj nazoren: pet let starejši Katja Perat in Ana Schnabl sta svoja romana locirali na Dunaj v zgodnjem 20. stoletju oziroma v Jugoslavijo, v osemdeseta leta 20. stoletja. Muanis Sinanović je napisal "balkano-futuristično" *Anastrofo*, vsakdan junakinje romana *Zataknjena v pomladi* Tine Vrščaj pa sestavljajo sanje in fantazije z "radikalno odsotnostjo dejanskosti" (Katja Perat). V luči pravkar opisanega stanja se zdijo uvodne besede Kreftovega *Človeka mrtvaških lobanj* iz leta 1929 presenetljivo aktualne: "V slovenski literaturi zadnjih let je navada, da se o vsakdanjih pojavih življenja ne piše in to radi tega, ker je baje umetnost nekaj vzvišenega, nadživljenjskega. Zato pa tudi prevladuje v njej nadzemsko smrdeče mrtvilo."

Seveda je to treba vzeti s ščepcem soli. Ana Svetel v svoji kratkoprozni *Dobri družbi* nedvomno uspešno zajame duh časa oziroma mlade generacije, saj so prevozi med njimi izjemno priljubljeni (tudi kot posledica ekonomske stiske), a v kratki prozi pač ni dovolj prostora za razvijanje likov in s tem zgodba težko postane delo, ki definira generacijo. Lani objavljena *Hladna veriga* Klemna Kordeža prav tako vsebuje veliko elementov sodobnega časa in potrošniške kulture ter v marsičem pronicljivo odslikava nekatere prvine sodobne družbe in skrbi, ki pestijo mlade. Vendar se zdi, da se knjiga želi dotakniti preveč tem hkrati, saj ne nazadnje ne ostane v sedanjosti, ampak vrže pogled tudi v prihodnost. Prav tako je glavni lik tudi v tem romanu specializiran intelektualec – s Timom Gartnerjem se bo marsikateri bralec težko, če sploh, poistovetil. Njegov lik ni dovolj karizmatičen, da bi pritegnil večje število mladih bralcev, povrh pa ne more ponuditi konkretnega izhoda iz ustaljenih vzorcev ali njihove alternative – tudi Tim v svojem početju vedno znova trči ob zakonitosti ljubezni in družbe, ki ga utesnjujejo in spravljajo v negotovost. Natančno opazovanje in proučevanje družbe mu morda prinašata poklicni uspeh in družbeni ugled, v obstoječi sistem in njegove strukture se odlično vključuje, vendar pa ga vse to ne osrečuje. Identifikacijo ovira tudi vsevedni pripovedovalec, ki likom jemlje dobro mero neposrednosti in individualnosti.

Zahtevi po verodostojnosti in avtentičnosti lahko pri pisanju ustreza le pripadnik iste generacije. Zato preseneča, da so romani, ki so bili v zadnjem

času deležni oznake generacijski roman, pogosto dela nekoliko starejših pisateljev, na primer *Bazen* Nataše Sukič ali *Neverend* Aleša Štegra. Leta 2020 je izšel *Pontonski most* Suzane Tratnik, ki bi ga po zasnovi nedvomno lahko uvrstili med generacijske romane, a se dogaja v devetdesetih letih preteklega stoletja. Tudi Agato Tomažič je tematika očitno zanimala, saj je v svoj *Tik pod nebom* vpletla “predstavnik digitalne generacije”. Najnovejši primer takšnega pisanja o mladih je *Ekstradeviško* Dušana Čatra, ki je za glavno osebo romana izbral sedemnajstletnika Maja. Čatru ne gre odrekati vidnega truda za avtentičnost lika, vendar tudi on ne more preseči dobronamernega opisa mladih s strani *boomerja*, ki pač misli, da se današnji sedemnajstletniki še vedno gibljejo “na kakšnem Facebooku”, ta pa je že nekaj časa predvsem domena Čatrovih vrstnikov. Ali je pisanje o mladih torej dokončno prešlo v roke starejših?

Zadnji pisatelj, ki je veljal za izrecnega “generacijskega” avtorja, je Nejc Gazvoda. Dejansko je v svojih delih obravnaval težave, s katerimi so se takrat spopadali njegovi vrstniki. Nekaj let pozneje je na oder stopila še Jela Krečič, katere *Ni druge* je bil prav tako označen kot generacijski roman, delo pa naj bi ponujalo, vsaj po mnenju njenega trideset let starejšega soproga, natančno analizo njene generacije. Žal pa je Jela Krečič stopila v isto past kot Lara Paukovič in ostala na površini nadvse posplošenih likov, za katere se zdi prav osupljivo, da izhajajo izpod rok intelektualke. Zanimanje za generacijsko tematiko je v obeh primerih nedvomno opazno, čeprav ga je v znatni meri generirala tudi literarna industrija, ki je s pojmom generacija ravnala izrazito potratno. Seznam avtorjev in avtoric, ki naj bi bili predstavniki nove *generacije osemdesetih*, se je kar daljšal, a so hitro deževale kritike z vseh strani, češ da med njimi ni skupnosti. Na tem mestu se ne bi globlje spuščal v to tematiko, saj so o tem izčrpno razpravljali že drugi. Kar želim povedati, je to, da slovenski literarni sistem in slovensko družbo nasploh zaznamuje izrazito *generacijsko* mišljenje. Pomislite le, kolikokrat uporabite pojem *generacija* in kolikokrat razlikujete med *mladimi* in *starimi*. Sam pri tem nisem nobena izjema.

Da potreba po generacijskih besedilih še vedno obstaja, ne nazadnje dokazuje priljubljenost romana *Normalni ljudje* Sally Rooney, ki v Sloveniji že kar nekaj časa zaseda višja mesta na lestvici najbolj izposojanih knjig. Avtorico so razglasili za “Salingerja snapchat generacije” in jo intenzivno promovirali kot “literarni glas milenijske generacije” in podobno. Ali slovenski bralci torej v knjižnem ogledalu raje vidijo mlade Irce kot pa sebe? Tehten argument proti temu je recepcija s kresnikom nagrajenega romana

Belo se pere na devetdeset, katerega priljubljenost tiči v dobršni meri tudi v tem, da prikazuje življenjski svet generacije, ki je odrasčala v Sloveniji v sedemdesetih in osemdesetih letih, kakor je izpostavil tudi Goran Vojnovič v svoji kolumni v Dnevniku. Dejstvo, da gre za pretresljivo osebno izpoved o izgubi družinskih članov in boju s hudo boleznijo, pustimo tu ob strani. Seveda pa gre v tem primeru tudi za drugo vrsto generacijskega besedila, in sicer za retrospektiven, nostalgičen pogled človeka, ki ima adolescenco že kar nekaj časa za sabo. Z varne časovne distance je vsekakor lažje pisati, čustva in spomini so že izčrpno predelani in bolj urejeni. V zadnjem času je izšlo še nekaj romanov, ki obravnavajo mladost v Sloveniji v osemdesetih oziroma v času osamosvojitve: poleg že omenjenega *V Elvisovi sobi* Sebastijana Preglja sta to *Trg osvoboditve* Andreja Blatnika in *Jaka in Vane* Janija Virka. Mogoče bomo čez dvajset let brali romane, v katerih bo z nostalgijo prikazan današnji čas.

V eseju sem načel kar nekaj vprašanj, a nanje pravzaprav nimam pravih odgovorov. Edini pravi odgovor bi bilo pisanje takšnega romana, vendar mi pisanje na žalost ni bilo položeno v zibelko. O nekaterih razlogih za “nadživljenjskost” današnje literature mladih lahko le ugibam. Pomemben vidik bi bila lahko seveda ozkost slovenskega prostora. Pisati o svoji generaciji v Sloveniji pomeni pisati o razmeroma majhni skupini ljudi, in če upoštevamo, da so glavne osebe generacije velikokrat intelektualci, se ta skupina dodatno skrči. Morda si mladi pisatelji in pisateljice nočejo naložiti bremena avtobiografskega pisanja o prijateljih, kolegih, znancih, saj bi si tem lahko tudi usodno zapečatili literarno kariero, če pomislimo na majhnost literarnega sistema in trga ter s tem povezane omejene možnosti. Nejc Gazvoda je tako na primer svoje like postavil v dokaj posplošene dogajalne prostore, ki so sicer prepoznavno slovenski, a ne konkretni. Drugi razlog je mogoče tudi v tem, da je pisanje o generaciji velik izziv, ki s seboj prinaša veliko odgovornost, čemur marsikdo v prvencu ne more ali noče biti kos. V intervjujih je pogosto moč brati, da si avtor oziroma avtorica ne drzne govoriti v imenu generacije. Domnevati gre tudi, da mladi čutijo pritisk, da morajo že od začetka nekaj *dokazati*. Tako se vsaj zdi ob prebiranju odlomkov o umetnosti v *Hladni verigi* Klemna Kordeža, ki ponazarjajo podkovanost in načitanost avtorja, hkrati pa zgodbi jemljejo živost. Podobno bi lahko rekli za *Mazohistko* Katje Perat, katere pisanje je prav tako zahtevalo temeljito poznavanje zgodovinskega ozadja. Pomemben razlog zagotovo tiči že v sami zvrsti in začetkih ustvarjalnih poti. Mnogi začnejo pisati v okviru literarnih krožkov, kjer se pogosto posvečajo poeziji. Zato

ne primanjkuje mladih lirikov, marsikateri od njih tudi izhaja iz sodobnega življenjskega sveta, vendar pogosto ostanejo zapisani liriki, ki, roko na srce, veliko težje pritegne celo generacijo bralcev. Morda se s svojim iskanjem tudi sam nahajam v slepi ulici, saj je Lev Grossman že leta 2006 napovedal konec generacijskih zgodb: “Dejstvo je, da se generacija bralcev najbrž ne bo več nikoli zbrala okoli ene knjige, kakor so to počeli v 20. stoletju, ko je Holden Caulfield v iskanju rac šel v Central Park. Te ptice so odletele.” Da so posamezna dela tudi po letu 2006 še pritegnila večje skupine ljudi, pa ne gre zanikati – ne samo v svetovnem kontekstu, tudi na primer v primeru Tadeja Goloba, tudi v Sloveniji. Seveda tu ni šlo za določeno generacijo, poleg tega gre za žanrsko literaturo, vendar priljubljenost njegovih del vseeno kaže, koliko vpliva še lahko ima proza. Tako kot uspeh filma *Ne bom več luzerka* Urše Menart dokazuje, da je generacijsko snov v Sloveniji (še) možno dobro prikazati. Zakaj torej ne bi spet kakšen roman pritegnil večje skupine mlajših bralcev? Mogoče bi jih za začetek mladi romanopisci spet lahko začeli naslavlјati – tako bi ptice vsaj usmerili v njihovo smer.

Mnenja, izkušnje, vizije

Maruša Mugerli Lavrenčič

Med policami

*Pri enajstih so me učili recitirati Prešerna,
da sem lahko na slovesnosti
zasenčila Čehe, Rome in Ukrajince,
in v ušesa maloštevilnih poslušalcev
položila lepšo tujščino kot oni.*

Natalija Milovanović: *Veče nacionalnih
manjina*, iz zbirke *Samoumevno*

Pisanje tega besedila zaključujem obdana s knjižnimi policami. To ni pravzaprav nič nenavadnega. Vsak, ki piše, tudi rad in veliko bere – oziroma naj bi tako vsaj bilo. Le da sama pričujoče besedilo še zadnjič pred oddajo prebiram in popravljam na svojem delovnem mestu v knjižnici. In ravno knjižnica je tudi bila odločilni impulz za pisanje tega eseja. Knjižnica oziroma police, ki stojijo v njej, se iz leta v leto množijo in se vse bolj šibijo pod težo knjig.

Knjige so v knjižnicah razvrščene po določenem sistemu – pri nas običajno uporabljamo knjižnični klasifikacijski sistem, ki se imenuje Univerzalna decimalna klasifikacija (krajše UDK). V njem je celotno človeško védenje razporejeno v deset glavnih skupin, ki so označene s številkami od 0 do 9. Klasifikacija je namenjena predvsem knjižničarjem, ki z njeno pomočjo knjižnično gradivo razporejamo po posameznih policah. Pri

postavljanju in pospravljanju gradiva na police si knjižničarji pomagamo s številkami na nalepkah na platnicah knjig – to so tiste nalepke, zaradi katerih se bralci včasih jezimo/jezijo, ker prekrivajo besedilo na hrbtu knjige. Bralci se z UDK običajno ne ukvarjajo, temveč se ravnajo po opisnih oznakah (npr. Zgodovina, Matematika, Filozofija, Romani, Poezija ...).

Čeprav gre pri UDK za univerzalni sistem, ima vsaka knjižnica pri postavitvi gradiva tudi določeno svobodo; razporeditev gradiva je na primer odvisna od vrste in velikosti knjižnice. V “moji” knjižnici je večina beletristike razdeljena na Slovensko leposlovje in Tuje leposlovje in znotraj teh dveh skupin na podkategorije. Bralci, ki knjižnico poznajo, vedo, v katerem delu oddelka in vsaj približno na kateri polici bodo našli posamezno (leposlovno) delo. Takšna razdelitev se zdi logična in tudi najenostavnejša. Ampak tudi pri najenostavnejših stvareh seveda ne gre brez zapletov.

Tako kot večine stvari se tudi knjig ne da vedno “popredalčkati”. Katalogizatorji – to so osebe, ki knjige in drugo knjižnično gradivo vnašajo v spletni katalog Cobiss – so marsikdaj v dilemi, pod katero zvrst in posledično na katero polico uvrstiti posamezno knjigo. Nekateri romani so tako kratki ali imajo tako posebno strukturo, da bi jih lahko prav tako označili kot kratko prozo. Spet drugi vsebujejo toliko (avto)biografskih elementov, da se pri razvrščanju pojavi dilema, ali jih uvrstiti med biografske romane, spomine ali morda celo biografije. Večino romanov uvrščamo med družbene romane, pri tistih, ki obravnavajo zgodovinsko tematiko, se včasih postavi vprašanje, ali ne bi sodili pod zgodovinske. Vse to je razlog za to, da lahko včasih določeno literarno delo v različnih knjižnicah najdemo na različnih oddelkih.

Bralci so včasih nezadovoljni, kadar na primer želijo, da jim pokažemo, kje imamo knjige Draga Jančarja, saj se jim zdi nelogična naša razlaga, da lahko le-te najdejo na različnih policah – pod “navadnimi” oziroma družbenimi romani, zgodovinskimi romani, kratko prozo in celo dramatikom. Čeprav so nekateri pisci tako plodni, da bi samo njihova dela lahko zapolnila skoraj celo omaro – med slovenskimi avtorji sta takšna na primer Ivan Sivec ali Marcel Štefančič –, to še ne pomeni, da takšno omaro tudi imajo. To, da so njihove knjige “razseljene” po različnih policah in celo oddelkih, ni nič neobičajnega. Avtorjem najbrž za to ni kaj dosti mar, saj ne pišejo z mislijo na to, na kateri polici in kje v knjižnici bodo svoj dom našle njihove knjige. Vprašanje pa je, ali to v resnici velja za vse avtorje.

*

Leta 2021 je nagrado novo mesto short, ki jo za najboljšo zbirko kratke proze razpisuje in podeljuje novomeška založba Goga, prejel Carlos Pascual za knjigo *Nezakonita melanholija*. Med nominiranci so bili še Marko Golja (*Prepozno, pozneje*), Anja Mugerli (*Čebelja družina*) in Agata Tomažič (*Nož v ustih*). Nagrado podeljujejo od leta 2017. Na uradni spletni strani festivala, v okviru katerega se nagrada podeljuje, je zapisano, da želijo s festivalom “opozoriti na pomembnost zbirk kratke proze, izpostaviti avtorice in avtorje, ki si zaslužijo zasesti novo mesto v zgodovini slovenske literature ... Pogoj za uvrstitev med nominirana dela pa je, da so bila dela najprej objavljena pri slovenskih založbah.” Carlos Pascual je doma iz Mehike, študiral je v rojstnem mestu, v Ciudadu de México, in v Los Angelesu. Piše v angleškem in španskem jeziku – v španskem jeziku je napisal tudi besedila iz zbirke *Prikrita melanholija*, v slovenščino jih je prevedla Mojca Medvedšek. Ne zgodi se pogosto, da avtor, ki ne piše v slovenščini in torej ni “slovenski avtor”, prejme slovensko literarno nagrado.

Ampak leto 2021 je bilo v tem pogledu očitno prelomno. V okviru Slovenskega knjižnega sejma je naj knjiga 2021 postala *Devica, kraljica, vdova, prasica* Erice Johnson Debeljak. Za naj knjigo glasujejo obiskovalci sejma, in sicer iz nabora knjig, ki jih po svojem izboru Zbornici založnikov in knjigo-tržcev posredujejo založbe. Ostale nominiranke in nominiranci lanskega leta so bili: Irena Cerar (*Pravljicne poti brez meja*), Irena Štaudohar (*Kaj hoče ženska?*), Tadej Golob (*Virus*), Peter Svetina (*Modri Portugalec*), Miha Šalehar (*Pustolovec zmote*), Goran Vojnović (*Đorđić se vrača*). V čem se delo nagrajene avtorice razlikuje od ostalih nominiranih? Pri njeni knjigi, tako kot že kratkoprozni zbirki Carlosa Pascuala, gre za prevod – besedilo je iz angleščine prevedel Andrej E. Skubic. Erica Johnson Debeljak, ki se je na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja iz ZDA preselila v Slovenijo, piše v angleščini, vendar zase pravi, da je slovenska pisateljica in integralni del slovenske kulture, s čimer se najverjetneje strinjajo tudi slovenski bralci.

O svoji identiteti in o avtorjih, ki živijo v Sloveniji in pišejo v tujem jeziku, je Erica Johnson Debeljak v preteklosti napisala že več – tudi polemičnih – besedil. V enem od njih, ki nosi pomenljiv naslov *Bi se zrušilo nebo, če bi kresnika dobila Maja Haderlap? Kdo sme biti slovenski pisatelj?* je slovensko družbo pozvala k premisleku o tem, kaj je slovenska identiteta, ter k odpiranju oken in vrat in požela takšne in drugačne odzive, predvsem pa molk. K odpiranju slovenske družbe že vrsto let pozivajo tudi nekatere druge – predvsem – avtorice, med njimi je gotovo najbolj aktivna Lidija Dimkowska, ki je leta 2020 prejela literarno nagrado velenjica – čaša nesmrtnosti, ki je, kot je pisalo v obrazložitvi, “z vrhunskima zbirkama *ph nevtralna za življenje in smrt*

in *Črno na belem* dokazala, da si zasluži naziv slovenska pesnica”. Dimkowska, ki je bila rojena in je odrasla v Makedoniji, pozneje študirala v Romuniji, zdaj pa že dolga leta živi v Sloveniji, je med drugim uredila antologijo sodobne manjšinske in priseljske književnosti *Iz jezika v jezik*, ki je pri Društvu slovenskih pisateljev izšla leta 2014, leta 2019 pa tudi zbornik *Biče bolje*, ki vsebuje besedila avtorjev, ki pišejo (tudi) v maternih jezikih z območja nekdanje Jugoslavije. Prizadevanje Erice Johnson Debeljak, Lidije Dimkovske, Stanislave Chrobákové Repar ... je bilo tudi razlog za spremembo statuta Društva slovenskih pisateljev – od leta 2010 lahko za članstvo v društvu namreč zaprosijo tudi avtorice in avtorji, ki ne pišejo v slovenščini. Vendar se zdi, da je bilo to eno redkih oken, ki se je odprlo.

Če se od oken in vrat vrnemo k policam, lahko ugotovimo, da imajo z vprašanjem, del katere književnosti – oziroma katerih književnosti – pravzaprav so, poleg samih avtorjev težave tudi knjižnični katalogizatorji, ki morajo njihove knjige postaviti na police. Če se za začetek omejimo na avtorje, ki živijo v Sloveniji in pišejo izključno v svojih maternih jezikih (in ne v slovenščini), lahko ugotovimo, da njihova dela običajno pristanejo na policah, namenjenih tujim avtorjem oziroma t. i. prevodni književnosti. To velja tako za že omenjeni Erico Johnson Debeljak in Lidijo Dimkovsko kot tudi za druge avtorje in avtorice. S pomočjo kataloga Cobiss lahko pravzaprav od kjer koli dostopamo do katalogov skoraj vseh slovenskih knjižnic in na ta način pokukamo na njihove police. Že hiter pregled pa nam pokaže, da obstaja vrsta avtorjev in avtoric oziroma literarnih del, pri katerih niti približno ni tako preprosto.

Stvari se denimo zapletejo pri Maji Haderlap. Prozni prvenec koroške avtorice, roman *Angel pozabe*, za katerega je avtorica prejela prestižno avstrijsko književno nagrado Ingeborg Bachmann, je v večini knjižnic uvrščen med prevedene (biografske) romane, medtem ko je njena zadnja zbirka poezije *Dolgo prehajanje*, ki je prav tako prevod (obe deli je prevedel Štefan Vevar), postavljena ponekod pod tujo, drugje pa pod slovensko poezijo (skupaj z njenimi zgodnejšimi pesniškimi zbirkami, ki pa jih je avtorica izvirno napisala v slovenščini). Zapleten primer je tudi Brina Svit oziroma Brina Švigelj Mérat, pisateljica, ki že štirideset let živi v Parizu. Prva dela je napisala v slovenščini, z njihovimi prevodi v francoščino je dosegla tudi francoske bralce, nato pa je začela pisati v francoščini. Odtlej svoje romane prevaja sama – po njenih besedah v resnici ne gre za prevode, saj “vsak roman napiše dvakrat”.

Eden največjih izzivov za knjižničarje katalogizatorje – in morda še večji za bralce, ki v knjižnicah iščejo njegove knjige – pa je zagotovo Josip Osti,

bosansko-slovenski oziroma slovensko-bosanski pesnik, pisatelj, esejist, kritik, antologist in prevajalec, ki se je leta 1990 iz Sarajeva preselil v Slovenijo, leta 1994 pa začel tudi pisati v slovenščini in tako postal "slovenski pesnik". Od leta 1997 je pisal izključno v slovenskem jeziku, za svoje delo pa je prejel tudi nekaj najpomembnejših slovenskih literarnih nagrad, med drugim Veronikino in Jenkovo, kot slovenski pesnik je gostoval tudi na številnih mednarodnih festivalih in srečanjih v tujini. Josip Osti je bil izjemno ploden pisec, njegova avtorska dela pa najdemo med pesniškimi zbirkami, romani, zbirkami kratke proze, esejistiko in morda še kje, poleg tega pa stojijo tako na policah s prevodno kot s slovensko literaturo.

Če sem se doslej omejila na sodobne pisce, to ne pomeni, da se "dilema glede nacionalnosti" pri starejših avtorjih in avtoricah ne pojavlja. Leta 2005 je izšla zbirka pesmi *Črepinje* in druge pesmi Lili Novy, ki vsebuje prevode pesničinih nemških pesmi, (tudi) v nemščini so pisali Alma Karlin, Luiza Pesjak, Julius Kugy, Josip Stritar, France Prešeren, Lev Detela ... Louis Adamič velja za najuspešnejšega in najodmevnejšega slovenskega izseljenskega pisatelja, in čeprav je od leta 1925 pisal izključno v angleščini, je danes vključen v večino temeljnih pregledov slovenske književnosti. Vendar ne gre pozabiti, da so mu v preteklosti kljub njegovim koreninam in kljub povezavi med njegovimi deli in njegovo nekdanjo domovino zaradi pisanja v tujem jeziku očitali, da ni slovenski pisatelj.

Zdi se, da so se vsi omenjeni pisci in piske, ki v svojih delih združujejo več jezikov in/ali več kultur, znašli v nekakšnem vmesnem prostoru; če spet uporabim podobo knjižničnih polic – njihova dela nekako sodijo hkrati na iste police, obenem pa nobena polica ni "tista prava". To s policami in oznakami UDK je seveda le nekakšna metafora – pri knjigah ne nazadnje šteje le to, da najdejo pot do bralca oziroma da bralci najdejo pot do njih, čeprav je to, kot smo videli, v nekaterih primerih nekoliko bolj zapleteno.

*

V okviru 37. slovenskega knjižnega sejma je bila podeljena tudi nagrada na najboljši prvenec. Prejela jo je Natalija Milovanović za pesniško zbirko *Samoumevno*. Avtorica se je rodila v Srbiji, odraščala v Bosni in Hercegovini, srednjo šolo in del študija opravila v Sloveniji, nato pa študirala v Avstriji. Objavlja v slovenskih in srbskih literarnih revijah, v svoji poeziji pa se ukvarja tudi z vprašanji tujosti, razseljenosti, drugačnosti. Zbirka je napisana v slovenščini, vendar je v njej čutiti prisotnost drugih jezikov in kultur, a zdi se, da so meje med njimi postale fluidne. V pesmi *Meja* na primer zapiše:

meja je koža
ljudje v vsaki pori
delajo taborišča
ona se nemoteno
pretaka skozi države
nekdo je prepotoval
celo evropo
in od vsakega dobil
enak nasvet
naj se pazi
vzhodnega soseda
na njihovi strani je
konec civilizacije

meja je koža
z brazgotinami
preteklih
in prihodnjih vojn
kot zaskrbljen starec
z vrezninami let
na zgubanem čelu
kot najstnica
ki z nohti praska
aknast obraz

meja je koža
nihče ji še ni prišel
do konca
vsake toliko let
se cela obnovi
ljudje jo skrbno
varujejo
da bi se obranili
pred ljudmi

Ena od avtoric, ki se ji to, v katerem jeziku ustvarja, ne zdi tako zelo pomembno, je Ana Lasić (dramatičarka, scenaristka, dramaturginja, predavateljica na AGRFT). Kot je povedala v nekem intervjuju, je selitev povzročila spremembo njenega jezika, in sicer je njegova vloga zanjo

postala veliko bolj relativna. Brina Svit pisanje v tujem oziroma drugem jeziku doživlja kot emancipacijo in preizkušanje. Za druge takšna fluidnost in preklapljanje nista samoumevna; njihova materinščina je kot nekakšen otoček v morju drugega jezika, na katerega se lahko zatečejo, kadar so same s svojimi mislimi in pišejo. Nekako tako kot Gertrude Stein, ki se je iz ZDA preselila v Pariz in priznala, da se je ob raziskovanju kompleksnosti angleškega jezika morala odmakniti od konteksta, kjer je angleščina dominirala. Poslušanje francoščine na ulicah ji je predstavljalo sprostitev in šele nato se je lahko znova približala angleščini, saj ji v njej ni bilo treba živeti. V delu *Ženske z levega brega* Share Benstock preberemo: “Ne vem, če bi se sicer lahko toliko ukvarjala z angleščino. In nihče ne more prebrati niti besede, ki jo napišem. Ne, rada živim s tolikimi ljudmi in sama z angleščino in s seboj.” Za Lidijo Dimkovsko je materinščina, makedonščina, njena največja prijateljica v samoti, v kateri se je znašla po selitvi.

Zaradi oddaljenosti od okolja maternega jezika, vsakodnevne izpostavljenosti novemu jeziku ter dejstva, da je jezik živ organizem, ki se nenehno spreminja, pa se lahko zgodi, da se začnejo vezi z maternim jezikom rahljati. Ukvarjanje z jezikom – pisanjem in prevajanjem – lahko ta proces sicer nekoliko ustavi in morda se nekateri avtorji in avtorice, potem ko se znajdejo v drugačnem kulturnem okolju, začnejo (intenzivneje) ukvarjati z jezikom, s pisanjem literature in njenim prevajanjem. Erica Johnson Debeljak se pred prihodom v Slovenijo denimo nikoli ni ukvarjala s pisanjem. Tu se torej na neki način srečujemo s protislovjem – po eni strani je izseljeniška izkušnja avtorice spodbudila, da so se začele bolj ukvarjati z (maternim) jezikom, po drugi pa je v njihovih izpovedih moč začutiti bojazen, da se bodo v novem okolju od svoje materinščine preveč oddaljile. Erica Johnson Debeljak v knjigi *Tujka v hiši domačinov* pravi takole: “Ko si po gargantuovsko prizadevaš, da bi prodril pod to površino, premostil prepad med notranjim in zunanjim, se morda bolj približaš tuji kulturi, neobhodno pa se tudi oddaljuješ od svoje; to je odtujitev, značilna za dvojezične in večjezične ljudi. Ko izpluješ iz pristanišča svojega jezika, se znajdeš na morju prevedenih fraz, čustev, miselnih stanj. Morda boš moral brskati po različnih slovarjih duše, da boš našel prave besede, s katerimi boš opisal ozračje, poimenoval razpoloženje. Navsezadnje se boš mogoče znašel razdeljen med dva jezika in kulturi, ne popolnoma zvest ne eni ne drugi, ne čisto doma ne v eni ne drugi.” Ludwig Hartinger, avtor, prevajalec, urednik in založnik, ki z Erico Johnson Debeljak deli navdušenje nad poezijo Srečka Kosovele, se je s pisanjem poezije spoprijel šele v slovenščini, katere se je naučil prav ob prevajanju poezije, slovenščina pa je poleg maternega jezika postala “njegova druga jezikovna srčna kamra”.

Stanislava Chrobáková Repar v knjigi *Slovenka na kvadrat* raziskuje podobnosti in razlike med slovaščino, ki je njena materinščina, in slovenščino, ki je postala njen "drugi dom": "... skupaj odkrivamo besede, ki pri njih-pri nas že izginjajo, medtem ko se pri nas-pri njih uporabljajo čisto aktualne. Sukňa (krilo), izba (soba), skriňa (omara) – nuditi (v slovaščini pomeni dolgočasiti), dom (pomeni hiša), láskat' (pomeni ljubkovati se) ... V tem je poezija, v zamenjavah, pomenskih premikih, v podobnostih, ki jih odkrivamo v jeziku ..."

O jeziku in identiteti v svoji poeziji razmišlja tudi Ana Ristović, ki v pesmi z naslovom *Jezik, moj jež* iz zbirke *Življenje na razglednici* pravi takole:

Ljubljanski taksisti stavijo,
da sem iz Ukrajine.

Na moj 'Dober dan '
mi zaželiyo dobro noč –
moja slovenščina diši po jugu ali vzhodu,
po zanesljivem užitku.

Beograjski mislijo,
da prihajam iz užiških krajev:
besede zategujem, trdijo,
kot Morava pred sušo.

In tisti okrog avtobusne postaje,
kamor prispem utrujena od poti,
pravijo, da moj Č ni mehek kot njihov,
gotovo sem Slovenka –
in pod povišanim pritiskom
taksimeter tiktaka vse hitreje.

In sprašujejo se, pod katero firmo
nosim tanko telo, razbeljeno glavo,
čigav je mali kovček na kolenih in pod njim
čigavo kratko krilo,
kurnik z vedrim namenom.

Čigav je trdi DŽ na sandalih,
pripet namesto zaponke,

in čigava sta dva glasna A iz imena
okrog mojih rok in vratu, namesto zanke.

In sprašujejo se, a ne vedo:
moj jezik je hitrejši od mene,
jež maratonec na 500 kilometrov,
ki mu bodice rastejo navznoter.

Kot zarotnika se srečujeva
v brezcarinski coni, na pol poti:
najini so nemi gozdovi, gluhi čas,
ko ga lahko grejem v dlaneh.

Obsojena drug na drugega,
slovnične revolucije preživljava molče:
jaz radost ponovno najdene dvojine,
on strah pred črnim imperfektom.

Vprašanje identitete je zelo zapleteno, ne nazadnje tudi iz čisto 'praktičnih' razlogov, kar na svoji koži občuti tudi protagonistka iz romana Lidije Dimkovske *Skrita kamera*, Makedonka, ki se po selitvi v Slovenijo in poroki s Slovincem sooča s številnimi birokratskimi in drugimi težavami: "Do zdaj je vizo lahko dobila samo z dobro podkrepjeno dokumentacijo in tako spoznala Francijo, Slovenijo, ZDA, Nizozemsko, Tajvan, Švedsko, Češko, Litvo, Romunijo. Kot povabljenka pesniškega festivala v Sloveniji je dobila vizo za en mesec in sva si z A.-jem Ljubljano lahko ogledali po dolgem in počez, kot nevesti na svoji poroki pa ji je ista država izdala vizo le za dva tedna." O boju s slovensko birokracijo, obrazci, kategorijami, prošnjami za pridobitev državljanstva, za pridobitev statusa samozaposlenega v kulturi, prošnjami za pridobitev pravice do plačila prispevkov pa do formularjev za štipendije ... lahko beremo tako v intervjujih z (nekaterimi) omenjenimi avtoricami kot tudi v njihovih – tudi nagrajenih – literarnih delih. Velikokrat so poudarile krivičnost položaja, v katerem so se znašle, ker v (nekaterih) slovenskih literarnih revijah ne morejo objavljati v rubrikah, namenjenih slovenskim avtorjem, prav tako ne morejo kandidirati za slovenske literarne nagrade (tu je v zadnjem letu očitno prišlo do prvih premikov).

Brina Svit se upira prisvajanju avtorjev s strani držav in se nima za izseljeniško, temveč za transnacionalno avtorico, Erica Johnson Debeljak

se označuje kot “*writer in translation*”, Chrobáková Repar je samo sebe označila za “dvodomno avtorico”. Prepričana je, da je identiteta pravzaprav nekaj, kar ni določeno od zunaj, temveč od znotraj.

S pisanjem eseja zaključujem v času, ki je zaznamovan z novo vojno, ki je s seboj prinesla tudi izključevanje, obujanje vprašanja nacionalne/etnične identitete in bo morda na novo začrtala nekatere meje. Ravno zato bi bilo zdaj morda še toliko bolj nujno prisluhniti tistim, ki imajo izkušnjo dvodomnosti, transnacionalnosti, dvojezičnosti, večkulturnosti, in prebirati njihove knjige ne glede na to, na kateri polici so našle svoj dom ... Čeprav bi bilo seveda še kako zanimivo pokukati tudi prek meja naše države in preveriti, kako je s knjigami in policami v tujih knjižnicah – kje na primer tam stojijo dela Samuela Becketta, Vladimirja Nabokova, Milana Kundere, Elif Shafak ..., ki so tudi (bili) dvojezični oziroma so živeli v dveh ali več kulturah.

Maja Murnik z

Robertom
Waltlom

Murnik: Kakšni so bili vaši gledališki začetki? Kdaj vas je teater začaral? V nekem intervjuju so vas predstavili kot “Titovega štipendista, ki je študiral pravo, igro, teologijo”. Zdi se, da niste (bili) tip človeka, ki bi že v rosnih letih zatrdno vedel, da ga privlači zgolj gledališče ...

Waltl: Nasprotno, teater me je privlačil od samega začetka, ampak, tako kot mlade ljudi, so me privlačile tudi mnoge druge stvari. Moj ded je bil amaterski režiser, odličen, in na podstrešju hiše, v kateri smo živeli v mojem ranem otroštvu, so bile knjige z dramami, naokoli so bili razmetani predmeti, ki so jih nekoč uporabljali kot rekvizite v predstavah, različni kostumi, stara violina, ki jo je stari atek prinesel, ko je pobegnil iz internacije v Nemčiji. V majhnih mestih, kot je Slovenj Gradec, ali v “mojih” Pamečah, ki so vas ali danes že skoraj predmestje Slovenj Gradca, otrok najde številne načine za igro. Opazoval sem običaje, svečanosti, javne in cerkvene, pevske zборе, gasilce, šolske prireditve, in če ima človek malo več senzibilnosti, iz njih gradi svoje svetove. Moji sorodniki so bili strastni smučarji, jaz sam bolj iz navade in manj zaradi želje. Takoj po gimnaziji sem se hotel vpisati na Akademijo, ampak je bil moj oče absolutno proti tej moji želji. Po služenju vojske sem se tako znašel na pravo v Mariboru in moram priznati, da sem na fakulteti užival, imel sem določene uspehe, ampak sem se, čim sem se dokopal do štipendije, takoj odpravil na sprejemne

Foto: Jernej Čampelj

izpite in se vpisal na igro na AGRFT. Tam sem se uresničil v krogu somišljenikov. Teksti, vaje, ogledi predstav, debate, dolge noči v ljubljanskih lokalih v osemdesetih, ko je v njih še vladal boemski duh, so me pritegnili. Po drugi strani sem ves čas nekaj delal, poleti redno na Kompas, in kot študent sem se prebil do "šefa" poslovalnice na Visu. Bil sem ekonomsko neodvisen, potoval sem, razvil odnos do dela in do obveznosti, metodologijo, ki me je strukturirala, da sem kasneje lahko ustanovil svoje gledališče.

Murnik: Kakšna je bila Akademija v času, ko ste študirali? Marsikdo navaja, da je bil takraten čas, tj. osemdeseta leta, izjemen, poln intelektualnega in umetniškega vrenja, svežih idej, vse je bilo odprto na vse strani, prepisno, osupljivo, pulzirajoče ... Kako ste sami doživljali to obdobje?

Waltl: Osemdeseta so čas mojega formiranja, vrhunec in dekadenca Jugoslavije, ki se je odpirala po vseh šivih in je kasneje po njih tudi po(po)kala. Resnici na ljubo sistem resnično ni bil trd, ta slovenski žametni komunizem je rodil briljantne stvari. Prijateljeval sem s Polono Vetric in Mitjo Rotovnikom, ki mi je večkrat govoril, kako je nastal Cankarjev dom. Ja, zaradi potrebe po prostoru, kjer bi bil partijski kongres. Ampak našli so se umi, vizionarji, ki so ta dom kulture naredili tak, da je s petimi dvoranami še danes eden najboljših v Evropi. Si lahko predstavljamo Ljubljano brez LIFFA, Druge godbe, Gallusove dvorane, kjer se vrstijo vrhunski koncerti? Da imamo še vedno razvito javno šolstvo in zdravstvo, da smo ena najbolj ekološko ozaveščenih držav, se med drugim lahko zahvalimo civilnim gibanjem osemdesetih let. Za nas je bilo pomembno, da je takrat nastal NSK. Bil sem povsod okoli njih, prek njih sem sklepal mednarodna prijateljstva. S *Krstom pod Triglavom* je Živadinov vzpostavil drugačne matrice, v polnem zaletu so bili Vito Taufer, Tomaž Pandur, neodvisna scena se je razcvetela, potekal je prvi Festival gejevskega in lezbičnega filma.

Murnik: Najprej ste predvsem igrali. Ustvarili ste številne igralske kreacije v slovenskih in hrvaških gledališčih ter filmih od leta 1987 dalje. Katere predstave (in režiserji, sodelavci) so se vam najbolj vtisnile v spomin oziroma se vam zdi, da so vas konstituirale?

Waltl: Na Akademiji in takoj po njej sem delal v Drami, Slovenskem mladinskem gledališču in nato v Lutkovnem gledališču Ljubljana, kjer so mi ponudili službo. Iz tistega obdobja me je najbolj navdušilo delo pri predstavi *Odisej in sin ali Svet in dom* po drami Vena Tauferja v režiji Vita Tauferja. Moja prva lutkovna predstava *Rigorka, zvezda z neba* v režiji izjemnega Belorusa Alekseja Leljavskega me je za vedno zapisala – tudi – lutkam. Pa pomembna vloga v uprizoritvi v režiji Janeza Pipana, *Zgodba južnega gozda ali Kdo je ubil sonce*, s katero je Lutkovno gledališče prvič nastopalo v tekmovalnem programu Borštnikovega srečanja. Snemal sem za televizijo in zelo kmalu je prišla glavna vloga v filmu *Nasmeh pod pajčolanom* režiserja Tuga Štiglica. To je bila nekakšna slovenska parafraza Viscontijeve *Smrti v Benetkah*. Konec osemdesetih sem delal z velikima umetnicama Berto Bojetu in Aljo Tkačev. V življenju se pogosto ne zavedaš, koliko čudovitih ljudi poznaš, z njimi sodeluješ, vsrkavaš njihove izkušnje, ko pa jih izgubiš, njihove ideje še dolgo sijajo v tebi. Spoznal sem Ivico Buljana in v začetku devetdesetih sva intenzivno potovala po Evropi, Italiji, Španiji, Portugalski in največ po Franciji, kamor sva hodila na festival v Avignon. Spominjam

se spektakularne sedemurne predstave *Fly my Dragon* Stanislasa Nordeya, ki me je povabil v svojo skupino v Francijo, a za to takrat žal nisem imel dovolj ambicij ali poguma. Leta 1995 sem z Ivico delal v njegovi prvi predstavi *Ime na koncu jezika* Pascala Quignarda, že naslednje leto pa me je povabil, da igram Hipolita v *Fedri* Marine Cvetajeve in nato Oresta v *Piladu* Piera Paola Pasolinija. Obe predstavi smo delali v zagrebškem teatru ITD, z njima pa gostovali po številnih evropskih in latinskoameriških državah. Zato je hrvaščina moj drugi materni jezik in sem predstavo *Čudovite dogodivščine vajenca Hlapiča* odigral več kot petstokrat tako v slovenščini in hrvaščini.

Murnik: Po letu 1999 ste začeli tudi režirati. Kaj vas je pri tem pritegnilo? Kako ste se odločili za samostojno pot – je bilo to bolj igra naključij ali ste se naveličali dela v instituciji?

Waltl: Režijo sem čutil kot del svojega pristopa h gledališču, tudi kot igralec se postavljaš v odnose z drugimi, s pomenom vloge, ki jo igraš. Samo v tem procesu ima glavno besedo režiser, ker drži koncept v svojih rokah. Prve predstave, kot je *Hlapič*, so nastale v sodelovanju z Buljanom in Nikom Goršičem, vendar sem bil večji del procesa prepuščen samemu sebi in sodelovanju s scenografko in skladateljico. Pozneje sem nekako "nevidno" zašel v režijo in doslej sem " naredil" že več kot šestdeset predstav. Večinoma otroških, veliko dramskih in lutkovnih za najmlajše, predvsem v hrvaških gledališčih, tam sem režiral dobesedno v vseh gledališčih, v Zagrebu, Splitu, na Reki, v Zadru, Osijeku, in tam zanje dobil vse mogoče nagrade. Veliko sem režiral tudi v Bosni in Hercegovini, kasneje v Srbiji, Črni gori, Belgiji in celo v Belorusiji. Te izkušnje so zame dragocene. Na oder sem postavil veliko Andersenovih pravljic, trikrat sem na primer režiral *Grdega račka*, v Zagrebu kot veliko produkcijo, v Mini teatru kot pravo miniaturo, v Mostarju pa kot lutkovno predstavo, in užival sem v teh drugačnostih. Kot režiser sem sodeloval z velikimi umetniki, kot so Svetlana Makarovič, Dubravka Ugrešić, Enes Kišević, Arsen Dedić. Svetlana Makarovič je moja najljubša avtorica in repertoar Mini teatra temelji na njenih delih. Spoznala sva se pred leti in si ostala zvesta. Režiral sem na primer tudi komedijo *Norveški gozdovi* z velikimi hrvaškimi igralkami Ano Karić, Jadranko Đokić, Natašo Dangubić in Natašo Dorčić, pa *Goldbergove variacije* Georgea Taborija v Slovenskem stalnem gledališču Trst, kompleksne metaforične igre, ki vključuje najrazličnejše elemente, od svetopisemskih do metagledaliških.

Murnik: Leta 1999 sta z Ivico Buljanom ustanovila Mini teater z namenom, da bi okreplila ustvarjanje v postdramskem gledališču in gledališču za mlado občinstvo (kot zapišete na spletni strani). Kako je potekalo ustanavljanje Mini teatra? So oblasti (država, mesto) idejo sprejele odprtih rok ali ste ob tem naleteli na kritike, češ, kaj nam je treba še enega gledališča v Ljubljani in podobno? Sprva ste imeli dvorano na ljubljanskem gradu, kajne?

Waltl: Čakalo nas ni nič, kar je pravzaprav dobra predispozicija. Zdelo se mi je nemogoče, da bi ostal zaposlen v instituciji samo zaradi redne plače, saj si gledališča nisem zaradi tega izbral za svoj medij. Do takrat sem že veliko potoval, spoznal sem tudi mala *off* gledališča v Parizu in New Yorku, in to svobodo sem želel prenesti v svoje umetniško življenje. Najbolj me je navdihnila Ellen Stewart, slavna La MaMa. Po drugi svetovni vojni je bila šivilja, nato oblikovalka in je na Manhattnu kot temnopolta ženska, za katero belke niso hotele delati, zaposlovala Judinje, ki so tja prišle iz Evrope, kjer so v holokavstu izgubile cele družine. Ker jih je zaposlovala in skrbela zanje, so ji rekli mama, čeprav je bila mlajša od številnih med njimi. Dala mi je zgled, pokazala mi je, kako gledališče nastaja v skupnosti, kako zbira ranljive, ki jih je družba zapustila. Iz te hiše so prišli Patti Smith, Sam Shepard, Robert de Niro in potem generacije umetnikov z vsega sveta. Od Mestne občine Ljubljana smo dobili v uporabo prostor na Ljubljanskem gradu in preuredil sem ga v čudovito gledališče, tam smo imeli otroški repertoar, ki je v tisti prej zapuščen prostor pripeljal na desettisoče otrok. Vendar pa je prostor zaradi obnove Gradu postal "ekonomsko" privlačen in po osemnajstih letih so nas izselili, še prej pa so nam ponudili, da si novo gledališče zgradimo v zapuščen hiši na Križevniški, kar nam je tudi uspelo. Predvsem z lastnimi sredstvi in veliko donacijo Norveškega finančnega mehanizma. Naše predstave, tako otroške kot postdramske, so bile zelo lepo sprejete, čeprav je malokdo verjel, da lahko v Ljubljani zaživi zasebno-javno gledališče, ki ni komercialno, ampak ima umetniško in obenem didaktično vlogo. Trikrat smo v neizprosni konkurenci z državnimi in mestnimi gledališči prejeli veliko Borštnikovo nagrado za najboljšo predstavo v celoti, igralci iz naših predstav pa prav tako redno dobivajo nagrade. Predstave *Macbeth po Shakespearu*, *Bartleby*, *pisar* in *Nemoč*, pred tem pa *Schneewittchen After Party* so nas uveljavile kot pomembno odrsko stičišče. Mini teater pa je tudi močno mednarodno umetniško središče. Upam si trditi, da slovensko gledališče kljub svoji vitalnosti nima dovolj usmerjenosti v evropsko in svetovno sceno, mi pa smo v to vložili vsa svoja prizadevanja in sodelujemo z umetniki dobesedno z vsega sveta.

Murnik: Izbor dramatikov v repertoarju Mini teatra kaže na to, da gledališče kar nekaj pozornosti posveča modernističnim in postmodernističnim piscem. Se vam zdi, da je postdramsko gledališče (Lehmann, avtor tega koncepta, je poudarjal pomen avantgard v sodobnem gledališču) prineslo veliko novega?

Waltl: Spomnim se, da so nas na začetku gledali s prezirom, vendar smo zaradi heterogenih konceptov, za katere smo se odločali, izbrali moto postdramsko gledališče. Predvsem smo uprizarjali in še uprizarjamo avtorje in besedila, ki so v slovenskem prostoru slabo zastopani. Prvič smo dali prevesti nekaj dram Roberta Walserja, Piera Paola Pasolinija, Elfriede Jelinek, Heinerja Müllerja, Pascala Ramberta, Wajdija Mouawada, Edouarda Louisa, Anne Carson, Petra Turinija, uprizorili pa smo tudi skoraj vse drame Bernard-Marieja Koltèsa in smo edini na svetu igrali njegove mladostne drame, še preden je bil to svetovni trend. Tudi v domačem prostoru smo znali najti pot in raziskovati dela Tomaža Šalamuna, ki smo mu naredili velik *hommage*, prvi smo naročili dramo pri Nejcju Gazvodi. Postdramsko je bilo za nas oznaka za margino, obrobno, a pomembno. Na obrobju smo delali na razvijanju projektov in zelo veliko gostovali. Obiskali smo kraje od Havane, New Yorka, Seula, Beograda, Zagreba, Lizbone, Caracasa, Varšave, Rima, Bruslja, Moskve, Abidžana, gostovali smo po Sloveniji, v zamejstvu in regiji. Naš program je hkrati eksperimentalen, kot predloge za predstave smo uporabljali tudi teoretska besedila iz ekonomije Thomasa Pikettija, pa na primer roman Danila Kiša ali film *Adelino življenje*. Predstave smo uprizarjali na otoku Silba, v Križevniški "četrti", v koprodukciji z gledališči s Ptuja, pa iz Kranja, Nove Gorice, Maribora, Ljubljane, Zagreba, Zadra, Dubrovnika, Budimpešte, Orleansa, Saint-Étienna, Beograda, New Yorka, Rennesa, Abidžana, Erevana ... Odprli smo prostor mladim ustvarjalcem; lansko sezono smo tako pripravili izjemno svežo in inovativno uprizoritev *Shooping and fucking* v režiji Brine Klamfer, v letošnji pa bosta naša gostujoča mlada režiserja Aljoša Živadinov in Nina Ramšak Marković. Postdramsko za nas pomeni rušenje hierarhij, rušenje prevlade teksta, raziskovanje novih igralskih pristopov. Potrditev, da je naše vztrajanje obrodilo sadove tudi v mednarodnem kontekstu, je povabilo k sodelovanju v programu *Remake a World* že omenjenega newyorškega gledališča La MaMa v tej sezoni z našo predstavo *Turingov stroj*, na kar sem izjemno ponosen.

Murnik: Mini teater želi biti gledališče, ki bo "tako elitistično kot populistično, ekscentrično in všečno širokemu občinstvu", piše na spletni strani

teatra. Seči hoče onkraj tradicionalnih razmejitev in uveljavlja koncept razširjenega gledališča, v katerem se izvajajo tudi koncerti, literarni večeri, potekajo debate, druženja itd.

Waltl: Trenutno pripravljamo predstavo *Judovsko življenje v Ljubljani*, za katero sva z Vinkom Möderndorferjem napisala scenarij in besedilo, režija je v rokah Yonatana Esterkina iz Izraela, vzporedno pa predstavo *Kdo se boji Virginie Woolf?*, klasiko ameriškega in svetovnega gledališča, ki jo z izjemno igralsko ekipo Nataša Barbara Gračner, Brane Šturbej, Klara Kukovec in Benjamin Krnetič režira Ivica Buljan. Hkrati s tem pa že potekajo priprave za še štiri predstave, *Amsterdam*, *Krojaček Hlaček*, *Ana Frank* in *Norma Jeane Baker Trojanska*. Izbrano dramsko besedilo nas velikokrat zanima kot začetek scenaristične in dramaturške linije, ki govori o nasilju. To navajam kot primer različnih projektov. Vzporedno s tem pripravljamo festival strpnosti *Hiša drugih*, na katerem bodo poleg filmskih projekcij in razstav potekali pogovori z vidnimi protagonisti, od otroške psihologinje Anice Mikuš Kos do nekdanjega zadnjega jugoslovanskega zunanjega ministra Budimirja Lončarja, in kulinarčni večeri ter koncerti. Nekoč smo organizirali večmesečno serijo branj integralnih romanov, ki so trajala do jutra, pisatelje, kot sta recimo Josef Winkler ali Herta Müller, sta brala Marko Mandić in Zvezdana Mlakar. Druženje v našem salonu je zavestno dejanje, ustvarjanje družabnega življenja, saj si tako izmenjujemo zamisli, debatiramo, igramo ... Pogosto so naši gostje veleposlaniki, pisatelji, profesorji.

Murnik: Kje je po vašem mnenju danes mesto teatra? Kaj naj stori v tem času, v katerem se zdi pozornost bralca/gledalca/uporabnika omejena praktično na nekaj sekund, času, v katerem glavno vlogo prevzemajo tehnološki mediji, ki se zdijo v nagovarjanju gledalčeve percepcije mnogo hitrejši, tudi mnogo agresivnejši?

Waltl: V predstavi *Vsi ptice* francosko-libanonskega avtorja Wajdija Mouawada igram Davida. Gre za večurno predstavo, ki govori o koreninah izraelsko-palestinskega konflikta, to je hkrati družinska saga in rafinirano psihološko gledališče z močnimi antičnimi referencami. Za občinstvo pomeni kompleksno avanturo, ki zahteva določeno predznanje in intelektualno-čustveno angažiranost. Po vsaki uprizoritvi doživimo stoječe ovacije. Hočem reči, da je gledališče medij, ki je popolnoma drugačen od televizije, filma in družbenih omrežij. Platforme, kot sta Netflix ali HBO, se mi zdijo le vmesna postaja do prihodnjih načinov "uživanja" leposlovja. Gledališče pa je že dva

tisoč let enako in nikoli ni izgubilo privlačnosti. Seveda se je slogovno in vsebinsko spreminjalo, ideja izvajalca, ki s sporočilom nagovarja občinstvo, pa je ostala enaka. Na našem repertoarju sta recimo že več kot desetletje *Macbeth po Shakespearu* Heinerja Müllerja, ki govori o človeškem pohlepu in šibkosti, in *Zapiranje ljubezni*, ki arhivira neko izpeto partnersko zvezo. Pogosto omenjamo tezo Alaina Badiouja, da je gledališče nekakšno zdravilišče za svet, pripravlja nas na nekatere stvari, ki se bodo zgodile. Uprizorili smo na primer besedilo *Naj bo konec lep* Mohameda El Khatiba, "igral" sem avtorja, a v predstavi smo hkrati prepletli njegovo in mojo biografijo. Predstava govori o izgubi matere in res veliko ljudi mi je reklo, da deluje kot nekakšna priprava na nekaj, kar se bo neizogibno zgodilo vsem nam, vendar nas družba ne uči, kako se vesti ob smrti. Gledališče to lahko.

Murnik: Pred kakim desetletjem ste začeli izvajati projekt Križevniška kulturna četrt. Na tej kratki ljubljanski ulici domuje tudi Mini teater. Toda Križevniška kulturna četrt je precej več kot le domovanje teatra. Kaj vse vključuje ta projekt? Zakaj ste izbrali prav to ulico?

Waltl: Najprej zato, ker smo Mini teater po spletu okoliščin z Gradu preselili v Križevniško ulico. Po tem sem malo raziskoval in ugotovil, da so tam živeli izjemni posamezniki, od Zoisa, Linharta, Hacqueta do slikarjev Jelovška, Karle Bulovec in Hinka Smrekarja, pa pisateljev in pesnikov Ivana Mraka, Mateja Bora, Srečka Kosovela, Karla Destovnika Kajuha, Jurija Hudolina in Luize Pesjakove, potem igralci in režiserji, Debevec, Möderndorfer, Milena Zupančič in Radko Polič, glasbeniki, kot sta Urban Koder in Neca Falk, če jih naštejemo samo nekaj ... Izjemna plejada slovenskih umetnikov in znanstvenikov torej. Njim v čast smo na posebne klopce postavili oznake. Posadili smo veliko rož in drugih rastlin, naša sosedska prireditev Križevniški sosed pa je postala velika ljubljanska zanimivost, na katero pride na tisoče navdušenih obiskovalcev. Pripravljamo predstave na prostem, koncerte, kulinarčne predstavitve. Smejim se, ko turisti hodijo po naši ulici, nas fotografirajo in snemajo kot ljubljansko atrakcijo, zanje predstavljamo ulično življenje, kakršno je bilo nekoč, s pijačo, glasbo in pogovori. In mi smo ga ustvarili sami. Naša ulica ni toliko posebna samo zaradi rož, dreves, klopi, ampak predvsem zaradi življenja, ki ga vsak dan ustvarjamo na njej in okoli nje.

Murnik: Ustanovili ste tudi Judovski kulturni center. Se vam zdi, da je center dovolj upoštevan v slovenski krajini?

Waltl: Judovski kulturni center v Ljubljani je svetilnik raznolikosti, kulture in razumevanja. Svoja vrata je odprl vsem Judom v Sloveniji in vsem, ki ga obiščejo. Ohranja ne le judovsko versko tradicijo, temveč tudi tradicijo Judov, ki držijo skupaj, se podpirajo in slavijo. Duh, ki je skozi leta ohranjal judovsko identiteto, živi še danes, zlasti v Izraelu. Smo kot čuvarji ognja v spomin na vse žrtve holokavsta na Slovenskem in navsezadnje vratarji do naših prednikov in njihovih življenj. Judovski kulturni center in zdaj Liberalna judovska skupnost Slovenije sta raziskovala, zbirala in ohranjala zgodovino in spomin. Načrtovali smo skupnostni center, ki bo pod eno streho združil vse tri stebre naše skupnosti. Zgodovina v obliki muzeja s stalno razstavo o holokavstu. Religija v obliki sinagoge in šabatne dvorane. Kultura v obliki kulturnega centra z delavnico in razstavnim prostorom. V neposredni bližini je dvorana Mini teatra, ki na ljubljanski oder prinaša judovsko kulturo z vsega sveta. Slovenija nima veliko zgodovinskih izkušenj z judovsko skupnostjo, razen v Prekmurju. Nekatera oddaljena razmerja so bila tako krhka, da so se zlomila. Moje poslanstvo je bilo ozaveščati ljudi o tem, da se je holokavst zgodil tukaj, v naši državi, da so ljudi ubijali samo zato, ker so bili Judje. S festivalom strpnosti in številnimi dejavnostmi Judovskega kulturnega centra osvetljujemo nekatere dogodke iz bližnje preteklosti, negujemo izobraževalna jutra, film in diskusijske tribune. Po mestu smo postavili spotikavce v spomin na Jude, žrtve holokavsta, izgnane z njihovih domov. Nekatera dejanja, kot je na primer praznovanje hanuke, poskušamo popularizirati prav zato, da bi našemu okolju predstavili kulturni model, ki je drugačen od našega. Predvsem razvijamo življenje naše male skupnosti, s šabatnimi druženji naše male Liberalne judovske skupnosti in negovanjem kulturnih vezi z judovsko diasporo z vsega sveta. Pripravljamo številne kulturne in kulinarične dogodke, ki jih radi odpremo za široko javnost, ki jo zanimata judovska kultura in kulinarika, in ogromno sodelujemo s šolami in fakultetami, za katere organiziramo različne izobraževalne kulturne programe, od obravnave zgodovinskih tem do seznanjanja z judovsko religijo in običaji. V času pred korono je naš center obiskalo od štiri do pet tisoč ljudi z vsega sveta, čas pandemije, ko smo bili zaprti, pa smo izkoristili za obnavljanje naših dotrajanih prostorov v petsto let stari meščanski hiši, kjer bo poleg sinagoge in muzeja judaike prostor letos našla tudi prva stalna razstava *Holokavst v Ljubljani*, ki jo pripravljamo skupaj z Mestnim muzejem Ljubljana. Žal za tako sodelovanje država Slovenija ni pokazala razumevanja, vendar upamo, da se bo v prihodnje to spremenilo.

Murnik: V Mini teatru ste večkrat pripravili festival Hiša strpnosti, v katerem s pomočjo umetnosti preizprašujete različne nestrpnosti. Se vam zdi, da je gledališče vselej tudi že malce politično oziroma družbeno ali je lahko tudi zgolj pravično? Kako združuje ti dve stvari – sta si sploh v nasprotju?

Waltl: O tej temi bi lahko veliko govoril. Kmalu bo mlada režiserka Nina Ramšak Marković na oder postavila predstavo *Norma Jeane Baker Trojan-ska* kanadske pesnice Anne Carson, ki govori o dveh velikih mitih ženske lepote, o Marilyn Monroe in starodavni Heleni. Miti so čudovite stvaritve, Harari pravi, da napredek *Homo sapiens* dolguje naši sposobnosti govora, ustvarjanja domišljjskega tkanja. Hkrati je to besedilo poleg mitske/mitološke tematike politično, saj govori o nasilju nad ženskami, zlorabi moči, ki je vidna v obeh mitih. Žal gledališče nagovarja premajhne skupine, da bi njegov emancipacijski potencial v celoti uspel. V Mini teatru se tega zavedamo in stavimo na obe ti karakteristiki. Kritika sveta? Ja! Prefinjena gradnja fiktivnih svetov, uživanje v umetnosti besede, podobe, glasbe? Spet en velik – ja! In – ja: festival Hiša strpnosti presega meje dogajanja: opozarjanje na črne lise preteklosti in državljanska vzgoja so naš fokus skozi celotno sezono. Kmalu bomo začeli pripravljati fenomenalno besedilo *Amsterdam* mlade izraelske dramatičarke Maye Arad Yasur, režiral ga bo Aljoša Živadinov. Gre za preplet sedanjosti z recidivi iz preteklosti. V dramtizaciji in režiji Vinka Möderndorferja ter po dolgem času in polemiki v slovenskem kulturnem prostoru o *Dnevniku Ane Frank* smo to emblematično besedilo uvrstili v naš repertoar.

Murnik: Poleg tega da ste direktor Mini teatra, tudi režirate, igrate ... Vam preklopi med kreativnim in birokratskim delom delajo težave, jemljejo energijo? Predstavljam si, da je birokratskega dela precej.

Waltl: Ne gre samo za birokratsko delo, čeprav je tega res zelo veliko. Leta smo dobivali evropske razpise, a se je ta administrativna plat tako razširila, da enostavno nimamo sredstev, da bi se temu še lahko resno posvečali, saj bi potem morali zaposliti še več ljudi, in tako se vse vrti v začaranem krogu. Vodenje je kompleksno delo, od načrtovanja, izvedbe, realizacije, promocije, gostovanj. Znani smo bili tudi po naših številnih mednarodnih gostovanjih po vsem svetu. Naslednje leto gremo s *Turingovim strojem* v New York, kjer bomo igrali v rednem repertoarju v kulturni La MaMi. Tako zahtevna organizacija terja veliko angažiranja. Ob pred dvanajstimi leti zgrajenem Mini teatru zdaj obnavljamo ogromno meščansko hišo, kjer

bodo med drugim novi foyer gledališča ter rezidenčni center in prostori za vaje, in zdi se mi, da smo nenehno v novih gradbenih delih, ki so izjemno zahtevna in me zelo izčrpavajo. Zato sem ponosen, ker je to delo Mini teatra, veliko mojega truda, dela in znanja, vložnega predvsem v javno dobro, v splošno korist. Delati več projektov hkrati je znamenje teh časov, mogoče je to pri meni še bolj prisotno. Prejšnji teden, sredi del pri gradnji novih prostorov za Judovski kulturni center, sem pripravljaval videospot za avdicijo v veliki mednarodni filmski seriji. Ali pa, za ilustracijo, po celodnevem pregledovanju financ in mučnem vzdrževanju Mini teatra v ekonomski kondiciji, sem bral besedilo Stefana Massinija *Lehman Brothers*, ki ga bomo uprizorili naslednje leto.

Murnik: Se vam zdi, da je slovensko gledališče v dobri umetniški kondiciji? Ali pogrešate kakšen tip teatra, ki bi ga bilo dobro razvijati, se mu (več) posvetiti?

Waltl: Slovensko gledališče ima to prednost, da je deloma decentralizirano in da ima vsako večje mesto večje ali manjše repertoarno gledališče, kar zagotavlja zaposlovanje. Slogovno smo bili v zgodovini na stičišču različnih vplivov, kar je vodilo v določeno heterogenost. Po drugi strani pa imamo visoko mnenje o sebi. Zame gledališče in njegovi dosežki niso le takojšnji dosežki, kot je briljantno dokumentarno gledališče Mila Raua ali velike brazilske umetnice Christiane Jatahi. Francoski režiser Jean-Claude Berutti je v Mini teatru nedavno postavil Turinijevo besedilo *Sedem sekund večnosti* s Polono Vetric, scenograf in kostumograf je bil Rudy Sabounghy, umetnik, ki je sodeloval z Anne Tereso De Keersmaecker, Klausom Michaelom Grüberjem, Lucom Bondyjem, Isabello Rossellini. Mnogi gledalci so mi rekli, da si tovrstnega kabareta pri nas ni mogoče predstavljati. In Berutti je tudi odličen poznavalec nemškega gledališča. Žal imamo zadnja leta vse manj stika z evropskimi in svetovnimi predstavami. Vzroki za to so številni, festivali razpadajo, financ je vse manj. Zato si celo mladi upajo reči "slovensko gledališče je super". Dobro, seveda, ampak kaj pa se dogaja za našim domačim hribom? Čudovite stvari, nekatere majhne predstave, ki nastajajo v majhnih skupnostih, predstave za starejše, ki potrebujejo našo pozornost, in nova besedila, ki nam odpirajo pogled na svet in prihajajo od vsepovsod, iz Turčije, Švedske, iz naše soseščine.

Miriam Drev

Zdravljenje prednikov

Foto: Alenka Slavinec

Fiksiram svetlobo poletja, medtem ko ugaša. Potreba, da nosim seme luči.

Prostor je v svoji prvi obliki zibka; iz nje pogled na tlečo cigareto, ki jo spremlja glas, več glasov, nato tišina. Ne trdim, da imaš, novorojeni otrok, višavski razgled. Toda na začetku si na pol drugje, še skoraj krilat. Minevanje je v tebi zvito kot telo žuželke pod hitinastim oklepom.

Bitje prestreza klice; odzvanjajo mu v sencih. V krvi šumi divjina; naravnost skozenjo teče ocean.

Portal v neomejena polja se zapre; ne opaziš, kdaj. Ampak del pretočnosti ostane. Zavest o tem se dviga in poseda. Uščipne te v prste. Oglasi se skozi vonj, ki ošine zrak po nalivu. Oblije suh kamniti zid.

In svet je manj minljiv.

V naslednjem letnem času se bo prenovil. Znajdem se vmes. Na prepihu. Kot so bili oni prej. Kot bodo zdajšnji nekoč.

Od nečesa živimo. Od nečesa moramo živeti. Askeza je črno-bela. Posuta s pepelom, ki je zmes obeh. V dimu jo vidim, ne v snovi. Telo premore vse odtenke. Išče jih v odziv; osnoven in preprost usmerja k barvam.

Začetek je v očesni piki. V nas skrito biva evkariont. Enoceličar izpred milijarde let, komaj izmerljiv. V času bivanja na morskem dnu so bitja srkala svetlobo, ji sledila, da bodo lažje splavala navzgor. Vprašaš se, kako lahko življenje prečka tolikšne razdalje. Dobi nešteto preoblek, tisoč hripavih tonov in srebrno čistih.

Samo ugibamo, še vedno, kako se je zgodil premik v zavest. V bleščeči, neukrotljivi duh. Tu in tam spet vznikne na površje teorija, da je bilo v človečnjaka nekaj presajeno od drugod. Podobno vstavitvi cepiča žlahadne hruške v divjo.

In vendar bi bil to odvzem svobode, prvobitne volje.

V nas je torej neka dodatna prezenca, neizmerljiva. Neizmerna dovršenost, kot včasih kdo omeni, upajoče.

Ne bom več mešala, kar je bilo prej in kar je zdaj. Če gledam k tlom, se pomanjšam v pritlikavko. Prevečkrat utišana. Molk je teža, ki ponika v nevidno.

Ženske so včasih vezle na kose blaga: *Rana ura, zlata ura* ali pa *Ko jezik molči, glava ne boli*. Obkvačkani s čipko so viseli nad jedilno mizo. V mislih izvezem svoj napis: *Ne išči zamujenih reči*.

Pritakne se stavek: on, visokorasli človek, tvoj neposredni prednik, si je želel sinov. In spet se znajdem v stari tvarini.

Zagledam ga ob avtu: ni velikan niti ne tako odličen šofer, kot misli sam. Zapleten je v mreže vlog, moški tistih dni. Univerzalni zemljan.

Prerinem se skoz časovne plasti.

Nekoč sva se na topel popoldan vračala z Rašice. Zrak je bil ovit v modrino. Vržem pohodne čevlje z nog. Trava se svilen o prijemam mojih stopal; občutek črnice med prsti.

Polno šentjanževk rase ob stezi. Majhna sem, vendar pokončna.

To bom vzela s sabo.

Ko zagledam rdeče dalijske ob robu poti, se požinem v tek. Okrog vrtov stojijo nedavno sezidani bloki. V pritličju živi Janja, ki je starši ne pustijo na dvorišče v našo družbo. Zgoraj bo sošolkina mama zatesnila okna in iz peči v prostor spustila plin.

Kadar nekam grem, po navadi tečem. Nekaj pogrešam. Pravijo, da rastem. Stara sosedka je umrla v spanju. Prezgodaj. Najemnica ne bo dobila stanovanjske pravice. No, zdaj je med angeli, reče ženska iz hiše nasproti, si obriše roke v predpasnik.

Otrok molči. Zdi se mu, da so odrasli verni, še bolj pa vraževerni. Vse mogoče jim pade na pamet.

Eno so besede, drugo so ozadja njegovih misli. V ta ozadja vstopa kot nekdo, ki nima oštevilčenih let.

Sedim torej na stopnicah pred vhodom in odmetavam videze. Posedam tam vse do večernih ur. Stvari so jasne: treba bo ohraniti bistrega duha. Veter z gred prinaša vonj po rožah in pelinu.

Na poti proti domu, svojemu “brlogu”, kot mu pravi, na lepem zadrži hoduljo in vpraša: *Koliko sem star?* Pravkar sva si v lokalu delila steklenico temnega piva Bernard. *Devetdeset*, odvrnem. Precej dementen je in tudi malce len, zato sem jaz njegov spominski vir. Zdi se zadovoljen z letnico, ker se namuzne: *Aha, potem bo pa počasi treba iti na drugo stran.*

Roke, čeprav v rokavicah, zarinem v žepe. Nikdar dotlej ni omenil končnih reči. In marsičesa drugega prav tako ne.

Se ne mudi, sem rekla, nekaj v tem smislu. Kot sem takrat občutila, je nekako povedal prav. Rabila sva ta kratki dialog, bliskovit pogled “tja čez”.

Gmoto zamujenega povzameva v petih, šestih stavkih, ko se po polžje pomika ob kamnitih stenah stavbe proti vhodu. Kaj se je na tisti bežni razdalji odprlo v najinih glavah? Morda prehod v višjo oktavo odnosa. Kot bi se nanagloma uglasila na novo frekvenco v možganih. Prebudila misel, da sva za zdaj še tukaj, on in jaz.

Oče in njegova mama sta bila zbiratelj – nabiralca užitnih gob. Toda nista me naučila, kje jih najti, s košaro iz vrbovega protja čez laket in z žepnim nožem v roki.

Namesto gob nabiram metafiziko ob reki in trošim čas po svoje.

Za nazaj sta tu vprašanji: koliko podpore dobiš, koliko je zmanjka? In če ostanemo pri tem, kaj lahko pozneje daš naprej?

Ti, oče, in jaz, nisva načenjala stvari, o katerih se pogovarja zares. Hčerke naj bodo predvsem poslušne. Zdaj se okrog mene vrtinčijo besede brez pohlevnosti; stavki vršijo vstric z mano, iz najbolj skritih krajev so. Ostri, ker jih je v nekih odmaknjenih vogalih brusil smirkov papir desetletij.

Če se vrnemo k nožiču: nekateri urezi se ne zacelijo povsem.

Ampak ker znam biti tako scela zase, sklenem: ni nujno, da se zgodovina ponovi.

Prikljenjena na posteljo. Prekleta pozna starost! *Pivo, eno pivo bi. Mi greš ponj v Mercator?* Ni nujno, da je *craft*. Zunaj sončni zahod, ampak ti že tri leta v isti sobi.

Različica je v dvignjenih in spušččenih žaluzijah. Kaj več ni v načrtu.

Zgodovina in osebna preteklost sta zdaj samo svaljki v paradižnikovi omaki, ki jih imaš za kosilo.

Ženska z druge strani hodnika se je dopoldne vrgla skozi okno. Za njo na linoleju sledi urina; spodaj ostanki temnih lis do prvega dežja. V črni kroniki piše: *Na srečo ni nastradal nihče drug.*

Angeli tosvetnega življenja v tej četrti, kjer stojita dom ostarelih in hospic, niso med najuglednejšimi. Vedno prav njim naprtijo nadure. In včasih je zaman.

Kos se z drevesa na ploščadi med bloki prvič oglasi ob koncu februarja. Ura je pol šestih, zunaj še mrak.

Jakost ptičjega glasu prodre skozi zaprto okno. Najbrž me je to zbudilo tako zgodaj. Koga kliče? Ni slišati kakofonije drugih ptic; nobena ne odpeva.

Svet, ves svet je bil dolgo samotni. Zadnja pomlad se je oglasila pred leti. Vmes sem pozabila na takšne in podobne zvoke.

Presenečena si ogrnem jopo, se nagnem čez okensko polico, napnem ušesa. V tem hipu se zavem, kako živi so ti zvoki. In kako jaz nisem.

Ptičje žvižganje predira skorjo, ki ni iz ledu, je pa zagotovo zimska. Kosu je narava dala oster kljun, rumen kot zvezda, kot vzhod. Tudi kot regratov cvet.

Žvižgi mi, zaviti v toplo volno, stečejo skoz teme po telesu – življenje samo. Eno in neločljivo.

Miklavž Komelj

Pesmi

Foto: Matej Merikovič

Golota

*“Being no longer human, why should I
Pretend humanity or don the frail attire?
[...]”*

Ezra Pound: *Paracelsus in Excelsis*

Golota, odločitev:
videti vse, kot je –
reže bolj kakor britev –
od tebe zahteva vse –
ves neobvladljivi tovor
determinizmov sveta
se izkaže kot izgovor –
ki ga Duh ne prizna.

Dejavnosti, projekti,
dogovori ljudi med seboj
so kot pripadnost sekti,
vsak Potem in Takoj.
In čisto vsaka “družba” –

o smrtna samota komun! –
se izkaže kot okužba –
ki je Duh nanjo imun.

Kako bi se ne smejal,
ko gre proti meni plaz?
Kako bi se mu podrejal,
če vem, da ga usmerjam jaz?
Mar gora izziva strele,
če je visok njen vrh?
Mar cvet izziva čebele?
In vendar – čutim srh.

Pred črtami na dlani?
Pred videnjem iz tišin,
da sta na isti strani
etika in zločin?
Ne, pred tem, kar je tišje,
pred tem, kar bolj diši,
pred tem, kar je višje, višje –
pred tvojimi očmi.

Od kod bi vzel rigidnost
laži, da nisem Bog?
Vidnost ali nevidnost
ne igrata nobenih vlog
pred tem, da vidiš – da vidim –
da vidiš – onkraj Boga –
tudi če gre v oči dim –
tudi če gre temà.

To je odgovornost:
kar vidiš, s tem narediš.
Kar je manj, je iluzornost,
kar je več – s tem živiš.
Za zdravega niso kužni
bolni. Piramid
niso zgradili sužnji.
Zdaj jih gradi tvoj vid.

Na svetu ni procesa,
ki bi bil neobvladljiv,
če obvladaš proces telesa,
ki je bolj zapleten, občutljiv.
Če lahko dvigneš roko –
in je ta gib res tvoj –
kaj bi bilo previsoko?
Kaj hoče v rani gnoj?

“Je vredno? Vse je vredno ...”
Glasove prepoznaš.
“Toda ta upor nas vedno
vodi v laž ...”
Toda v resnici vlada
moč, ki je brez prič.
Glej, jajce Feniksa pada
z neba, kot da ni nič.

Ne s tem, čemur se upiraš,
ne s tem, kar te opredeli,
ne s tem, kar lahko izbiraš,
odločiš se s tem, kar si.
Ne izbira – izbranost –
tvoja odločitev je to,
kar je resnična danost.
Tvoja duša? Tvoje telo?

Odločitev, golota,
ki je celo od Duha
nedotaknjena! – Gmota
je z nje zdavnaj odpadla na tla.
To je eno, ne dvoje.
To sem jaz. To si ti.
To je moje telo. To je
moja kri.

Med

Apokalipsa kaže:
vedno je bil konec sveta.
Če samemu sebi ne laže,
se vsak čas lahko prepozna
v koncu časov – kot vedno –
ki ni izgovor, da bi kdo trepetal –
ali da bi – ni vredno –
žalosten postal.

Tudi Kali Juga –
tudi “Prihodnost je umor” –
nista izgovor – druga
jasnost, drug napor
kličeta – brez napora –
takoj ko lahko rečeš Jaz.
Brez umora –
nezadržno – kot plaz.

Le to, kar je res moja volja,
le to, kar hočem, ni
samovolja –
ni druge poti.
Zvestoba, močnejša
od ognja – kot edini princip
etike – luč ni temnejša,
če brizga črnilo iz sip.

Ne glede na to, s kakšno lahkoto
se dogaja menjavanje ver.
Rekel sem: “Isto samoto
dihata Jagnje in Zver.”
Kar je, se ni spremenilo.
Tudi če je zalajalo.
Če je kar koli minilo,
ni nikdar obstajalo.

Neomajna drža stilita
prebuja slutnjo, kako
neskončno pot naredita
gora in drevo.
Gola Diana se slači
naprej, naprej. Slekel sem
staro kožo Kači.
Rekel sem:

“Potok in žuborenje
skupaj tečeta.
Potapljata se v zrenje.
Nič ne rečeta.
Blisk, me boš udaril,
ker se te ne bojim?
Bog je svet ustvaril,
jaz pa govorim.”

Je za grozo totalne kontrole
res lahko kriv Zmaj?
Mulier amicta Sole
in *Babilon magna* – si zdaj –
in vekomaj – mirno zreta
iz oči v oči?
Ne umreta
od tega, kar skoznje žari?

Če je na neko čelo
napisano: Skrivnost –
zakaj čebelo želo
raztrga? Med je gost.
Kako bo kar koli uzrl,
kdor ne sprejme, kdor si ne prizna,
da je Kristus umrl
tudi za Hitlerja?

“Srečen, kdor bere in sliši
besede te
prerokbe ...” Srečen ... Zapiši

si v srce ...
Zver je okrutna,
če sem popustil jaz.
Zvestoba! Absolutna!
Jaz – vedno močnejši od nas.

Rekonkvista

Tvoja misel je čista,
če je tvoj duh res tvoj.
Véliká rekonkvista
je pred teboj.
Vzdržati vse svoje sile –
vse božje moči,
ki so jih preložile
na človeško družbo laži.

Beli galebi
na črnih skalah. Val
ne sprašuje, kje bi
šel. Ne ustraši se skal.
Njegova pot je edina.
Zanj ni druge poti.
Zato je sam globina
in veter, ki ga drvi.

Na to, kar se je končalo
brez imen,
postaviti katedralo
golih sten.
Kakor plesalka se izvija
iz meglic.
Hierarhija
je ples tančic.

Perverzija Daljave
nima s Sveto deželo nič.
Kaj ti bodo druge naprave?
Dovolj je bič.
Glej, le tako lahko izženem
kupčevalce iz Tempelja z njim,
da obenem
Tempelj zgradim.

Kaj je imperativ totalne
sodobnosti? Staranje.
Jemlje vse kljubovalne
moči. Bedno varanje
sebe. Ponavljanje trušča.
Negotovega.
Ne dopušča
ničesar novega.

Nova je rekonkvista.
Nič ni novejšega.
Tako čista.
Nič ni strašnejšega.
Kar ti pride naproti, nasproti –
vse si, vse.
Kar ti je napoti –
tvoje delo je.

Ni človeško delo.
Beli galebi povsod.
Povsod sneženje, belo.
Sneg vedno pokaže pot.
Trije srebrni delfini
obkrožajo moj prst.
Edini so, edini.
Moja kri je moj krst.

Ti

Ti si mi pokazala
prvi sneg.
Golota sveta, nastala
iz teh snežnih oblek,
je tvoja.
Tudi vse, kar so zdaj tla –
kakor da ni bilo boja –
je prišlo z neba.

Absolutna čistost.
Nobene enakosti,
samo istost.
Jamski medved ima kosti
po šestdeset tisoč letih
nedotaknjene.
Po vseh “vesoljskih poletih”
nepremaknjene.

Absolutna svoboda
je v tem, da se ne popusti.
Ko mi je vdiralala voda
v dušo, sem kriknil: “Ti!”
Ti lahko kličem le tebe –
jaz, zadnji od kamikaz –
tebe, ki kličeš sebe
z mojim imenom: “Jaz!”

Razpihan prah – stvarjenje?
Od vetra razmajan stolp?
Življenje?
Etika tolpa?
Nezaslišane izdaje?
Mrtvi kamnosek?
Se vse zamaje,
ko na vse pade sneg?

Le ta se boji za življenje,
kdor ne ve, kaj življenje jè.
Važno je samo bdenje.
Ker si edina, si vse.
Klijejo eremiti
iz zapuščenih njiv?
Važno je biti
nepremakljiv.

Absolutna jasnost
tisti hip, ko je znorel ves svet.
Kako rjove brezglasnost!
To sliši vsak anahoret.
Ni potrebno živeti.
To vsak morjeplovec ve.
Treba je samo bdeti
kakor edino srce.

Ne glede na vse spanje.
Samo kjer je večni red –
tudi če odpreš vse panje –
lahko nastaja med.
Nespečen.
Prvi sneg je lahko samo,
ker je večen.
Drugače ga ne bi bilo.

Tudi Sonce je nepremakljivo
vso svojo pot.
Zato je nepremagljivo
povsod.
Zato nikoli ne laže,
kar se vzpostavi kot os.
Apokalipsa kaže,
kaj je ó καιρός.

Kako gori sveča
za vse veselje, vse!
Kako ga veča,
kako ga trga iz temè!
Še iz nerjavečega jekla
sneži.
Ti si mi rekla:
"To si ti."

Barbara Zorman

Maša in prikazni

Če bi Dedek Mraz prinesel punčko, veliko porcelanasto punčko, ki zna odpreti in zapreti oči, bi ji dala ime Revolucija. Potem bi jo lahko klicala Lucija ali Lučka, kadar bi bila pridna. Če pa bi nagajala, bi bila huda nanjo in bi zavpila: “Revolucija, kaj se to pravi!” Ah, ne, kaj bi vendar s punčko? S punčko, ki ne uboga? Bolje bi bilo imeti čepico nevidnico ... Morda pa ima mama nogavice, ki te naredijo nevidnega? Maša si je skozi trepalnice ogledovala najlonko, ki si jo je mama previdno kotalila po nogi navzgor. Potem je vstala ter si čez kombinežo potegnila dolgo ozko modro krilo in bel puli. Opasala se je z rdečim pasom. Zasukala se je pred ogledalom. Ne, prozorne nogavice je niso naredile nevidne, je ugotovila Maša. Ampak kako resno in strogo strmi mama v svoj odsev! Kako bleda je in kako temne so njene oči! Nenadoma se je podoba v ogledalu spremenila v mamino sestro Ljubo, ki je tiho rekla:

“Tvoja mama ni prava mama. Samo začarala se je v mamu, da bi te lahko odpeljala proč od mene in Francke.”

Maša je odkimala.

“Zakaj te ni prej nikoli obiskala?” je vztrajala Ljuba.

Maša je močno stresla z glavo.

“Prosim te, prišla je samo na tvoje rojstne dneve, štirikrat je prišla, koliko pa jih je zamudila? Ko si bila majhno revše, ko te je bila sama kost in koža in sva te s staro mamu na rokah ure in ure peš nosili do doktorjev,

da nama ne bi umrla, je ona študirala v Parizu in plesala s partijci! Vrgla je našo revščino čez ramo, pustila nas je daleč spodaj! In tebe je pozabila, pozabila te je! Zdaj ko si zdrava in nosiš lepe rede iz šole, zdaj pa se je spomnila nate in je poslala svojega šoferja pote ... Nje pa ni bilo sem, da se ne bi naše blato prijelo njenih nobel šolnov ... Ampak zapomni si, Maša,” je Ljuba zožila oči, “kmalu se te bo spet naveličala ...”

“Ne!” je kriknila Maša. Mama se je sunkovito zasukala, v dveh skokih je bila pri postelji. Na Mašino čelo je položila roko, belo, gladko, hladno. “Maša ...” je zašepetala, “si kaj hudega sanjala?”

“Kdaj bova šli k stari mami?”

“Kmalu. Zaspil zdaj.”

Maša je trdno zatisnila oči in v kolobarjih, ki so ji vstali za vekami, se je prikazala njena stara mama Francka. Sedela je na pragu in lupila jabolko. Krhelj je ponudila Maši in se ji nasmehnila. “Boš?” Maša je trdnije stisnila veke skupaj in Francka je izginila. Mama pa je še vedno stala nad posteljo in pritiskala hladno roko ob Mašino vroče čelo. Maša si je želela, da bi odmaknila roko. To se ni zgodilo. Čelo jo je vse bolj peklo, dokler ni od muk široko razprla oči. Mama nad njo se je zdrznila.

“Zaspil zdaj, boš?” je šepnila, odmaknila roko in tiho odšla iz sobe. Kmalu je bilo slišati, kako je potihoma zaprla vrata v stanovanje. Pete njenih čevljev so veselo zaplesale po stopnišču.

Maša je odprla oči in se zagledala v svetilko, ki ji je s stropa svutila v obraz. Mogoče je mama res čarovnica? Res je imela strašno moč nad stvarmi. Če je v kopalnici potegnila za vrvico, ki je visela s stropa, je v straniščno školjko pritekla voda. Mašo je v stanovanje pripeljala v leteči omari, rekla ji je dvigalo, in ukazovala ji je prek gumbov na steni. Morda ... Maša se je zamislila. Če bi pritisnila na pravi gumb v omari ... morda ... morda bi jo lahko popeljala do Francke? Ah, ne, seveda ne, omara po imenu dvigalo je bila narejena samo za potovanje gor in dol po bloku ... Kaj pa če ...? Maša je skočila iz postelje. Z nogami je smuknila v izvezene copate z rdečim usnjenim podplatom, ki ji jih je očka prinesel iz Beograda, in stekla iz sobe. Na levi se je zableščala kopalnica, vsa iz bleščečih se ploščic in ogledal, kot Alibabova votlina. Maša je šla po dolgem hodniku proti sprejemnici. Šla je mimo zaklenjenih vrat, izza katerih je bilo ponoči slišati – *kliketi, kliketi, klik – kliketi, kliketi, klik – frrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrr* –, kot bi prestrašeni možicljji begali po podstrešju. Mama je rekla, da je to zvok pisalnega stroja.

“Kaj pa delaš s pisalnim strojem?” jo je vprašala Maša.

“Revolucijo,” je rekla mama in oči so se ji vžgale.

Revolucija. Revolucija. Re-vo-lu-ci-ja. Revolucija-ja-ja. Ja-re-vo-lu-ci. Ci-ja-re-vo-lu. Maša je prekladala besedo po ustih kot košček zelenega stekla, s katerim se je nekdaj pretvarjala, da liže bombon.

Na komodi sredi hodnika je stal telefon. Maša je previdno dvignila slušalko k ušesu, kot je to počela mama. Najprej se je zaslišalo *tu-tu tu-tu*, nato pa je dekliški glas rekel: "Centrala tukaj, koga želite, prosim?"

Maša je molčala.

"Halo, je kdo tam?" je vprašal dekliški glas.

"Francko bi rada," je rekla Maša.

"Francko? Tako ti ne morem pomagati. Njeno številko potrebujem."

"Številke pa ne poznam," je rekla Maša. Malo je pomislila. "Francka živi na Suhem Brdu."

"Na Suhem Brdu ..." je zamišljeno ponovil dekliški glas. "Si sama doma?"

"Sama."

"Kje pa je tvoja mama?"

"Na sestanek je šla."

"In oče?"

Maša je s prstom pokazala v strop.

"Kje je oče?"

"V oblakih."

Dekle na drugi strani je molčalo.

"Misliš, v nebesih?"

Maša je pokazala jezik ogledalu, ki je stalo nad komodo.

"Nebes ni. Izmislili so si jih sovražniki ljudstva."

"Res? Če ni nebes in Boga, kdo je potem naredil svet?"

"Delavci."

Na drugi strani se je zaslišal droben smeh.

"Moj očka je v letalu," je rekla Maša v slušalko, a ta je molčala.

Maša je odšla na balkon. Betonski balkon! Največje čudo tega čudežnega stanovanja! Ko je prvič stopila nanj, je kriknila od začudenja. Kako visoko bo stanovala! Višje od drevesnih krošenj! Vsakič ko je odtlej stopila na betonsko polico sredi zraka in se čez ograjo zazrla navzdol, jo je obšel nadvse čuden občutek: zdelo se ji je, da jo cesta, ki se je belila spodaj, in morje, ki je valovalo za njo, kličeta: "Mašššaaa, pridiiii, pridiii, Mašššaa ..." Toda zdaj je na cesti opazila nekaj drugega: kolono kamionov. Toliko kamionov naenkrat ni Maša videla še nikdar, niti takrat, ko jo je mamin šofer Jože peljal po dolgi cesti od Suhega Brda k mami v novi dom. Kolona kamionov globoko spodaj se je vila po cesti in ni ji bilo videti konca. Maša je splezala

na balkonsko ograjo in se usedla nanjo. Zabingljala je z nogami. Ograja je bila široka prav toliko kot gugalnica sosedovega Ferjanča, s katero se je dalo leteti čez prepad. Nenadoma ji je z noge odletel copat. Pognal se je v zrak, se zavrtinčil in šinil strmo navzdol, prav na streho enega od kamionov, ki se je odpeljal po cesti naprej in izginil. Copatek, ki ji ga je oče prinesel iz Beograda! Copatek z rdečim usnjenim podplatom in izvezenimi spominčicami! Maša je urno splezala z balkonske ograje, stekla na hodnik, skozi vrata, po stopnicah v stekleno preddverje bloka in odsunila vrata na cesto. Ugledala je le še rep zadnjega kamiona, ki je zavil mimo velike stavbe novega hotela in izginil. Maša je stekla za njim. Čolni so šklopotali v mandraču. Tedaj je iz ozke uličice za hotelom planila žena s kovčkom v roki in stekla proti avtobusni postaji. Nosila je siv plašč, ki jo je obdajal kot ogromna žoga. Zdelo se je, da ima pod plaščem še en plašč in pod njim še enega in še enega... obuta pa je bila v lakaste čevlje, ki so zdaj spodrsnili na blatnih tleh. Ženska je skoraj padla. Kovček, ki ga je nosila v rokah, se je razprl in iz njega je na tla najprej treščila figurica gondoljerja, ki se je razbila v črepinje, čeznje se je vsul kup perila. Maša je stekla k njej, da bi ji pomagala, in ženska jo je nagovorila z dolgim rafalom besed, ki se je Maši zdel podoben žvrgolenju razburjenega ptiča. Maša je ni razumela. V debeltem plašču se je ženska s težavo nagnila proti tlom in hitela zlagati perilo v kovček. Pri tem je morala prijeti črepinjo, kajti iz njenih prstov se je ulila kri in porisala belo perilo z rdečimi zvezdami. Ko se je Maša dotaknila perila, da bi ji pomagala, je ženska odkimala in rahlo odrinila njeno roko. Na perilo je položila še glavo razbitega gondoljerja, pri tem pa silovito tarnala. Nato je kovček zaprla in stekla proti avtobusni postaji.

Ko je Maša dvignila pogled s krvavih razbitin na tleh, je videla, da na široki trg ob morju, kjer so pridušeno brneli kamioni, hitijo nove in nove postave s kovčki v rokah. Prihajale so iz stranskih ulic, vse več jih je bilo. Nekatero so za roko vodile otroke, druge so jih nosile v naročjih. Neka starka je stežka tovorila kletko, prekrito s črno čipkasto ruto. Mlad moški je nosil veliko uokvirjeno sliko in tudi ta je bila prekrita z debelim kocem. Vse več jih je prihajalo z vseh strani. Zdaj jih je bil poln ves trg. Vstopali so na kamione, nekateri so se pogovarjali, se smejali. Drugi so molčali. Maša je stopila na trg. Vznemirjena gostoleča govorica in mrzlično mrgolenje sta sekala vanjo z vseh strani. Pozabila je, po kaj je prišla. Tedaj ga je zagledala. Stekla je nekaj metrov naprej. Na tleh pred njenimi stopali, enim bosim in enim obutim, je ležal njen copatek z rdečim podplatom in izvezenimi spominčicami. Precej povaljan in pomečkan. Užaljen, a živ. Pobrala ga je, ga z dlanjo očistila prahu. Obljubila mu je, da ga nikoli več ne

bo izgubila. Nadela si ga je na nogo. Nato jo je oglušilo hrumenje – globoko in hkrati pridušeno rohnenje, kot bi se izpod morskega mulja in ribjih kosti v mandraču dvigoval trup velikanske križarke. Maša si je skušala predstavljati, kako se počasi vzpenja kvišku, kako se njen premec zaiskri, ko prereže morsko gladino in kako se velikanska ladja dvigne, zalebdi v zraku nad trgom – *in že jo je zaslepilo, tako svetlo so se zalesketali milijoni kapljic, ki so polzele po njenem sijajnem temno modrem trebuhu, tako močno so se zableščali njeni zlati drogovi, na katerih so vihrale zastave, tako bleščavo sta se svetlikala beli pesek in prosojna voda v bazenih njene palube, tako razkošno so se bliskali lestenci v plesnih dvoranah, kjer so se sukali pari v maskah. Plesalci so se zavrteli, plavalke ob bazenih so se elegantno izstrelile v vodo, častniki so salutirali in ladijska dimnika sta zažarela rdeče kot kri* – sonce je potonilo v morje. Z zadnjim žarkom je požgečkalo Mašo po nosu, da je kihnila in zamežikala. Ko je odprla oči, kamionov in ljudi na njih ni bilo več. Mandrač in trg sta molčala. Z neba se je spustila težka zavesa hladu. Vse je otrpnilo. Mašo je v tanki spalni srajci zazeblu prav do kosti, stožilo se ji je po topli postelji, obrnila se je in stekla je proti domu. Toda kje je dom? Kako do njega v mraku? O tem ni bila čisto prepričana.

Ko je tekla med oboki skladišča soli in teraso novega hotela, je nekaj pritegnilo njen pogled. Okrenila je glavo in na koncu ulice, ozko stisnjene med stavbi, je v šilastem oknu zagledala luč. Brlela je zelo šibko, a v njej se je risala glava stare žene, pokrite z ruto. Maša ji je šla nasproti in bolj kot se ji je bližala, bolj se ji je zdelo, da za oknom sedi Francka. Francka! Maša je vedela, da to ni mogoče. Le kaj bi Francka počela tako daleč od doma, v tujem mestu, v tuji hiši? Vendar jo je podoba vlekla k sebi. Naposled je stala pod poltemnim oknom, skozi katero je vanjo gledal obris z ruto pokrite glave. Bila je Francka! Kako do nje? Izza Mašinega hrbta sta po ulici pritekla moški in ženska, ustavila sta se za hip, lovila sapa. Moški je odrinil Mašo, odprl vrata in z žensko sta vstopila. Iz zgornjega nadstropja se je zasllišalo prerekanje in prerivanje, nato koraki na stopnicah in moški je stopil na ulico. V naročju je nosil z ruto pokrito starko. Ta je tiho ihtela. Odšli so.

Vrata so zevala v Mašo, iz notranjščine je duhnila vanjo topla sapa. Vstopila je. Po stopnicah se je povzpela na podest, od tam pa stopila v temno kuhinjo. Šibka svetloba, ki je odsevala v oknu, ni prihajala iz kuhinje, temveč iz sosednje spalnice, v kateri je brlela petrolejka. V sobi je kraljevala zakonska postelja, sredi nje pa je sedela Bambola in njene velikanske porcelanaste oči z dolgimi trepalnicami so srepro strmele v Mašo.

“Prepovedujem ti vstopiti!” je govorila v neznanem jeziku. Bila je lepša kot tisoč sonc. Imela dolge pšenične kodre, ki so se ji spuščali prek ramen,

napihnjenih rokavcev in čipkastega životca vse do s svilnato pentljo in dvema rožnatima vrtnicama okrašenega pasu. Njeno krilo se je v treh velikih čipkastih volančkih razprostiralo prek cele postelje. Na glavi je nosila poročni venček in tančico.

Maša se je dotaknila njenega obraza. Bil je mrzel, gladek in trd.

“Zakaj imaš tako mrzel obraz?”

“Jaz čuvam to posteljo,” je odgovorila Bambola. “Ne dotikaj se nas.”

“Ne bodi žalostna,” je odgovorila Maša, “zdaj sem jaz s tabo. Nisi več sama.”

Prijela je Bambolo za roko in po vsem telesu jo je stresel mraz, da je vzdrgetala.

“Tukaj bova zmrznili,” ji je rekla. “Malo se morava ogreti.” Zlezla je na posteljo in nekajkrat poskočila. Fant, kako prima skakališče! Prijela je Bambolo v roke in se z njo zavrtela in zaplesala po postelji. Juhej! To je prima! je zavriskala Maša in skakala ter se prekopicovala po postelji sem ter tja, da so čipkasta krila švigala po zraku kakor svetla jadra nad žarečim morjem in se je gladka gladina pregrinjala razburkala kot razigrano morje. Juhej! To je perfektno! Okrogle porcelanaste oči so se vrtele. Maša je skakala in se vrtinčila, pela in plesala, se prekopicovala in veseljačila, dokler ni omagala. Ugnezdila se je med gubami razkuzmane postelje. Stisnila je Bambolo k sebi.

Zdajci je Maša iz neznanske daljave zaslišala čuden in nerazumljiv klic – *bumbubum, bumbubum, bumbubum* – je tolklo.

Še tesneje je stisnila Bambolo k sebi, se skobacala iz postelje in šla, tihceno, tihceno, da ne bi prebudila prazne hiše, skozi kuhinjo in po stopnicah navzdol. Nato se je po ozki ulici vrnila do glavne ceste in se odpravila proti domu. Morala bi iti samo naravnost, dokler se ne bi pred njo prikazalo veliko obličje novega hotela in za njim blok, v katerem je bilo mamino stanovanje. A naj se je Maša še tako ozirala od morja proti mestu, zeleno in rožnato pročelje se nista hotela prikazati na nočnem nebu. Hodila je, hodila in hodila in vse, kar je videla, so bile stare, temne hiše, nad katerimi je bedela mogočna silhueta cerkvenega zvonika. Mesto je bilo povsem tiho in negibno, kot bi že tisočletja zapuščeno spalo ob morju.

“Še dobro, da nisi sama, drugače bi te bilo kar strah, mar ne?” je Maša rekla Bamboli.

Ta je bila tako velika, da jo je morala Maša držati z obema rokama. Bele čipke njenega krila so pometale po prašnih tleh. Maša je zdaj hodila po čudno tujih ulicah. Pravzaprav se ji je zdelo, da ves čas hodi po eni ulici,

tako ozki, da se je komaj prerinila skozi njo. Vsa okna in vsa polkna nad njo so bila tesno zapahnjena. Neba zgoraj ni bilo videti. Maša je stiskala Bambolo k sebi. Uprla je pogled v tla in hodila, hodila, hodila. Vsakič ko je hotela sestiti na prag in se spočiti, jo je napadel jezni pogled krilatega leva na kamnitem pročelju.

“Tresk!” je lev s šapami zaprl kamnito knjigo, “tu ni mesta zate!” In Maša je spet odtavala naprej. Kamor koli se je ozrla, je vanjo zrl kak razjarjen krilati lev z zaprto knjigo v šapah. Mašine noge so se zapletle, da je skoraj padla. Z velikim strahom je dvignila pogled in nad sabo zagledala šilasto okno, izpred katerega so odnesli z ruto pokrito žensko. “Pripeljala si me do svoje hiše!” je čisto potihlo zavrisknila Maša v Bambolinine kodre. Stisnila jo je k sebi. Vrata so bila še odprta. Povzpeli sta se po stopnicah in skozi temno kuhinjo v spalnico do razmetane postelje. Padli sta vanjo. Maša je v hipu zaspala.

Prebudil ju ni hrup, temveč žarki ročnih svetilk, ki so se skozi okna splazili v sobo in jo lizali po stropu ter stenah. Maša je nekaj časa samo ležala in gledala v lise luči, ki je begala po stenah. Potem je zaslišala korake v težkih okovanih čevljih spodaj na ulici. Nekdo je hodil od vrat do vrat in tolkel po njih. “Alo! Ahoj! Alo!” so tulili hripavi moški glasovi spodaj.

“To hišo so pa kar odprto pustili!” je zaslišala z ulice moški glas.

Drugi glas mu je odgovoril: “Mudilo se jim je ...”

In spet prvi: “Tudi nam se mudi!”

“Ampak hiša je odprta!” je spet rekel prvi glas.

Sledilo je prerekanje, vendar so se glasovi pridušili, da jih Maša ni mogla razumeti, nato so koraki odtopotali stran. Nekaj časa je bilo vse čisto tiho. Nato je nekdo hlastno prištorkljal nazaj. Nestrpno je zadonelo, ko je prestopil prag in hiša je zaječala s temnimi hrastovimi tramovi. Škrip, škriiip, škriiip. Nekdo je hodil po stopnicah. Maša je stisnila Bambolo k sebi ter ju prekrila s pernico. Tako pokriti sta bili bolj nevidni, kot če bi nosili čepico nevidnico. Koraki so obstali na podestu. Nekdo se je oziral naokrog. Stopil je v kuhinjo. S svetilko je preiskal prostor, odprl je vrata v shrambo. Spet se je ustavil. Je morda slišal Mašino dihanje? To ni bilo mogoče, kajti Maša je dihala tihceno, čisto tihceno, tiše od miške. Dolgo je mož težkih korakov stal v kuhinji. Ni se ganil. Potem pa je bil nenadoma v spalnici in potem pri postelji, v Mašo je butnil vonj po črnem svinjskem usnju in šnopcu, odgrnil je pernico in razkril Bambolo in Mašo ter jima posvetil v obraz z bleščečo električno lučjo, da sta skoraj oslepeli. Maša je strmela v črno postavo nad sabo.

“Jože!” je vzkliknila.

Moški je dolgo brez besed gledal vanjo. Svetilka mu je z glasnim BUM padla iz roke, se nekoliko zakotalila in obmirovala na tleh. Jože se je lopnil z dlanjo po stegnu in se gromko zakrohotal.

“Prmejduš, punca! Pa ravno tukaj! Pa ravno tukaj smo te našli! Prmejduš! Prmejduš!”

Stekel je k oknu in ga odprl.

“Ahoj,” je zatulil na ulico, “ahoooooj, našel sem joooo!”

Spet je pogledal Mašo in se nasmehnil kot otrok. Iznenada jo je zgrabil in jo nekajkrat vrgel v zrak, da ji je Bambola zletela iz rok in pristala z glavo navzdol ob postelji.

Maša je zaslišala, kako nekaj tolče *bumbumbum* spodaj na ulici in potem *bumbumbum* po stopnišču in naposled *bumbumbum* na podestu.

Na pragu sobe je v snopu luči stala mama. Njene oči dve brezdanji brezni, črne sence so lezle iz njih.

Jožetove roke, ki so otroka metale v zrak, so omahnile, da so Mašine noge nekam trdo pristale na tleh. Porcelanaste oči v narobe obrnjeni glavi so srepe

strmele v Jožeta,

ki se je iznenada čisto preobrazil, kot bi mu mehki oklep odpadel in bi pod njim vstal vojak s puško na rami, ki je otrpnil v položaju mirno, ki mu je desna roka, hoteč šiniti k sencu, zamrznila sredi giba, strmele so mimo mame in Maše, ki sta zamrznila na poti v objem.

Foto: Lena Jakopič

Slavica Remškar

Kako živijo punce

“Ubogaj,” je ukazala mama. “Ti samo ubogaj, Meri! Vzela jo boš s sabo, a zastopiš? Pelji mi jo spod nog, da mi ne bo v napoto. Če ne zastopiš, ostaneš doma!”

Triletni štrukelj je moral teči, da je dohajal jezno sestro. Milena in Nadka sta že čakali pod jablanami pri Jakominovih. Iz tega sadovnjaka je čisto blizu do železnice in takoj na drugi strani je steza na barje. Punce grejo same na barje!

So že čez železnico. Mame sèm ne sežejo. Meri je tukaj ta glavna in se repenči: “Če hočeš z mano in Mileno *na mah*, boš ti pazila našo Zdenko celo pot! Da meni ne bo v napoto.”

Nadki je prav, samo da sme zraven. “Za roko te bom držala,” reče malčici. “Ti boš moja sestrica.”

Meri še in še ukazuje: “Punce, če bojo obleke od blata in mokre, bomo kregane. Zatlačimo si jih v spodnje gate in bomo tekle kot fantje. Odraslo vzdihne: “Oh, ja, fantje lažje živijo ...”

S pospravljenimi krilci sta Meri in Milena zlahka preskakovali jarke. Nadka je z Zdenko bolj počasna. Iščeta prehode. Punčko je treba voditi po deblih, ki so pozimi padla čez potočke, po šopih suhe trave v močvarah. Kjer najde brv, si Zdenko naloži na bok, jo prenese čez, odloži. Ko jo odloži, lahko sama na vso moč zdirja, preskoči jarek in spet teče, spet preskoči. Dobro skače, nikoli ne pade. Zdenka poskakuje na mestu in vpije, da je vsa potna: “Še, še!”

O, če bi bila Zdenka moja sestrice! Ali če bi pri nas *kupili eno majčkeno*, si misli Nadka. Dostokrat je tečnarila: “Kdaj boš ti, mama, kupila dojenčka? Pri teti Albinci so spet kupili!” Mama pa je zmeraj pusto rekla: “Ata pojdi vprašat.” Tega si Nadka ne upa. In je nehala. Dojenčka si želi po tihem. Kadar ji velika brata pobegneta, bi se dojenček igral z njo. Občudoval bi jo, ja!

Mlajši punčki prispeta na travnik, ko sta si Meri in Milena že nabrali velike šope škorčkov. Zdaj čepe trgajo rože vse štiri. Sprane bombažne oblekice se komaj ločijo od mokrega travnika, ki migota v poznem soncu, poln močvirskih tulipanov. Srne na paši. Če se pritajim, si jih lahko ogledam. Meri ni srna. Koza je. Njena koža je tesno napeta čez trde mišice in močne kosti, tenki svetli lasje zglajeni nazaj po veliki ozki glavi. Pogleda ne moreš potopiti v njenega. Popestovati je ne moreš ne poljubkovati. Oglata. Visoka za svojih osem let. Za dobro glavo višja od Milene, čeprav sta sošolki v tretjem. Milena je rjava drobtinica s špičastim noskom. Ni dosti večja od otročje Nadke, ki še niti v šolo ne hodi. S pogledom, z vsem telesom kot psička sledi Meri, čepi kot ona, vzdihuje kot ona. Zdenka, Merina triletna sestrice, je lepo rejena, kot da bi pojedla vse, česar Meri kdo ve zakaj ne ponudijo. Ali pa Meri ne zna vzeti? In, ah, Nadka. Prav nanjo lije najlepše sonce. Ima nizko mehko čelo, vanj se vraščajo gosti lasje, kiti na hrbtu sta težki. Njena lička so rdeča, usta resna. Je kot otožen krap, kot porcelanast angel. Zdenki razlaga: “Škorci so se vrnili iz Afrike. Eni še zmeraj letajo. Tisti škorci, ki jih je coprnica začarala, so pa zdaj tukaj. Rože škorčki nimajo več kljuna, nimajo krempljčkov. Ne morejo nikamor več; ne letat ne morejo ne tekat. Samo z glavico migajo in pikice so jim ostale.”

“Izmišljuješ si že spet,” prhne Milena in se reži. “Ampak poslušajte nekaj, kar je pa res! Naša mama bo šla kmalu v Rim.”

“Kam bo šla vaša mama?” radovedno dvigne razmršene blond štrene Zdenka.

Nadka pa zavistno: “Oooo, srečna vaša mama! O, bo šla daleč!”

“Nadka, ti si neumna. In ti, Milena, si neumna,” pribije Meri. “To se tako reče! Ni Rim. Rodila bo otroka, ki je v njenem trebuhu. Lažejo, da grejo mame dojenčka kupit v Rim.”

“V trebuhu? A je zato ratala debela?” na hitro dojame Milena.

“Saj jo vidiš. Pa nerodna je,” Meri nazorno pokaže, kako nerodno čepi in vstaja ona sama z velikim trebuhom. V gatke si je poleg oblekce pobasala tudi volнено jopico.

Nadka strmi: “Ne, ne ... Kako bi lahko prišel dojenček iz trebuha?”

Majhna resna usta se ji še bolj pobesijo.

“Težko,” zmigne Meri. “Saj veš, kako pride teliček iz krave. Težko.”

Že dolgo je Nadka vedela, da teličku in kravi ni lahko. Ampak ne more si misliti, da pride dojenček v plenicah in s kvačkano kapico na dan tako, kot pride teliček iz krave. Njej nekako lepše zglveda, če ga v čipkasti culi prinese bela štorclja ali če dete zjutraj preprosto leži pri utrujeni mami, ki je ponoči pripotovala iz Rima. Tako je pretresena, da niti še ne utegne zavidati Mileni, ker bojo pri njih *pestvali*.

“Naša mama je rekla, da ji ni otroka prav nič treba. ‘Kaj mi je tega treba bilo. Rada bi bla *fertik* in bi že tud morala bit *fertik*! Stara sem zadosti. Glih da mi je Milenca izpod nog in mi že kaj pomaga. In glih bo že naša ta starejša zdaj zdaj za ženitev.’ Tako je rekla naši teti naša mama,” pove Milena. In še pomodruje kot mama: “Da bi le bil fant! Fantje lažje živijo!”

“Lažje, lažje!” kima Meri. “Naši fantje nikoli ne pazijo ta male. Mama jo zmeraj meni naloži, da ne morem sama nikamor. Jaz bi bila rajši fant.”

O, tudi Nadka zna biti pametna: “Če je vojska, pa fanta ubijejo ali ostane brez kakšne noge!”

“Tisto je pa tudi res,” pokima Meri. “Fante v vojsko pokličejo in morajo tam vsakega, ki je nad njimi, ubogati. Kadar naš Ive ne uboga, mu ata zagrozi: ‘Le čakaj, le čakaj, ko boš pri vojakih! Tri brke bo imel pod nosom, pa ti bo ukazoval.’”

“Rada sem punca. Tudi punce lepo živijo,” živo zardi Nadka. “Jaz bom imela deset otrok, pet fantkov in pet punčk, in vsi bodo lepi in vsi bodo šli v višje šole. Pa mož ne bo okrog po gostilnah hodil. Jaz molim k Mariji, da ne dobim pijanca.”

Zdenka se stiska k Nadki. Močno jo ima rada, močno jo občuduje. Nikoli se je ne naveliča poslušati.

Meri pa se krohota: “Ti si kar izmišljuje pravce! Vsi deci so pijanci in kurbirji. Jaz ne bom imela nobenih otrok. Imela bom kolo in se bom v hlačah okrog vozila. Brez dedca.”

Nadka v hipu vidi tudi sebe na kolesu. Hlače ima oblečene. Pet lepih fantkov in pet lepih punčk se na kolesih pelje za njo. Zrihtani so, umiti, počesani. Moža ni na sliki. Mogoče pa *dedca* ni nujno treba, ugiba Nadka. Pijanca sploh noče. Pijanci smrdijo in tepejo. Kurbir pa ... kakšen je? Najbrž tudi ni prida. Nadka pravič sliši besedo, a ne vpraša. Noče zglledat neumna. Niti ne upa zabrusit Meri: Vaš ata je res pijanec in tepe. Naš ne tepe nikoli, ne mame, ne mene, ne Gustlna, ne Mirota. Gre v gostilno, ker se nima kaj pogovarjat z mamo. A ne pride pijan domov. Samo tečen.

Nadka ima ata rada. Moža bi imela pa vseeno rajši drugačnega.

Vsaka punčka nosi šopek. Vračajo se po daljši poti, kjer čez blatne potoke vodijo mostički. Obleke so izvlekle iz gatk in jih poravnale. Zapele so si

jopice, sonce je nizko; hladi se. Ko so že blizu glavne ceste, Zdenka zašepeta Nadki, da jo zelo lulat. Tudi Nadko zelo lulat. In Meri mora nujno lulat in Mileno tišči. Hola, kje bomo lulale?

Z brvi, kot fantje!

Razvrstijo se na brvi, vzdignejo krilca, spustijo gatke. Izpod čela si na hitro ogledajo druga drugo in počepnejo. Lulajo naravnost v graben, o, tudi Zdenki dobro gre, ne polula se po nogah, cilja v vodo.

Nadki prvi zmanjka, pogleda okrog sebe. Po prašni glavni cesti pride prav počasi gospod župnik in bere iz knjižice.

“Punce, župnik gre!” zasope v grozi.

Punčke otrpnejo, se stisnejo vase in bulijo v vodo.

“Sveti Bog! Usmili se nas. Da nas gospod župnik ne vidi! Naj gleda drugam, naj bere!” moli Milena. “Joj, bi nas kregal pri verouku pred vsemi! Kako bi me bilo sram.”

“Zakaj pa fantje lahko!?” zanerga Meri. “Oni pa lahko ščijejo z brvi ali kjer jih prime!”

A ostane zgrbljena, kot da je župnik ne bo videl, če se naredi manjšo.

Foto: Boštjan Pucej

Barica Smole

V globočinah

Sredi aprila, ob veliki noči, dve leti pred prelomom 19. in 20. stoletja, je Sigmund Schlomo Freud s prijateljem Aleksandrom postopal po baziliki v Ogleju. Pred vhodom je opazoval dekleta in žene, ki so šle k maši, in o njih kasneje bratu pisal, da je videl nekaj sto najlepših Furlank. Po ogledu talnih mozaikov sta se s sopotnikom vrnila v Trst, naslednjega dne pa sta se odpravila z vlakom na Kras.

Na trdi leseni klopi je psihoanalitik razmišljal o mozaikih, ki jih je bil videl v baziliki. Upodobljeni krščanski simboli, prerok Jona, Jezus, morski prizori in človeški liki, razvrščeni po spolu, rangi in starosti, so mu dali misliti. Tvorili so klobčič podob, ki bi jih rad s svojim analitičnim umom razvrstil, razvozal, razložil ... Od kod starim umetnikom in obrtnikom zamisli? Zakaj ravno ti in ne drugačni motivi? Slika sveta s posvetnim, človeškim, živalskim, rastlinskim in božjim jih je navdihovala, da so trudoma sestavili kamenčke, ki so jih kasneje prekrili in še kasneje postavili na svetlo. Iskal je latentna sporočila teh umetnin, a zaman.

Vedel je, da so se mozaiki ohranili kljub temu, da je baziliko leta 452 porušil hunski kralj Atila. Ena od legend pravi, da je prišel samo do tam, mesto zravnal z zemljo, potem je zagledal morje pri Gradežu, se prestrašil in obrnil svojo kruto, mogočno vojsko. Leto za tem naj bi umrl na ozemlju današnje Slovenije in bil pokopan pri Ptujju 453. leta v tri krste, zlato, srebrno in železno. Ne le zgodovina, tudi naša poezija hrani spomin nanj. Tako

je Anton Aškerc zapisal: “In že gori Emona rimska, ah! Kako zidovje pada v sip in prah! Prav, Huni moji, prav, da brž, čimpreje prispemo do bogate Akvileje!”

A Sigmund ni poznal Aškerca niti legende o Hunovem grobu. Tudi pisal še ni dosti, do tedaj je bil objavil skupaj z Bauerjem le *Študijo o hysteriji*, a v njegovih zapiskih in mislih so se nizale številne ideje, ki bodo v naslednjih letih zaznamovale psihoanalizo.

V zgodnjih dopoldanskih urah je vlak prispel na postajo v Sežani. Freud je nekoliko razumel tukajšnji jezik, saj je bil rojen na Moravskem. Najel je voz, ki je nekaj potnikov popeljal do Rudolfovih jam. Voznik je bil potnikov vesel, saj pot ni bila dolga, samo kakšno uro je bilo treba pešaćiti, in bi do cilja lahko prišli peš le v kratkem času.

Prijatelj se je zavijal v odejo, da bi se obvaroval kraške burje, ki je ni bil vajen. Sigmundu je oster piš dobro del, prinašal mu je sladek spomin na to, kako je Furlankam pred cerkvijo barvasta krila, obrobljena s črnimi trakovi pod koleni, ovijal okrog beder, da so se videli obrisi teles, kot bi bile napol gole. Hranil je pogled na bele bluže, ki so jih stiskali lajbiči, da so vrh njih kipele prsi kot iz nabrežinskega kamna izklesane. Zdaj se je od teh pozemskih lepot odpravljal k drugačnim zemeljskim čudom, med kateri so spadale jame, kasneje po vasi nad njimi poimenovane Škocjanske.

Slišal je bil, da spust vanje ni preveč težak, da je steza utrjena, vendar se reka v njih menda peni v globočino in teče skozi. Za hip ga je prešinilo, da so take temne vode tudi v ljudeh. Dogodki ali kaj drugega se pritočijo v njihove misli, v njihovo bit, ali pa so tam od rojstva, in tam tečejo po svoje in privrejo nepričakovano na dan. Kot ta reka, voda brez imena in hkrati z več imeni, izvirajoča med Snežnikom in Reko, ki na koncu pri Štivanu prikipi na dan. Tudi vse skrito v človeku tako ali drugače pride na svetlo. Pogladi si je brado, v kateri so se začele kazati prve sive niti, in sklenil, da si bosta naslednjega dne ogledala tudi brojnice pri Nabrežini.

Konjska vprega je poskakovala po cesti. Del je je vodil po gladkih kamnih, ki so jih bili položili še Rimljani. Kolesa so ropotala, zato je komaj slišal kompanjonovo vprašanje, kaj pomenijo brojnice. Pojasnil mu je, da so to izviri Timave, dela tukajšnje podzemne reke Reke pod morsko gladino. Reka mu je prišepetavala nekaj, kar bo kasneje prenesel na človeka in skušal pojasniti. Pod plastmi zavedanja, je pomislil, je nekaj, do česar ne moremo z razumom, nekaj, kar je pod površino in izvira pod gladino.

Že v Sežani je k njim prisedel možak, ki naj bi jih vodil po jamah. Bil je svojevrsten tip, Sigmund je na osnovi tega, kar je povedal, zaključil, da je človek, ki ga v bistvu poganja nagon. Bil je precej opit, a kljub temu

zanesljiv. Ves čas je stresal šale, pripovedoval o tem, kako se je prepiral z duhovniki, in o tem, kako je odkrival jame. Kasneje je Freud spoznal, da to, zadnje, ni bilo iz trte zvito. Aleksander ga je vprašal, kako daleč lahko prodrejo v jame, možak pa mu je odgovoril, da je to tako kot pri devici: dlje prideš, bolje je.

Na izhodiščni točki vrh kanjona se jim je pridružila skupinica, ki je glasno govorila nemško, vendar se Sigmund ni menil zanje, ker je bil vodnik mnogo bolj zanimiv in je zato pozorno poslušal njegove slikovite opise jam. Da je notri polno starih stvari, je razlagal, da je bilo to zatočišče živali in ljudi, ki je varovalo in hkrati strašilo, in da je po sledih ognja spoznal, da so tu darovali žgalne daritve. Da, kraljestvo senc, je pomislil Sigmund in zamomljaj Homerjeve verze iz Odiseje: “/.../ mrtvim vsem izlil okrog nje pitno daritev, prvokrat mleka in meda, zatem pa sladkega vina, v tretje vodé, povrh pa nasul sem ječmenove moke /.../,vzel sem ovci pod nož in zarezal ju ravno nad jamo.” Aleksander je bil že vajen prijateljevega momljanja in ga je pripisoval njegovemu čudaštvu. Samo pogledal ga je, zastrtega v temo globočine pod njimi, in ga rahlo pocukal za rokav, da sta se pridružila skupini, ki ju je bila prehitela.

Nato so se napotili proti udornici Globočak, kjer je vhod v Škocjanske jame. Skozi umetni tunel so vstopili v Tiho jamo – suhi fosilni rov, bogat s številnimi raznovrstnimi kapniškimi tvorbami. Vodnik je takrat, ko so se po drseči stezi spuščali v jame, začel pripovedovati tudi o svoji smrti. Da, je pomislil Freud, takle preprost genij pozna tisto, kar sem opredelil že jaz: da sta gonilni sili v človeku eros in tanatos.

Šumenje vode je bilo vedno glasnejše, bolj ko so se bližali dnu. Videti je bilo oboke, kapnike vseh oblik, orjaške preslice, koruzne storže, skledice, zavese, vse mogoče oblike, ki so budile in strašile človeško domišljijo.

Hodci so bili dobri in videti jim je bilo, da hočejo spoznati čim več tega podzemeljskega čudesa. Nekateri so si nekaj zapisovali, Aleksander in Sigmund pa sta si reko, kanjon in jame samo ogledovala. V Veliki dolini se je Sigmund zagledal v naravni most, in ko je odvrnil pogled, je v skupini pred seboj zagledal moškega v zeleni lodnasti obleki, okrašeni z gumbi iz srnjakovih rogov, kodrastih las in brade in podolgovate glave. Prav tedaj se je možakar obrnil in oba sta naenkrat dahnila: Lueger.

Dr. Karl Lueger je bil pred štirimi leti izvoljen za dunajskega župana, vendar ga cesar Franc Jožef zaradi njegovih skrajnih antisemitskih nazorov kar dve leti ni potrdil na ta položaj. Dunajčani so bili novega župana veseli, saj je glavno avstrijsko mesto dodobra spremenil. Dal je narediti nove ceste, trge, poskrbel je za izboljšanje socialnega položaja in uredil

javni prevoz. Cesarju pa niso bili všeč njegovi napadi na judovsko manjšino. A župan se ni dal. Pravili so, da je imel izredno karizmo, s katero je dosegel, da so vsem moškim leta 1907 priznali volilno pravico. Bil je otrok iz malomeščanske družine, in ko je bil leta 1875 izvoljen v mestni svet kot liberalec, je kmalu postal priljubljen zaradi razkritja korupcije. Bil je študent prava na Dunajski univerzi in tam si je po tedanjih običajih pridobil naziv doktorja. Kasneje se je zavzemal za problem narodnosti cesarstva, kar mu je uspevalo zaradi vpliva v Krščansko-socialni stranki.

Leta 1908 je bil na vrhuncu svoje moči, z njo je očaral takrat še nepomembnega Adolfa Hitlerja in v njem zasejal seme antisemitizma, čeprav je Freud na tistem mislil, da je bila njegova mama Juliane Schuhmayer morda judovskega porekla.

V dunajskem *Arbeiten Zeitungu* je Friderich Austerlitz dve leti po Freudovem obisku Škocjanskih jam opisoval fenomen njegovega vzpona. Vzrok zanj je našel predvsem v psihologiji male buržoazije, saj ji je opisani pripadal in je tako poznal njen način mišljenja in delovanja, razmišljanje mase, predvsem njihovo zavist do bogatejših someščanov in izobražencev, med obojimi pa je bilo veliko Judov. Antisemitizem in nacionalizem je spretno izkoriščal v demagoške namene. Posebej vneto je podpiral politike, ki so napadali domnevni vpliv Judov na tisk in akademsko sfero, ter se vključeval v demagoške razprave o čisti krvi, ki bodo ne dolgo zatem pripeljali do najhujših zločinov.

Čeprav so Luegerjeva osebna prepričanja še dolgo po njegovi smrti ostala predmet znanstvene razprave, je pritegnil zagrizene antisemite, kot je bil na primer vitez Georg von Schönerer, ki je "pokrival" tisti del volivcev, ki so se imeli za visoko družbo, in je tako stranki in njenim antisemitskim nazorom zagotavljal uglednost. Lueger je imel največ privržencev med obrtniki in nižjim srednjim razredom. Leta 1885 je bil izvoljen v avstrijski rajhsrat (parlament), leta 1889 pa je bil eden od ustanoviteljev Krščansko-socialne stranke in je ostal eden njenih najučinkovitejših voditeljev do svoje smrti. Bil je spreten pri zavajanju ljudi s politično igro, kjer sta pomembnejša videz in prazne besede o naciji kot pa realnost. Bil je prvi meščanski politik, ki je spoznal pomen politike za množice. Z nekaj predrznosti bi lahko rekli, da je bil oče moderne demagogije, ki še danes piha po naši deželi (pa ne samo po njej). To je županski modus vladanja, katerega velik del je v modi še danes in o katerem je Biserka Marolt Meden zapisala: "Aristotel je utemeljeval tri stebre uspešnega nagovarjanja občinstev, to so patos, etos in logos. Župani v Sloveniji imajo povsem druge stebre uspešnega nagovarjanja občinstev, to so asfalt, zidaki in beton." Bil je tudi

zagovornik splošne moške volilne pravice, ki je bila uvedena v Avstriji januarja 1907. Prav tako je odločilno vplival na nazore in program Krščansko-socialne stranke za reševanje problema narodnosti cesarstva.

Skozi 20. stoletje so zgodovinarji večinoma zavračali Luegerjev antisemitizem kot politično smotrnost in kot odraz dobe. Adolf Hitler – ki se je leta 1908 preselil na Dunaj in je bil priča Luegerju na vrhuncu moči – je pohvalil Luegerjevo karizmo in priljubljenost v *Mojem boju* in drugod, čeprav je bil Hitlerjev nazor o antisemitizmu bližje rasistični demagogiji Schönereja in Juliusa Streicherja. Anšlus, druga svetovna vojna in holokavst niso privedli do takojšnje ponovne ocene Luegerja in njegovega vpliva in Dunaj se je šele v začetku 21. stoletja začel nekoliko distancirati od njegove zapuščine. Šele leta 2012 so del ulice Ringstrasse, osrednji mestni bulevar, ki je od leta 1934 nosil Luegerjevo ime, preimenovali v Universitätsring (Univerzitetni prstan), čemur so odločno nasprotovali člani skrajno desne svobodnjaške stranke.

Minila so mnoga leta od Freudovega obiska v Škocjanskih jamah, kjer je proučeval globine, divjino pod zemljo, oblike kapniških tvorb, ki so ga spominjale na spolne organe, kjer je poslušal grmenje podzemnih slapov in gledal temino, kakršno je kasneje zaznal v človeku in jo opisal kot id, človeške primarne nagone; gledal je reko, ki se je z vso silo prebijala na dan, s silo, ki jo človek premore za preživetje pa tudi uničevanje. Lizala in rušila je skale in se seveda ni spraševala, kaj je prav. To je bil vzgib, ki ga tudi človek ne more nadzorovati in obvladovati, če nima nadjaza, kjer vladata vest in morala.

4. junija 1938 je Freud pobegnil iz rajha kljub temu, da so mu že februarja zaplenili potni list. Pri tem mu je z denarjem pomagala Napoleonova sorodnica, pacientka in učenka izumitelja psihoanalize Marie Bonaparte. Sprva je okleval, predvsem zaradi raka, ki ga je imel, a to, da so njegovo hčer Ano 22. marca tega leta odpeljali v glavni štab gestapa, je bila kaplja čez rob. Ne to, da so leta 1933 v Berlinu požgali njegove knjige, pač pa prošnje njegovih sinov Oliverja in Ernsta pa tudi kolegov in prijateljev, so odločili: zapustiti mora domovino, v kateri so se vzpenjali nacisti in v kateri bi pod njihovo vladavino gotovo izginila njegova celotna družina. S pomočjo mnogih, predvsem Bonapartejeve, je ušel gotovi smrti, njegove štiri sestre, ki so ostale, pa so izginile v taboriščih smrti.

Na Slovenskem, globoko pod zemljo, sta se srečala Jud, najslavnejši psihoanalitik, in eden od pobudnikov antisemitizma. Zrla sta si v oči, znanstvenik in politik, čigar nazore je globoko spoštoval Hitler.

Ko so prišli iz jam, jih je nedaleč stran čakal kmet z vozom, a Freud je brez besed šel mimo njega, Aleksander je potekel za njim. Nič ga ni vprašal, oba sta vedela, kaj pomeni srečanje v jamah. Je bila to napoved tistega, kar je Dante opisal v *Pecklu*?

Kraška burja ju je bila v obraz in niti trznila nista, ko ju je ideolog anti-semitizma prehitel na vozu in priliznjeno dvignil klobuk v pozdrav.

Marko Nemeč Pečjak

Delo

V imenu je pomen je znamenit Plavtov rek. Seveda, v imenih se večkrat res skriva pomen. Naj naštejemo nekaj splošno znanih primerov: svetopisemska osebna imena (Adam – človek iz prsti, Eva – mati vseh živih, Peter – skala); imena iz antike (Primož – primus, to je prvi, Uršula – medvedje močna); slovanska imena (Bojan – tisti, ki se bojuje, Vladimir – rojen, ko je vladal mir, Vesna – pomlad, praznik tega imena že v sanskrtu Vasantha). Podobno najdemo tolmačenja za hišna imena (npr. Dolinar, Breznik, Pr' Šuštarju) in za priimke (npr. Logar, Novak, Medved, Jazbec, Kovač, Kolar, Kolarič, tj. kolarjev sin patronimik).

V svojem pisanju se bom osredotočil na pojem "delo". Skoraj v vseh virih najdemo naslednje opredelitve: delo – raba telesne ali duševne energije za pridobivanje dobrin; delo – kot vir zaslužka; kot ustvarjalni dosežek (ročno delo, literarno delo, glasbeno delo); delo – v pomenu zaposlitev (dobiti delo, honorarno delo, priložnostno delo, biti brez dela); v pomenu dejanje (junaško delo, ponosen na svoja dela, praznik dela); nazadnje delo v fiziki (premagovanje sile na določeni poti), vse o delu pa najdemo v obsežni študiji Andree Komlosy *Delo*. V tej knjigi je zanimiva kategorizacija dela v nekaterih evropskih jezikih in osnovna teza, da delimo delo na težavno in na ustvarjalno. V slovenščini lahko opredelimo delo le opisno, v nekaterih jezikih pa imajo za to opredelitev poseben samostalnik: v grščini (*pónos*, *érgon*), latinščini (*labor*, *opus*), nemščini (*Arbeit*, *Werk*), angleščini (*labour*,

work), francoščini (*labeur, œuvre*), italijanščini (*lavoro, opera*), ruščini (*rabota, trud*) in srbsčini (*rad, posao*). V slovenščini imamo za oba pojma le eno besedo: *delo*. V tej študiji je tudi zanimiva razvrstitev pojmovnih parov za delovna razmerja: odvisno/neodvisno (delo dninarjev, redno zaposlenih .../delo samozaposlenih, podjetnikov ...); svobodno/nesvobodno (delo v industriji, storitvah .../suženjsko, tlačansko delo ...); prostovoljno/prisilno (delo prostovoljcev, sosedska pomoč .../delo pod politično prisilo ...); plačano/neplačano (mezno delo po času, delo, plačano po izdelku ali opravljeni storitvi .../delo v času pred stečajem podjetja, gospodinjstvo delo, nega družinskega člana ...); zakonsko regulirano/neregulirano (pogodbeno delo/delo na črno ...): socialno varno/socialno negotovo (delovno razmerje z bolniškim, nezgodnim in drugimi zavarovanji .../prekarno delo ...); organizirano/neorganizirano (samoorganizirano delavcev), sindikalno zastopstvo .../prekarno delo ...). Tezo najlažje utemeljimo z antitezo. To velja tudi za pojmovni par delo/nedelo. Seveda nedelo ni le brezdelje, ampak tudi mirovanje, prosti čas, oprostitev od dela, nezmožnost za delo in še kaj.

Slovinci imamo torej za delo en sam izraz. Prav tako uporabljamo besedo *delavec* za težaka, gradbinca in umskega delavca. Kdo je delavec (proletarec), je lažje opredeliti z nasprotnim, s tem, kdo ni delavec. Po moji presoji ni delavec oseba, ki se lahko preživlja brez plačila za delo ali brez drugih rednih mesečnih prejemkov več kot leto dni. To gotovo ni proletarec – najbrž je kapitalist, ki živi od letnega donosa kapitalskih vložkov. Torej smo vsi, ki ne moremo živeti brez rednih mesečnih ali vsaj občasnih prihodkov neke vrste proletarci – torej delavci. Kaj pa kmetje? Spomnimo se na to, da sta simbola komunizma povezana srp in kladivo. Kmet, ki kmetuje v potu svojega obraza (brez najetih delavcev), je najbrž tudi neke vrste proletarec.

Po načelih dialektike je bila zgodovinsko gledano najprej (v začetkih civilizacije) prevladujoča prvina ekonomske delo. Z industrijsko revolucijo (industrija 1.0) je postal prevladujoč kapital, saj so bile potrebne znatnejše naložbe v proizvodna sredstva. Z odkritjem elektrike in organizacijo množične proizvodnje (industrija 2.0) je postalo izredno pomembno znanje, saj to omogoča gospodarski napredek. S pojavom računalništva ter nanj vezanih avtomatizacije in telekomunikacij (industrija 3.0) postanejo najpomembnejše informacije. Reklo liberalnega gospodarstva *Ni umetnost narediti, umetnost je prodati* lepo osvetljuje trditve o danes prevladujoči prvini ekonomike – informacijah. Milijardni dobički lastnikov družabnih omrežij izvirajo iz rudarjenja podatkov o uporabnikih, tj. potrošnikih – informacijah o možnih kupcih dobrin. Za analizo teh podatkov so pomembna

dognanja teorije asimetričnih informacij. Za ta dognanja so zaslužni predvsem ekonomisti G. Akerlof, M. Spence in J. Stiglitz, prejemniki Nobelove nagrade za ekonomijo.

Zloraba pomena besede “delo”

Srž tega prispevka ni samo razpravljanje o pomenu dela, ampak tudi o nasprotnem – pravzaprav o zlorabi pomena te besede. Če se povrnem na začetek prispevka, se spomnim, da je znameniti Plavtov rek pravzaprav navedek iz njegove komedije. Še ena miselna zveza se mi poraja: opredelitev zaslužnega duhoviteža, Frana Milčinskega Ježka v *Darwin nima prav*, tisti dve vrstici: “Človek ni eden, človeka sta dva – eden špancira, a drugi gará.”

Najhujši primer zlorabe pojma “delo” je geslo *Delo osvobaja* (*Arbeit macht frei*). Nacisti so povzeli geslo po naslovu romana nemškega pisatelja Lorenza Diefenbacha. Iz naših logov naj omenim ime podjetja Delo osvobaja, poslovne storitve, d. o. o. Mislim, da tudi ta naslov zavaja. Naslov slovenskega filma *Delo osvobaja* pa gotovo ne zavaja, saj je tu delo, v pomenu zaposlitev, gotovo dobrina – nezaposlenost pa prav nasprotno.

Časnik Delo (ki je dobil to ime v letu 1959 z združitvijo časnikov Slovenski poročevalec in Ljudska pravica) je danes v zasebni lasti. Ugledni poslovnež, ki predstavlja lastnike časopisne hiše Delo, mi bo zameril navedek o lastnini. A v nadaljevanju ne bo besede o vplivu lastnikov na “neodvisni” časnik, ampak le o njegovem imenu. Na spletnih straneh te časopisne hiše o zgodovini časnika nisem našel razlage, zakaj so takrat časnik imenovali ravno Delo. Seveda si razlagam, da je bil ta naslov tistemu času primeren – to je bil namreč čas gesla *Delu čast in oblast*. Časnikarstvo, sedma sila, je takrat okitilo novi časnik s tem nazivom. Kaj pa danes? Najmanj, kar lahko rečem, je, da je to imenovanje rahlo neresno. V državi, ki praznuje tridesetletnico prestopa v kapitalistični sistem, bi k osrednjemu časniku sodilo ime s pomenom, primernim za današnji čas. Seveda ne pričakujem, da bo ta časopis v kratkem dobil “pravo” ime. Lahko pa se to zgodi ob menjavi lastništva ali zaradi še izrazitejšega znižanja naklade. Znano je, da se ob poslovnem spodrsu rado zamenja ime – čeprav to ni zdravilo za spodrs. Iz zadnjega časa bi navedel vsem znan primer: preimevanje družbe Facebook v družbo Meta.

Beseda “delo” ima danes večkrat slab in skrb vzbujajoč prizvok. Posebno če je beseda ozaljšana s pridevniki, kot so nadurno, prenaporno, prekarno, težaško, prisilno, suženjsko, žensko ...

Vrednotenje dela

Dobro je poznati vrednost svojega dela. To ni le vrednost v denarju, kot je plača ali urna postavka. To je gotovo več. Ni treba uporabiti metod vrednostne analize, saj na splošno vemo, da so tudi vrednosti, ki se ne izkazujejo z denarjem in jih je težko izmeriti. Če opravljamo delo z veseljem in dobivamo zanj solidno plačilo, nam to delo daje zadovoljstvo, ki ni preprosto merljivo. Torej – v našem delu je vrednost, ki se odraža v življenjskem kredu, v naših vrednotah. Da je temu res tako, najbolj potrjuje prostovoljno delo. To je delo brez plačila, ki pa nas praviloma notranje bogati. Zato smo pripravljeni delati zastonj – vendar ne zaman. Če prostovoljno delo ne prinese rezultatov, je to za nas delo brez vrednosti.

Poslušam radijska dnevna poročila in razmišljam o vrednotenju dela. Zdravniški ceh si je že izbral (začasno) povišanje plač za “šest razredov” po že dolgo kritiziranem sistemu določanja plač v javnem sektorju. Medicinske sestre še čakajo vsaj na milostno povišanje plač in napovedujejo stavko. Oglašajo se tudi drugi sindikati in grozijo s stavkami. Sedanja oblast ni Salomon, ki bi pravično razsodil, komu in koliko. Gotovo tudi ni Aleksander Veliki, ki bi si upal presekati gordijski vozal primerjalnega vrednotenja plač in uzakoniti boljši sistem vrednotenja dela za javni sektor.

Pred tremi desetletji smo na referendumu glasovali ne le za samostojnost, ampak tudi za kapitalizem kot antipod socializma (če bi bilo to referendumsko podvprašanje, dvomim, da bi bila tako prepričljiva večina “za”). V stroki in v vsakdanji rabi govorimo o trgu dela, o ponudbi in povpraševanju, o delovni sili. Izraz “delovna sila” je vendar izum kapitalizma, ki spravlja na isti imenovalec delovno silo (moč) stroja in človeka (delavca). Izrazi, ki “izvajalca ročnega ali umskega dela” označujejo kot osebo – in ne kot stroj – so danes pravzaprav redki. Redko so v rabi “stari” izrazi, kot so na primer: poljedelec, živinorejec (besedna izuma o. Marka Pohlina), sodelavec, sotrudnik (izraz za projektnega sodelavca v času Kraljevine Jugoslavije) ...

Torej – v metodologiji vrednotenja dela javnih uslužbencev pogrešam vsaj še količnik povpraševanja po določeni “delovni sili” (fluktuacijski količnik). Mimogrede, v pojmovnikih imamo besedo “fluktuacija”, beseda “fluktuacijski” pa je neznan pojem. Poklicem, ki so po vseh sodilih enako vrednoteni, se z uporabo tega količnika spremeni vrednost – glede na povpraševanje na trgu dela po določenem poklicu.

Malo pred osamosvojitvijo Republike Slovenije sem si služil kruh kot zasebni raziskovalec (pозneje bom pojasnil ta “poklic”). Pravzaprav sem

bil zunanji svetovalec in sem “prodajal pamet” vodstvom podjetij. Moje “tržišče” je segalo od Pirana do Lendave, pa tudi od Münchna do Sarajeva. Tako sem bil nekaj časa sodelavec pri mednarodnem projektu v okviru münchenskega računalniškega podjetja Wing. Takrat se je v računalništvu začelo uporabljati objektno programiranje. Maloštevilni programerji so že znali učinkovito uporabljati to metodo – ti so bili na trgu “delovne sile” seveda vredni “suhega zlata”. V podjetju Wing so kadrovali te nujno potrebne sodelavce tako, da so imeli precej višjo plačo kot direktor podjetja. Gospod Jobst se je takrat pošalil in je rekel: “Teh fantov ne išči z lučjo pri belem dnevu – za moj stolček pa je že na čakanju nekaj kameradov.”

Oblike delovnih razmerij

V nadaljevanju bo beseda tekla o oblikah delovnih razmerij, iz katerih imam izkušnje. Upokojen sem bil s polno delovno dobo že pred petnajstimi leti. Sem bil pa tudi v času upokojitve trinajst let delovno dejaven.

Redna zaposlitev

Delo redno zaposlenega zagotavlja delavcu največ varnosti v primerjavi z drugimi oblikami delovnega razmerja. Imel sem srečo, da sem tri četrtine aktivne delovne dobe oddelal kot redno zaposlen. Kaj dosti o redni zaposlitvi ne bi govoril. Zaradi primerjave z drugimi oblikami delovnih razmerij pa naredimo račun osebne ekonomike zaposlenega. Predpostavimo, da je njegova bruto urna postavka 20 €/uro. V povprečju se v mesečnem obračunu upošteva 168 ur. Tako znaša mesečna plača v bruto znesku 3.360 €. Redno zaposleni ima privilegij, da so plačane tudi vse vrste opravičenih odsotnosti z dela (bolniški dopust, dopust, prazniki ...). V poprečju redno zaposleni opravi letno okoli 1.350 delovnih ur, plačanih pa je 2016 ur. V osebni dohodek redno zaposlenega so uvrščeni še dodatki (na delovno dobo, stalnost ...).

Začasno delo

Delo začasno (ali občasno) zaposlenega zagotavlja delavcu manj pravic kot redna zaposlitev. Posebno je to izrazito, če je delavec zaposlen le za krajši čas (za mesec, tri mesece ...). Za primerjalno ekonomiko predpostavimo, da je bil delavec v enem letu zaposlen le devet mesecev. V najboljšem primeru je bil njegov mesečni osebni dohodek enak dohodku redno zaposlenega – torej 3.360 € bruto. Če ni upravičenec do nadomestila za

brezposelne, je pravzaprav njegov poprečni mesečni dohodek 2.520 € bruto. Velikokrat so začasno zaposleni v okviru posrednika za delo (agencije) ali pa so začasno posojeni iz druge delovne organizacije. V teh primerih so mesečni osebni dohodki še nižji, saj si posrednik od delodajalčevega plačila prisvoji svoj delež (provizijo).

Projektno delo

Projektno delo je tudi začasna zaposlitev, a ima nekaj dobrih lastnosti, ki jih "klasično" začasno delo nima. Začuda v javnosti ni kaj dosti slišati o tej obliki zaposlitve. Tudi sindikati, ki se borijo za pravice začasno zaposlenih in prekarcev, se ne ukvarjajo s tovrstno obliko zaposlitve. Projektno delo je ciljno usmerjeno. Projektni vodja mora v danem času (do danega roka) z omejenim predračunom in razpoložljivimi sodelavci uresničiti cilje naročnika projekta. Delavci pri projektih se morajo poenotiti s cilji projekta. Zato v projektne besednjaku ni besede "delavec", ampak se uporablja beseda "sodelavec". V Kraljevini Jugoslaviji so v projektne in združni dejavnosti uporabljali izraz "sotrudnik", ki še bolj opredeljuje ciljno usmerjenost projektne dela. Sotrudnik je sodelavec, ki se trudi s projektne skupino uresničiti cilje projekta. Sodelovanje pri projektu je seveda začasna zaposlitev, ki traja od nekaj mesecev do največ nekaj let. Ob zaključku sodelovanja pa sotrudnik poleg plačila (včasih tudi s posebno nagrado za opravljeno delo) dobi priporočilo, s katerim lažje dobi naslednjo zaposlitev. Za primer, kaj pomeni ta način dela, naj povem zgodbo svojega očeta. V Ljubljano je iz Prlekije prišel leta 1924 "s trebuhom za kruhom", kot tesar z opravljenim pomočniškim izpitom in odsluženo vojaščino. Zaposlil se je v tesarstvu Maček in v istem letu uspešno zaključil delovodski tečaj. Inž. Stanko Dimnik ga je leta 1925 zaposlil za vodjo tesarskih del na Sokolskem domu v Ljubljani. Ob zaključku teh del je dobil tako dobro spričevalo, da je dobil še projektne zaposlitev na nekaterih zahtevnih gradnjah. Leta 1927 je postal pooblaščen tesarski mojster, leta 1928 pa je s kolegoma ustanovil obrtno nabavno-prodajno zadrugo (ONPZ) Prva produktivna zadruga tesarskih mojstrov. Do začetka druge svetovne vojne je bil vodja najzahtevnejših projektov lesne gradnje v Sloveniji. Leta 1933 je vodil tesarska dela pri gradnji prve planiške velikanke Ivana Rožmana (napačno se ta 90-metrška skakalnica pripisuje inž. Stanku Bloudku, ki je bil takrat gradbeni nadzornik in jo je pozneje izboljšal in nadgradil). V letih 1937 in 1938 je vodil opaženje ločnih mostov v Gozdu Martuljku in v Podpeči. Leta 1939 je bila zaključena gradnja (takrat največje lesene stavbe) Otroškega zavetišča v Trnovem (po vojni invalidski dom, pljučna bolnišnica

in gerontološka klinika). Bil je avtor idejne zasnove (lesena gradnja po švedskem načinu je bila cenejša od klasične zidane stavbe) in projektni vodja izvedbe. Vsi ti posli so bili pridobljeni zaradi odličnih referenc na predhodnih gradnjah. Projektno delo, v različnih oblikah moje zaposlitve, je bila tudi rdeča nit moje dejavnosti od pripravništva do danes (torej 55 let). Večino tega časa sem se ukvarjal predvsem z računalniško podporo vodenju projektov. Kot upokojenec sem pisec in samozaložnik knjig. Vsaka knjiga je projekt – pisanje in izdajanje knjig pa je seveda projektno delo.

Upokojensko delo

Delo upokojenca je po veljavni zakonodaji opredeljeno kot delo, ki vpliva ali ne vpliva na pokojnino.

Najprej nekaj besed o upokojenskem delu, ki vpliva na pokojnino. Če je zaposlen po doseženih pogojih za upokojitev (redno zaposleni, samozaposlen, družbenik, kmet), je upravičen do izplačila 40 % pokojnine. Ko sem jaz postal upokojenec, te možnosti še ni bilo. Povečevala se je le osnova za odmero pokojnine. Upokojensko delo, ki ne vpliva na pokojnino, se po zakonodaji deli na vrsto, ki ima omejitve, in na vrsto, ki nima omejitev glede mesečnega obsega dela. Začasno in občasno upokojensko delo je omejeno na največ 60 (začasno na 90) delovnih ur mesečno. Delo upokojenca v okviru drugega pravnega razmerja – to je po pogodbah civilnega prava – pa nima teh omejitev. V zakonodaji so našteve naslednje pogodbe: avtorska, podjemna in mandatna. Sorazmerno ugodno je upokojencu delati po avtorski pogodbi. Je bilo pa kar nekaj zlorab zaradi opredelitve avtorstva. Kot upokojenec sem delal po avtorski pogodbi (svetovanje, predavanja). Seveda moje avtorstvo ni bilo nikoli problematično. Delovni dosežek svetovanja pri projektih je bil vedno izkazan tudi z zaključnim elaboratom. Za predavanja pa sem vedno pripravil kakovostno gradivo – ne kopije prosojnic, ampak e-knjigo, običajno priročnik za ustrezno vrsto projektne dela.

Delo svetovalca in predavatelja

V letih 1985 in 1995 sem deloval kot samostojni svetovalec in “prodajal” svoje znanje in izkušnje vodstvom podjetij, ki so potrebovala tovrstne znanje storitve. Leta 1990 so me moji naročniki nagovarjali, naj ustanovim svoje podjetje. Možnost se je takrat ponujala z registracijo d. o. o. Menil sem, da mora imeti podjetje vsaj tri sodelavce. Ker sem raje delal sam (možnosti prijave za s. p. takrat še ni bilo), sem se registriral kot zasebni raziskovalec pri takratnem Ministrstvu za znanost in tehnologijo. Pogodbe

z naročniki mi je omogočala Zveza inovatorjev Slovenije (ZIS), pri ZIS so mi tudi prijazno vodili potrebno računovodstvo. Za dejavnost sem registriral podatkovni inženiring. Takrat je bila moda informacijskih inženiringov. Moje mnenje je bilo osamljeno, a tudi danes menim, da tovrstni inženiring lahko nudi naročnikom le podatke in informatiko. Ali so to informacije, lahko presoja le naročnik, ki mu je izložek inženiringa namenjen. Poleg svetovanja sem takrat delal kot predavatelj, kar sem počel tudi trinajst let kot upokojenec. Moje ožje področje je bilo podpora celovitemu obvladovanju projektov (projektni management). Za izobraževanje naročnikovih vodij projektov in za učinkovite izboljšave vodenja naročnikovih projektov je običajno zadostovala izvedba predavanj v treh dneh in največ šest dni občasnega svetovanja. To je bilo delo, v katerem sem užival, a mi je nudilo sorazmerno skromen zaslužek. Zato sem moral ugrizniti tudi v strateški management. Tovrstno svetovanje je seveda namenjeno vodstvom združb in je trajalo do enega leta. Seveda je bil zaslužek precej boljši.

Poglejmo še oblike delovnih razmerij, ki jih na srečo nisem kaj dosti izkusil.

Nadurno delo

Nadurno delo je rešitev v primerih izjemoma povečanega obsega dela ali nujnega dela ob izrednih razmerah. Da se prepreči izkoriščanje, je zakonsko regulirano z določenimi omejitvami. Seveda pa je to motnja za priborjeno delavsko pravico (tudi biološko utemeljeno) “8 ur delo, 8 ur prosto, 8 ur počitka”. Delati 12 ur na dan daljši čas je seveda prenaporno in vpliva tudi na padec kakovosti delovnih dosežkov. Še huje je, če je treba delati še dlje, na primer dokler se ne odpravi škoda v izrednih razmerah. Pravega, to je plačanega nadurnega dela v svoji aktivni dobi skoraj nisem poznal. Žal pa sem velikokrat delal prek rednega delovnega časa, saj sem bil plačan po učinkih dela in ne po delovnem času.

Delo na črno

Tovrstno delo uvrščamo na področje sive ekonomije. Splošna opredelitev je, da gre pri delu na črno za sicer po naravi zakonito plačano delo (običajno v gotovini), na osnovi dogovora med delodajalcem in delavcem. Vendar to delo ni prijavljeno in zanj niso plačani prispevki in davki. Delo na črno je lahko izvedeno v delni ali popolni obliki. V delni obliki, kadar je del plače izplačan regularno (največkrat le kot minimalna plača), drugi del pa v gotovini, “na roko”. O popolni obliki dela na črno pa govorimo takrat, ko za celotno izplačilo niso plačani prispevki in davki. Zaposleni in delodajalec pogosto

nimata sklenjene pogodbe o zaposlitvi. Pojav dela na črno se zaznava vsepovsod in v vseh obdobjih. Če se pojavlja v zelo majhnem obsegu, družbeno niti ni moteč. Najpogosteje se pojavlja v gradbeništvu, pri storitvah na domu naročnikov, na področju oskrbe otrok in starejših, pa tudi drugje. Zaposlovanje z delom na črno je seveda za družbo negativen pojav, ima pa v manjši meri lahko tudi pozitivne učinke, saj izboljšuje delavčevo ekonomsko stanje. Ta vrsta dela je seveda bolj prilagodljiva. Iznajdljivim posameznikom omogoča pridobiti ustrezne izkušnje za poznejšo redno regularno zaposlitev. Toda vse to seveda ne odtehta negativnih posledic. Iz tovrstne oblike dela ni prispevkov in davkov. V določeni meri prinaša tudi pomanjkanje regularnih delovnih mest. To delo ne zagotavlja socialne varnosti.

Prekarno delo

Običajno tovrstno delo označujemo kot negotovo, začasno, občasno (in navadno slabo) plačano delovno razmerje. To je delo, ki žal temelji na socialni negotovosti. Prekarni delavec ima precej manj pravne varnosti in se je znašel med brezposelnostjo in pogodbo za nedoločen čas. Pri prekarnem delu je osnovni problem ta, da si delavec ne more zagotoviti dostojnega življenja in da nima delovnopravnega varstva. Običajno je prekarec tudi zelo slabo plačan, njegov delodajalec pa je dobesedno izkoriščevalec. Prekarec nima pravice do plačanega dopusta in regresa, malice in povračila stroškov za prevoz. Delodajalec prekarnemu delavcu navadno ne plačuje prispevkov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, za zavarovanje za primer brezposelnosti in prispevkov iz naslova starševskega varstva. To torej pomeni zelo šibko socialno varnost za prekarno zaposlene. Žal je ta oblika dela legalna, delavci pa so večkrat prisiljeni v to negotovo obliko dela.

Prenaporno delo

Prenaporno delo ni vezano samo na fizični napor, tudi lažje delo je lahko prenaporno, če traja precej prek delovnega časa. Prenaporno delo je pogost pojav v proizvodnih in storitvenih združbah, kjer morajo delavci ne glede na dogovorjen delovni čas delati tako dolgo, da so izpolnjena naročila, pridobljena v pogojih ostrih rokov. Če take preobremenitve trajajo dalj časa, če se delo odvija pod stresom, to seveda negativno vpliva na zdravje delavcev.

Težiško delo

Pod to vrsto dela običajno uvrščamo tista opravila, ki presegajo normalne fizične napore. Dalj časa trajajoče tovrstno delo pusti posledice na zdravju

delavca. Če je delo za računalnikom sprva veljalo za udobno in nestresno (brez premikanja, vstajanja, dvigovanja in drugega fizičnega napora), danes vemo, da to ne drži. Pojavljajo se se namreč težave in poškodbe, ki jih prej nismo poznali. Dolge ure, preživete za različnimi napravami, pomenijo tudi dolgotrajno in prisilno držo, ki povzroči bolečine v hrbtenici, ramenih, vratu, zapestjih, nogah, negativno pa vpliva tudi na želodec. Seveda je zaradi tega prizadeto zdravje “umskih delavcev”, ki naj bi praviloma ne poznali fizičnih naporov.

Prisilno delo

Prisilno delo ali obvezno delo zajema vse vrste dela ali storitev, za katere se delavec ni prostovoljno odločil, ki jih je sprejel pod grožnjo kazni ali sankcije. V to vrsto izkoriščanja sodi tudi neizplačevanje zaslужka, odjave iz zavarovanja, neplačevanje prispevkov za zdravstveno in pokojninsko zavarovanje, bolniško odsotnost, neizplačevanje regresa in podobno. Bolj kot je negotov položaj delavca, večja je njegova odvisnost od delodajalca – delavec je tako rekoč prisiljen sprejeti delo pod izkoriščevalskimi pogoji. V 21. stoletju prisilnega dela ni nič manj kot v prejšnjih zgodovinskih obdobjih.

Suženjsko delo

Tovrstno delo v zgodovini je dobilo v 21. stoletju nove, zastrašujoče oblike. Pogosto se jih ne zavedamo. Ko kupujemo cenena oblačila, pohištvo, eksotično sadje, cvetje ipd. (velikokrat od proizvodnih in trgovskih nadnacionalk!), ne vemo, da so v proizvodno verigo velikokrat vključeni moderni sužnji ali celo otroško delo – vse za mizerno plačilo. “Belo blago” je posebna oblika suženjstva v prostituciji. Najpogosteje so to osebe, ki so jih s prevaro “uvozili” iz tretjega sveta, jim odvzeli dokumente in možnost prostega gibanja ter zaposlili kot plesalke, ki morajo nuditi gostom zloglasnih lokalov tudi spolne usluge.

Otroško delo

Tudi v 21. stoletju je otroško delo še vedno zastrašujoč pojav. Po nekaterih ocenah je v otroško delo vpetih okoli 150 milijonov otrok po vsem svetu. Najpogosteje v obliki prisilnega ali suženjskega dela – ali celo dela pod nevarnimi pogoji. Tudi v Sloveniji so bili zaznani primeri otroškega dela.

Usoda otrok v svetu, vpetih v otroško delo, je žalostna. Oropani so otroštva in razvoja v svobodnega zdravega odraslega. Dve tretjini takih otrok delata v kmetijstvu in agroživilstvu v okviru domačega oziroma družinskega dela in za svoje delo ne prejemata denarnega plačila. Preostala tretjina

dela v storitvah ali industriji; to je še bolj problematična skupina, saj so v nasprotju s tistimi, ki delajo v domačem okolju, pogosteje izpostavljeni nevarnemu delu, ki uničuje njihovo zdravje, ali celo delajo v razmerah, kjer obstaja večja nevarnost poškodb ali smrtnost pri delu. Tudi pri nas so, predvsem v 19. in 20. stoletju, obstajale nekatere oblike otroškega dela: otroci so služili kot pestrne, pastirčki, hlapčki, desetletni vajenci in podobno, kar današnji otroci na srečo poznajo zgolj iz pripovedovanj.

Žensko delo

Klasična delitev na ženska in moška opravila seveda v veliki meri še vedno obstaja in žal ne bo izumrla. Osebnostno sem se zavzemal, da z ženo te delitve nisva poznala. Pospravljanje, kuhanje, likanje, varovanje otrok sva si enakopravno delila. A priznati moram, da vselej nisem zadostil enakopravni delitvi. Če je otrok, ki sva ga zdravega položila v posteljo, zjutraj dobil vročino, je največkrat ostala doma žena, jaz pa sem "lahko šel v službo". Ker sem poklicno nagnjen k analizi pojavov, sem pozneje zgrožen ugotovil, da je bila žena pri otroku v 80 % primerov, jaz pa le 20 %.

Večjo skrb kot klasična delitev na moška in ženska opravila pa povzroča feminizacija določenih področij dela. Pred štiridesetimi leti sem bil dejaven pri mednarodnih projektih razvoja računalništva. Tudi japonska podjetja so se s svojimi računalniki trudila osvojiti takratni nastajajoči jugoslovanski trg z informacijsko-komunikacijsko tehnologijo. Na predstavitvi računalnikov Facom Fujitsu je sodelovala tudi podpredsednica te ugledne japonske družbe. Na neformalnem druženju sem gospo vprašal, kako ji je uspelo zasesti ta visoki položaj. Z nasmehom mi je odgovorila: "Že res, da so bile moje reference boljše ob gospodov konkurentov, a odločilno je bilo to, da so meni lahko odmerili pol nižjo plačo, kot jo je imel moj predhodnik." Glavni razlog, da so ženske "osvojile" področja, ki so bila v domeni moških, je v kapitalistični logiki povečevanja dobička z znižanjem stroškov dela. Za delo je ženski še vedno mogoče plačevati manj kot moškemu. V Sloveniji smo že dosegli, da je ta razlika znašala le nekaj odstotkov, žal pa znova raste in ženske danes spet zaslužijo manj kot njihovi kolegi na enakih delovnih mestih.

Delo na domu

Seveda ne morem zaključiti prispevka brez omembe aktualnega pojma *delo na domu*. O ekonomiki dela na domu sem objavil člančič že "daljnega" leta 1997. V obdobju pandemije je razmah te oblike dela pokazal tudi njene slabe strani. *Zgodovina je naša učiteljica*. Ta rek očitno slabo poznamo.

Nedavno je bil na televiziji zgovoren prispevek o pandemiji črnih koz leta 1972. Zdi se, kot da načrtovalci ukrepov za tokratno pandemijo niso poznali takratnega dogajanja in reševanja problemov. To velja tudi za zdajšnje organizacijo dela na domu v Sloveniji. Večinsko ne upoštevamo tujih izkušenj z delom na domu, ne poznamo na primer izkoriščevalskega ameriškega in italijanskega modela ter pozitivnega švicarskega modela.

Zgodovinski primer izkoriščevalskega dela na domu je sloviti italijanski model garažne industrije. Naj pojasnim ta model na naslednjem vzorcu. Avtomobilska tovarna ima za dobavo sestavnega dela (npr. notranjega zapirala vrat prtljažnika) večje število kooperantov. Vsak kooperant dela v svoji garaži, s strojem (ki ga je moral kupiti ali najeti) in z materialom, ki mu ga v dodelavo daje naročnik. Pogodbeno sta opredeljena količina izdelkov in preverjanje njihove kakovosti. Delo je izredno stresno. Naročila in sestavni deli prihajajo nenačrtovano, *just in time*. Roki za izdobavo so izredno kratki. Najhujše pa je to, da ko naročnik zamenja model avtomobila, preprosto prekine sodelovanje.

Značilen primer ameriškega dela na domu se je razmahnil v informacijski dobi. Delavec dela od doma z lastnimi delovnimi sredstvi (prostor, oprema, računalnik, komunikacijski priključek ...). Pogodba ne določa obsega dela in časovnih okvirov. Naročila prihajajo nenadejano. Za izvršitev so značilni kratki roki, celo s penali. Sodelovanje se lahko kadar koli prekine, pri čemer naročnik delavcu ni dolžan pojasniti, zakaj je sodelovanje končano. Tudi te delovne razmere so izrazito stresne. Da delavec preživi, mora storitve nuditi več naročnikom hkrati.

Švicarski model dela na domu je hibridni model – kombinacija dela na domu in dela v prostorih podjetja. Tako se ohranijo formalni in neformalni stiki med sodelavci, hkrati pa takšno delo prinaša obojestranske prihranke. Najbolj razširjen je model 4 + 1 (štiri dni na teden delo v podjetju, en dan na domu). Prihranki so naslednji: en dan brez vožnje na delo in ni privatnih izhodov v delovnem času. Podobni so tudi modeli: 3 + 2, 2 + 3 in 1 + 4. Za zelo samostojno delo poznajo v Švici tudi model 20 + 2, pri čemer sta dva dneva v mesecu rezervirana za dejavnosti v podjetju (skupni sestanki, konference in izobraževanje). V tem primeru zaposleni nimajo več pisarn s pisalnimi mizami in omarami, na voljo jim je le prostor za konferenčno mizo in morda nekaj polic v omarah. Zaposleni so v stalnem stiku s podjetjem, zagotovljena so jim delovna sredstva, poleg tega pa jim je priznana tudi odškodnina za prostor in za zasebna delovna sredstva.

Poglejmo na kratko še novejše (pogodbene) oblike dela, povezane z informacijsko-komunikacijsko tehnologijo.

Delo na daljavo

Delo na daljavo je organizirano tako, da delavec vsaj del delovnega časa (ali pa ves čas) delo redno opravlja zunaj sedeža podjetja. Seveda se to delo opravlja s pomočjo informacijsko-komunikacijske tehnologije. Pri nas je ta vrsta dela najbolj poznana kot delo na domu. V splošnem je to oblika dela, pri kateri so izvajalci avtonomni in niso pod stalnim nadzorom nadrejenih. Delo na domu je lahko organizirano lokalno (npr. v radiju 100 km od sedeža podjetja) ali celo globalno (zaposleni v različnih državah ali celo na različnih kontinentih). Nekaj izkušenj z delom na daljavo imam tudi kot upokojenec. S svojimi storitvami za izboljšanje vodenja projekta sem sodeloval z novo tobačno tovarno v Makedoniji (SOCOTAB). V času svojega sodelovanja (14 mesecev) sem bil na gradbišču le 6 dni. Večino sodelovanja sem izvajal "od doma v copatah" s spletnimi orodji.

Kako visoko produktivno (a žal tudi izkoriščevalsko) je v informacijski dobi sodelovanje naročnikov iz ameriške Silicijeve doline z izvajalci v Indiji in Pakistanu! Ti računalniški delavci obvladajo angleščino in so za svojo delo dovolj izšolani, njihova plača pa je vsaj trikrat nižja od tiste, ki jo imajo njihovi enako usposobljeni in pogosto manj produktivni ameriški kolegi. Naročniki izkoriščajo tudi časovno razliko med Indijsko podcelino in Kalifornijo. Naj navedem primer. Američan ob koncu svojega delovnega dne (ob 17. uri) pošlje zahtevno e-naročilo programerju v Indijo. Rok za dokončanje je naslednji dan (do 9. ure). Kaj pa je mogoče narediti v enem dnevu ali v eni noči? Toda sam imam izkušnje, kaj je mogoče z najzmogljivejšimi programskimi orodji narediti v 12-urnem roku. Pred nekaj leti smo začeli tudi v Sloveniji uvajati metodo BIM (tj. informacijsko modeliranje gradenj). Za pospeševanje rabe tega sklopa produktivnih programskih orodij je leta 2016 Slovensko združenje za informacijsko modeliranje gradenj (SIBIM) organiziralo tekmovanje BIMathlon. Zmagovalni tandem dveh inženirjev je v osmih urah izdelal skoraj celotno projektno dokumentacijo (arhitektura, statika, inštalacije, finalizacija in vgrajena notranja oprema) za prej neznan objekt, podan v projektni nalogi, ki jo je tandem prejel ob 8. uri zjutraj.

Množično delo

S tem izrazom opredeljujemo delo, ki ga delavec išče in opravlja s pomočjo računalniškega pripomočka, prek katerega se opravljanje storitev ponudi več povpraševalcem istočasno. Ta oblika dela je "domača" tudi v Sloveniji. Primer takega dela je spletna platforma za dostavo hrane E-hrana (zdaj Glovo), ki ima že desetletno tradicijo. V Sloveniji se za delovna razmerja pri tej obliki dela uporabljajo pogodbe o zaposlitvi, pogodbe civilnega

prava in študentsko delo. Seveda je množično delo le ena oblika dela na poziv oziroma na zahtevo (*on demand*).

Delo na poziv oziroma na zahtevo

Delo na poziv oziroma na zahtevo se je v informacijski dobi zelo razmahnilo in udeleženci so najbolj izkoriščana "delovna sila" med vsemi oblikami zaposlitev v današnjem času. Seveda pa ta oblika ni nova. Pred petintridesetimi leti, ko sem deloval kot zasebni raziskovalec pri mednarodnih projektih, sem spoznal tudi to obliko zaposlovanja, ki pa se je odvijala v zadovoljstvo delodajalca in sodelavcev na poziv. Takrat sem analiziral obratovanje dravskih hidroelektrarn – avstrijskih, slovenskih in hrvaških. Poprečna avstrijska hidroelektrarna je imela takrat le 10 do 15 redno zaposlenih, slovenska 40 do 50, hrvaški pa tudi do 100 redno zaposlenih. Zakaj so imele avstrijske elektrarne tako maloštevilne posadke? Vsi vzdrževalci, vključno s tistimi za generalne remonte, so bili pogodbeno zaposleni, in dejavni le na poziv. Kadrovali so predvsem tiste, ki so imeli stalno prebivališče oddaljeno do 30 km in po možnosti kmetijo ali kako drugo dejavnost na domačiji. Mesečno so prejeli minimalno plačo kot nadomestilo za čas čakanja na delo. Če so dobili nujen poziv (npr. zaradi okvare ali izrednega dogodka), so se takoj aktivirali. Za oddelan čas na takih intervencijah so bili izredno dobro plačani. (Kmet, ki je ravno spravljal seno pred grozečo nevihto, je ob nujnem pozivu popustil vse in odhitel na delo v elektrarno. Saj je bil zato tako dobro plačan, da je raje pustil, da je suho seno namočil dež.) Posebno za hrvaški hidroelektrarni je bilo značilno, da so vsi vzdrževalci, vključno s tistimi za generalne remonte, redno "hodili v službo" in tudi po nekaj mesecev skupaj niso imeli pravega dela. Nekateri so vrtnarili in sadjarili (vse hidroelektrarne so imele okolico vzorno urejeno), nekateri so se (dopisno) izobraževali in pozneje zato napredovali, nekateri pa so dolgčas preganjali s kartanjem in popivanjem. Sedaj imajo vse obravnavane hidroelektrarne visokoavtomatizirano obratovanje in celo nimajo rednih posadk. Ekipe so združene v eno organizacijsko enoto in delujejo za cel niz elektrarn.

Delo današnjih delavcev na poziv prek "čudežev" informacijsko-komunikacijske tehnologije pa je bolj prekarno ali celo skoraj suženjsko.

Namesto zaključka

Od zgodnje mladosti sem delal in delam tudi še danes (kakšen strokovni članek, predvsem pa sem dejaven v leposlovnem pisanju, ki se ga pred

upokojitvijo nisem loteval). Moje analize oblik in vrednotenja dela ne morem zaključiti s kakšno pomembno sintezo povedanega. V gimnaziji smo nekaj izvedeli tudi o dialektiki dela (sužnji, koloni, tlačani, delavci, samoupravljalci ...). Seveda sem bil takrat prepričan, da so sužnji morali delati v najhujših delovnih pogojih in da so bili najbolj izkoriščani. Danes menim, da v informacijski dobi poznamo hujše oblike izkoriščanja delavcev. V zgodovinski sužnjelastniški dobi so imeli sužnji zagotovljeno vsaj skromno prehrano, obleko in prenočišče. Kaj pa imajo zagotovljeno moderni sužnji, ki delajo v informacijski dobi?

Sundara Ramaswamy

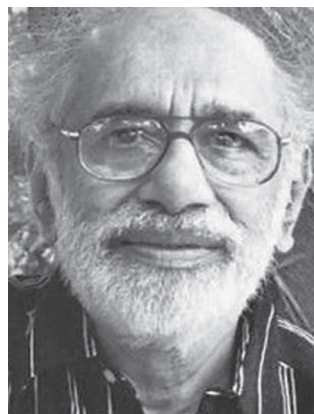
Tamarindina zgodba

Na križpotju je nekoč stala tamarinda. Tlakovana cesta pred njo vodi dvanajst milj proti jugu, nato se obrne navzdol in se namoči na obali Kanyakumarija. Na poti proti severu teče mimo Thiruvananthapurama in Mumbaja, vse tja do Himalaje. Lahko bi se reklo, da gre še dlje. Saj navsezadnje, ali ne ustvarja vsaka človeška stopinja svoje poti?

Glede steze pa, ki pride z zahoda in se združi s tlakovano cesto – kdo zares ve, kje se konča? Če prav pomislite, se vsaka cesta, ki se odcepi od ene obale, nazadnje izgubi v drugo. Je vmes kaj, čemur bi lahko rekli začetek ali konec?

Nobene ceste ni, ki se ne bi končala ob vznožju tamarinde.

To je bilo staro drevo, z brazgotinami let. Če bi stali tam minuto ali dve in ga gledali, bi se vam zazdelo podobno stari ženski z lasmi kot kosem vate in zamegljenimi očmi. Zgrbljeni pod težo let ji ni ničesar več mar, zdaj le še podoživlja to in ono staro radost, ki jo ima zakopano v srcu. Od takrat, ko je pred toliko leti pognalo, je drevo živelo dostojanstveno, do včeraj. Še danes se živa stvar, prepuščena sama sebi, včasih lahko

Sundara Ramaswamy (1932–2005) je bil priznan tamilski pisatelj izjemne izpovedne moči in širine. Neusahljivo zanimanje za eksperimentiranje z oblikami in tematikami je ohranjalo njegovo vedno živahno in dejavno ustvarjalnost. Razvil je izreden smisel za pripoved, obogaten s pretanjenim občutkom za jezike svoje dežele in občutkom za čast. Njegova prva romana, *Tamarindina zgodba* (1966) in *J. J. Some Jottings* (1981), sta postala kulturna, njegove knjige najdemo v zbirki sodobnih klasikov založbe Penguin. Zgodbe enega ikoničnih tamilskih avtorjev ponujajo ironičen pogled na počasno vdiranje modernosti v tradicionalno življenje in navade. Ramaswamy je za svoje delo dobil nagrado Katha Chudamani (2004) in nagrado za življenjsko delo Univerze v Torontu (2001).

postara in usahne. Toda zahteve človeštva nikoli ne dopustijo, da bi velike obljube usahnile in se razblinile. Ljudje so uničili drevo in na mestu, kjer je nekoč stalo, zdaj leži in trohni.

Zgodba tamarindinega življenja in zgodba njenega konca sta v mojem spominu še vedno sveži. Misel nanjo jo ohranja živo. So stvari, ki jih ne moreš pozabiti, in tamarindina zgodba je ena izmed njih.

V času, ko je tamarinda še stala na križpotju, je vsa okolica žarela v čudovitem občutku izpolnjenosti. To je bil svet, za katerega se je zdelo, da je ob zavesti, da je umetnost stvarjenja dosegla vrhunec, v ekstazi zastal.

Toda kaj je tamarinda v resnici storila? Je samo stala tam? Je zrastle kot tiha priča vsega človeškega početja, ne da bi imela kaj opraviti z njim, ali pa je vplivala nanj? Kaj je v resnici storila razen tega, da je bila tam in opazovala smeh ljudi, njihove solze in solze, ki so se izdajale za smeh, njihovo koristoljubje, žrtvovanje in koristoljubje, ujeta v žrtvovanje, pa nevoščljivost in drobne zamere, prepletene z naklonjenostjo? Kakšne okrutnosti je nalagala človeštvu? Je kdaj dvignila roko nad koga? Komu se je morda posmehnila? Je kdaj potegnila s kom, se iz kdove kakšnega razloga proti komu zarotila?

Rodila se je in rasla z vero vase. Pognala je liste in vzcvetela; listi so izginili, ko je iz cvetov nastajal plod za plodom. Stari listi so potemneli in odpadli, postali preproga za zemljo, se kot mrtvaški prt razkrojili in znova spojili z drevesom, obogatili mater, ki jim je dala življenje. Veje so se iztezale v nebo, korenine rile navzdol v zemljo. Da, to je bilo drevo, dostojanstveno in polno življenja.

Toda ali so ljudje v svojem pehanju za državo, denarjem, ženskami, močjo in slavo res mislili, da bo ob njihovih igricah tamarinda ostala nedotaknjena? Igricah z vložki, ki se ne ustavijo pred ničimer.

Tamarindo so uničili.

To je zgodba o tamarindinem življenju in umiranju.

Čeprav je bila tamarinda, ki je stala tam, navsezadnje samo drevo in bi lahko po tem, ko je ni bilo več, po zaslugi smelega razvojnega načrta na njeno mesto prišlo kaj drugega, sem bil prepričan, da bo celotno območje na koncu ostalo zapuščeno. Mislim sem, da če jaz tako čutim, tudi drugi enako gledajo na to, in kdo je za to kriv?

Kraj, kjer je nekoč stala tamarinda, je zares postal zapuščen. Resda tudi brez drevesa na križpotju ljudje živijo naprej, promet še vedno teče, ampak kdo bi se hotel potikati kot nekoč po zdaj praznem prostoru, kjer je stalo? Najpomembnejše pravilo je, da živiš življenje, ne da bi se prepustil medsebojnemu pehanju in suvanju zgolj za samoohranitev. Tega nas uči

tamarinda. Vendar se ljudje, ki v resnici sledijo temu pravilu, zmerom zelo težko odločijo, da bi ga širili.

Toda kakor koli, če ljudje udobno živijo, je vse v redu.

“Človek je sam stvarnik Brahma, zaščitnik Višnu in uničevalec Šiva,” je pogosto govoril Damodara Asan. Tudi on je bil filozof, čeprav ga v njegovem času nihče med nami ne bi tako imenoval in tudi sam si nikoli ne bi nadel te oznake. “V nobeno silo nad samim človekom ne verjamem,” je govoril. Ostati v svetu, to je bilo po njegovem smiselno.

V tistih časih nam ni bilo do nikakršne filozofije. Nikogar se nismo bali razen svojih očetov, učiteljev in policije.

Za pravila Damodare Asana se nismo menili, čeprav si nikoli nismo vzeli časa, da bi zares razmislili o njih. Pa vendar smo takrat sledili Asanu kot sence. Povsod smo mu bili za petami, želeli smo si preživeti ves dan samo in edinole z njim. Nobeden od naših očetov ni maral Damodare Asana in nobeden od fantov ga ni mogel ne marati. Doma smo bili deležni številnih zmerljivk, ker smo se lepili nanj, in obrazi naših učiteljev so bili zaripli od jeze. Sem in tja se je zgodilo, da smo bili z njim in prišli sredi noči domov ter potrkali na vrata, pa se ta niso odprla in smo morali prespati pod nadstreškom. Toda že naslednji dan smo na skrivaj kovali načrte, kako bi se še pogovarjali z njim.

Pri naši očaranosti nad Asanom ni šlo za kak čarobni napoj, zanjo je obstajal razlog. Mož je bil poln zgodb, prava zakladnica. Mar res lahko v enem človeku živi toliko zgodb? Moj bog, koliko zgodb, koliko zgodb! Koliko fantastičnih oseb! Koliko zgod in nezgod v njegovi glavi! Ko smo se dve ali tri ure pogovarjali z njim in prišli potem domov počivat, so nam pred očmi še kar poplesavali neskončni liki iz njegovih zgodb. Še zdaj mi v ušesih zveni njegov glas.

V času, ko smo se družili z njim, je bil star najmanj osemdeset let, čeprav je, če si ga vprašal, zmeraj rekel, da jih ima triinšestdeset. Ni prenesel, da bi ljudje mislili, da je krepak kot skala – za starca pri osemdesetih. Ko je govoril, da jih ima triinšestdeset, je bilo to videti povsem verjetno. Možu ni prav nič manjkalo. Njegove roke so bile sposobne vdeti nit v šivanko in drugega za drugim odpreti sto kokosovih orehov. Vsak dan je prehodil pet milj, kot veter je blodil naokrog. Ramena so mu štrlela kot bleščeči plodovi palme palmira. Skodrane temne dlake so preraščale rebra na njegovem širokem hrbtu in prsih ter napete mišice lakti vse do zapestij.

Asan je imel navado iztegniti desno roko predse: “No, dajmo, naj jo kate-ri od vas poskusi upogniti, daj, veliki mož!” Drug za drugim smo se obešali nanjo. “Že gre, Iyer, še enkrat bo poskusil, da vidimo, ali jo lahko upogne ...

res jo bo upognil ... le počasi ... to ni kakšna nežna jušna zelenjava, to je trden bambus! Grr, daj no že!” In sem padel na tla, popolnoma izčrpan, saj sem se trudil, kolikor sem najbolj mogel.

Vsako popoldne ob petih, ko je bilo pouka konec in smo knjige odvrgli doma, smo se odpravili po Asaripallamski cesti. Približno na pol poti je bila takrat Josephova pralnica in na klopi pred njo je sedel Asan. Svojo šest čevljev dolgo in kot kol debelo palico z jekleno kapico na koncu je imel zapičeno med nogami, z rokami je oklepal njen konec dobra dva čevlja nad glavo. Palica je bila zapičena tri palce globoko v mehka, prašna tla.

Takoj ko nas je zagledal, je spodvihal *veshti* pod pas, da je vsak lahko od zadaj videl njegov opasnik, in odšel.

Med hojo ni nikoli zinil niti besede. Mi smo mu sledili in se pomenkovali med sabo. Če greste nekaj milj naravnost po tisti cesti, boste naleteli na ruševine *mandapa*. V tistih časih je bil to kraj, kjer so obešali morilce. Če boste nekaj časa strmeli vanj, se vam bo zdel natanko tak kot tisto, kar je nekoč bil. Dve miljhi poti in že smo preskočili pol stoletja.

Ko smo se vračali po tisti poti, je tam zmerom stala nora ženska, kot pripravljena, da se bo zdaj zdaj pognala v bazen. To je bil njen dom.

Asan je sedel pred *mandap*. Mi smo posedli nasproti njega. Eden od nas je vzel zavoj, kupljen med potjo in pripravljen, da ga ponudimo Asanu. V njem je bilo nekaj kupčkov betelovih listov iz Ithamozhija, kak ducat svežih oreščkov areke in dva čika najfinejšega tobaka iz Jaffne.

Asan je požvečil malo betela, pljunil, potem pa se ozrl okoli sebe. “Ahrr-hrrk!” je hrkal in napravil iz počasnega čiščenja tobačnega soka iz globin svojega grla pravo predstavo. To je pomenilo, da se bo zgodba začela.

To ni bila zgodba, ki bi jo babice začele z besedami: “Nekoč v davnih časih je v daljni deželi živel kralj ...” Asan je imel vse tehnike pripovedovanja zgodb v malem prstu.

Pogledal je rastlino, ki je rasla malo stran, trenutek ali dva strmela vanjo, potem pa vprašal: “Kaj je tista rastlina tam, mogoče kdo ve?”

Spogledali smo se in zmajali z glavami.

“Ne veste? Hmmm. Glede na to, kako butasto gledate, je to precej jasno. No, dobro. Odščipnite nekaj listov in jih pomanite med dlanmi, potem pa povohajte.”

Nekateri med nami so storili tako.

“Prepoznate vonj?”

Fantje, ki so povohali liste, vonja niso znali ubesediti.

“Vas ne spominja na vonj, ki se drži novih oblačil, ko jih vzamete iz škatle iz palmovega ličja, kjer so bila dolgo spravljena?”

Ko je Asan opisal, kar so fantje občutili, je naše obraze spreletel tesnoben strah.

“To, vidite, je hudoba dala lastnemu možu in ga umorila. Mar ženske res lahko premorejo pogum za kaj takega? Resda si je prismoda vtepla v glavo, da se bo poročila z nekom drugim. Ampak potem je šla in to res storila! Pa ne da bi bil njen mož iznakažen ali pohabljen ali kaj takega, veste, slep ali kaj podobnega – in tudi ni bil tak, da bi imel še kakšno žensko za zraven. Sto mernikov riža ob vsaki žetvi, brez izjeme. Vsak dan je za gosti, ki jih je nahranil, v smetnjaku ostalo petdeset bananovih listov. Da bi spravili vso njegovo živino iz hlevov, bi trajalo pol ure! No, kakor koli, šel je na tržnico v Vadaseryju kupit nekaj vprežnih živali. Kupil je dva vola, imenitna kot arabska konja, in nekaj jasminovih girland za tisto vražjo žensko, da bi jih nosila v laseh, kot ji je bilo všeč. Potem se je vrnil domov. Misлил je, da mu daje mleko, in ga brez pomisleka popil. Nato je nekajkrat bruhal kri in konec zgodbe.”

Tako je Asan začel. “No, tako se postavi zemljo nad nebo,” je zamahnil, nato pa razprostrl brisačo, ki jo je imel na rami, in začel spet mazati apnenčasto pasto na betelove liste kot čarovnik, ki razpostavlja skodelice in kroglice za svoj trik.

Potem se je začela zgodba o otroštvu zastrupljevalke. Kje se je rodila, kdo je živel tam, njihove družinske povezave, odnosi, posestva in poroke, vse nam je bilo skrbno predstavljeno. In ravno ko je prišel do vrhunca, je odmahnil z roko in utihnil ter si spet začel pripravljati betel, mi pa smo obsedeli na tleh. Niti sanjalo se nam ni, koliko časa je tako preteklo.

Naenkrat smo zaslišali zvon v župnišču, ki je odbil deset. Bilo je, kot da se je njegov kembelj iztegnil in pritisnil vsak udarec na naše glave. Nazaj na zemljo.

Dom, mama, oče, jutri test v šoli ... in smo odklamali proti domu.

Kajti za obstoj zgodb, kakor so Asanove, se mora na zemljo vrniti njegova reinkarnacija, saj njega ni več tukaj. Asan je v smrti tamarindi pokazal pot.

Vse stare zgodbe o tamarindi smo izvedeli samo od Asana.

Damodara Asan je pripovedoval o tem, kako hitro se je naše mesto spreminjalo, in ko je govoril, sem ga poslušal. Opisoval je na primer, kako je bila videti okolica tamarinde pred petdesetimi leti in kako svetlo bo nekoč zasijala.

Zelo ponosen je bil na to, da je kraje, ki smo jih zdaj gledali z njim, poznal že veliko let, davno preden jih je videl kdor koli od nas. Lahko bi se še tako trudili videti vse kraje, ki jih je videl on, pa nam ne bi nikoli uspelo.

Damodara Asan je bil zares srečnež.

Samo zaradi njega smo spoznali kraj, od koder smo bili, in kar je bilo še pomembnejše, vse kraje okrog tamarinde. Če bi se rodili samo nekaj let pozneje, bi vse te čudovite zgodbe že potihnile in ne bi nikoli dosegle naših ušes. Zgodovinarji ne bodo nikoli zapisali celotne tamarindine zgodbe.

Tudi mi smo bili deležni posebne milosti.

V tistih časih je tamarindo obkrožal majhen vodni zbiralnik s stoječo vodo v mračnih globinah. Reklo se mu je preprosto tamarindin zbiralnik. Drevo je stalo na vzpetinici, ki se je dvigala sredi zbiralnika kot otoček. Površina vzpetinice je bila precej majhna. Dve skupinici bi se lahko igrali ristanc na njej, če bi se zelo stisnili, nič več kot to.

Ker je bila v tamarindinem zbiralniku voda vse leto, z obrednim umivanjem zjutraj nikoli ni bilo težav. Površino vode je prekrival mah kakor lokvanjevi listi, zato nikoli ni kaj dosti smrdelo.

Malo južno od tamarindinega zbiralnika je bil gaj kazuarin, ki so ga bičali divji vetrovi in je bil prava prispodoba nereda. Kadar ljudje niso imeli nujnega dela, so radi hodili tja malo zadremat.

Razen zjutraj ni nikoli nihče hodil okrog zbiralnika. Ves dan so tam okoli zadovoljno rili prašiči z zavitimi repki. Takrat je bila glavna cesta precej daleč, zavijala je kaki dve milj in pol naokrog tamarinde.

Ko je prišlo deževje in je vso okolico prekrila sveža trava, so se prišle past krave. Fantje iz živinorejskih družin so prignali živino k tamarindi, do roba zbiralnika, in jo skušali zvabiti v vodo. Z materinsko skrbjo so živali gladili in potiskali navzdol, dokler niso bila njihova telesa v celoti namočena. Vsenaokrog drevesa je bilo živo od iger, preteпов in pričkanja. Potem jih je mrak ovil v svoj čar in odpravili so se proti domu.

Na tem območju so rasla dragocena zelišča, cenjena med domačimi zdravilci. Damodara Asan je prav zaradi tega pogosto hodil tja, tako da je kraj zelo dobro poznal.

Ko smo se nekega dne pogovarjali z njim, je dejal: "Najstniška dekleta tega kraja ne bi niti pogledala, niti slučajno. Stare ženske so prihajale tja po kravjake in otroci so prihajali. Ampak dekleta? One ne bi niti spale, obrnjene z glavami v tisto smer, v tistih časih že ne."

"Zakaj?" se je oglasil eden od fantov. "So se tam okrog potikali moški in iskali ljubezen?"

"Pff, že prej so ves čas hodili tja. Ampak pokažite mi dekle, ki bi šlo tja, potem ko bi izvedelo, kaj se je zgodilo Kaliyappanovi hčerki Chellatayi! Moški, ki je prišel od kdove kod, nihče ni vedel, od kod je, nihče ni vedel, kako mu je ime, nihče ga ni še nikoli videl. Prijel jo je za roko, kar tako, in jo položil pod drevo ..."

Asan je začel pripovedovati zgodbo. Isto zgodbo je povedal že mnogokrat in vsi smo jo že slišali. Kot da bi nas lahko dolgočasila! Pripravljen jo je bil povedati še enkrat in mi smo bili zmerom pripravljeni poslušati.

Po končanem sajenju riža se je Chellatayi med potjo domov spričkala s prijateljicami in se ločila od njih ter jo ubrala po bližnjici ob robu tamarindinega zbiralnika. Tisto noč je bila polna luna. Dežela se je kopala v lepoti. Prejšnji dan je močno deževalo in zbiralnik je bil do roba poln. Na gladini narasle vode so se poigrali valovi in pljuskali ob breg.

Chellatayi je obšlo nenadno koprnenje. Do kolen je zabredla v vodo, jo zajela v roko in malo poškopila. Z dlanmi si je zmočila obraz in pustila, da ji je voda polzela po njem. Srknila je požirek, malo požvrkljala in izpljunila. Nenadoma je začutila potrebo, da bi se okopala, in potopila se je v vodo.

Kolikor daleč je lahko videla, je bilo vse popolnoma mirno. Nobenih vran, še muhe ne. Nizka tamarindina veja nasproti nje je visela pred luno, kot da jo seka na pol. Bil je lep pogled in ona se je kopala z živim občutkom sproščenosti. "No, to pa je tisto, čemur se reče kopanje," je pomislila.

Šele ko se je začela tresti kot trepetlika in je bilo njeno telo čisto mrzlo, se je zavedela, koliko časa je minilo. "Samo še enkrat," je zamrmrala in poniknila pod vodo. Ko je spet pogledala ven, je pred njo stala tamarinda. Čeprav je bila od nekdam tam in jo je dobro poznala, se ji je zdaj zdela čarobna, kot da stoji med dvema orjaškima spečima slonoma. Začutila je močno željo, da bi šla tja, samo za trenutek, zato je zdrsnila nazaj v vodo in začela plavati.

Ko je prišla do tamarinde, se je razgledala okrog sebe in zdelo se ji je, kot da je prišla v tujo in daljno deželo. Kazuarine so divje poplesavale v vetru. Polja tam daleč, kjer je delala od jutra do večera, so bila videti kot zeleno ogrinjalo, ki je zdrsnilo z ramen hitečega popotnika. Od časa do časa so ji oči odtavale onkraj obzorja in se spet vrnile. Zadovoljno se je nasmehnila in z rokami ožela vodo iz las.

Za seboj je zaslišala korake, ki so se vzeli od nikoder. Prestrašeno se je ozrla. Tam je stal visok, krepko raščen moški. Lase je imel povezane v čop. Na sebi je imel svileni srajco in v ušesih diamantne uhančke. Imel je neverjetno dolge roke.

Chellatayi je prekrizala roke in si z dlanmi zakrila prsi. Usta je imela kot zaledenela. Samo čakala je tam in trepetala. On se je za trenutek obotavljal in ji strmel v oči, nato pa zložno stopil proti njej. Dvignil jo je, kot bi bila novorojeno dete, jo položil k vznožju drevesa in legel nanjo.

Nekaj minut je preteklo, preden je lahko spravila iz sebe kak glas. Ko so možje, ki so dremali v gaju kazuarin, slišali njene krike in pritekli do roba

zbiralnika, je tujec počasi vstal, se spustil v vodo in prišel ven na vzhodnem bregu. "Ujemite ga, ujemite ga!" so zavpili in vsi stekli za njim. Kar nekaj mož se mu je približalo, vendar ga je to očitno samo podžgalo, da je še hitreje bežal. Pravzaprav je bilo osupljivo, da je možem, ki so ga lovili, tako dolgo uspevalo držati razdaljo. Eden izmed njih je bil Damodara Asan, ki se je prej v gaju kazuarin z nekom pogovarjal.

"Tudi jaz sem tekel za njim. Mislite, da ga ne bi tisti trenutek in na mestu zdrobil v prah, če bi ga dobil v roke? Ampak tudi če si tekel najhitreje, kar si mogel, ga ne bi mogel ujeti, tudi če bi on hodil. Kdo bi to verjel? Neverjetno hiter je bil, neverjetno ..." Njegov glas se je izgubil v čudenju.

Nazadnje je tujec prišel do gozda, lahkotno skočil čez mravljišče, segajoče mu do pasu, kot bi skočil čez mlinski kamen, in izginil.

"Nikoli v življenju nisem videl česa podobnega, človeka, kot je bil on, ki bi se gibal tako hitro, tako lahkotno. Človeka? Zlat bog je bil! Roke je imel tako dolge, da se je zdelo, kot da segajo do tal ..."

Zares nenavadno pa je bilo, kako se je po tistem počutila Chellatayi. Od tistega dne je bila popolnoma obsedena s tem moškim. Ves čas je mislila nanj. Ponoči se ji je mešalo.

Vsak dan, ko se je bližal mrak, je šla k tamarindinemu zbiralniku in se okopala. Po plavanju je mokra sedla pod tamarindo. Pozneje, ob najbolj nečloveških urah, je hodila k mravljišču in ga iskala, čeprav si je tam našla dom kobra. Vsi v mestu so jo skušali ustaviti. Ko bi jih le poslušala. A naj so ji še tako poskušali pomagati, je bilo vse zaman. Popolnoma vseeno ji je bilo.

Kmetje je niso pustili na polja. Posevki bi šli v nič! Vendar je kazalo, da je to sploh ne moti. Je pač ostala doma.

In kakšna ženska je to bila! Kakšno telo, kakšne obline! Lepota, s katero se je rodila, lepota prekipevajočega zdravja, lepota mladosti – bila je brez napak, nedolžna; vse vrste lepote so se združile v njej, v tem žarečem dekletu, tej prekrasni boginji, zdaj pa je bila šibka kot oskubljeno pišče. Izgubila je tek za riž in kari, in ko se je njena roka s hrano približala ustom, ji je že šlo na bruhanje. Hrana ji je spolzela izmed prstov in trudoma je vstala, opiraje se na levo roko.

Vse ženske v mestu so se zbrale k bogoslužju za njeno rešitev. Na roko so ji privezale amulet, žebile molitve in izvajale obrede, ki naj bi odgnali zlo oko. Toda njeno telo je še kar venelo.

Nekega dne je po mestu završala novica. Menda je opolnoči prišel v njeno hišo. Sama je povedala.

Od tistega dne so vsi govorili, da prihaja k njej ob vsaki polni luni. Nihče ga ni videl, samo ona je tako pravila, vendar so vsi verjeli. Če je imela

počesane in urejene lase, okrašene s kito cvetja, so ljudje vedeli, da bo tisto noč polna luna. Telo si je namazala s čudovito dehtečo mažo iz sandalovine. Naslednje jutro so vse prijateljice pred službo prišle k njej. Bila je vsa radostna in jih je kratkočasila s pripovedjo o njegovem odličnem vedenju, o vseh sladkostih, ki jih je govoril, njegovi hudomušnosti in porednosti. Ko so jo prijateljice videle tako vznemirjeno, so kar sedele in poslušale, zbrane v krogu okoli nje, brez diha od napetosti in široko odprtih oči, polnih neučakanega poželenja.

Tudi Damodara Asan si je nadel ogrinjalo zdravilca in jo šel obiskat. Opisal nam je, kako mu je sama povedala vso zgodbo. Očitno je bila zelo zelo prepričljiva. Niti na misel ji ni prišlo, da ne bi smela govoriti o takih rečeh; kot je rekel Asan: "Ko sem jo poslušal, kaj govori, vse tiste nespodobnosti, bi lahko kar izginil z vetrom." Ob tej misli se je nasmehnil, da smo za trenutek zagledali njegove rdeče lisaste zobe.

"Kaj se je na koncu zgodilo?" smo ga priganjali. "Povej nam že!"

Ko je tako minilo pet ali šest mesecev, je sporočila, da je noseča. Vsi so ji verjeli. Nihče ni podvomil niti o eni besedi.

"In pri bogu, takrat je bila res ženska in pol!" je vzkliknil Asan.

"Lepa?"

"Lepa ne pove niti približno dovolj. To vidimo vsak dan, ne? To je bilo nekaj čisto drugega, sploh ne znam opisati ničesar podobnega. Glejte, lepe, lepe ženske bi si zadržile zanko okoli vratu, ker ne bi prenesle sramote. Ona je bila res nekaj posebnega."

Dekle je bilo čisto iz sebe od veselja. Njena postava je postala še lepša, kot je bila prej. Bližnji, ki so se ves čas zbirali okrog nje, so bili zdaj osupli ob dejstvu, da je lahko hodila okoli in govorila z drugimi, nihče pa ji ni zmoget tega povedati v obraz. Kadar koli so jo videli, so bili presenečeni. Ob vsaki misli, ki jih je spreletela, jih je samo postalo sram. Nazadnje so nemočno obstali tam in niso vedeli, kaj naj bi sploh storili.

Delat si je dala lepo zibko in sešit oblačila za dojenčka iz svile. Ko so ljudje odhajali na veselice, jim je dajala denar, da bi ji kupili igrače, punčke in posodice. Nikakor ni prenesla misli, da bi držala vse valove radosti, ki so ji preplavljali srce, samo zase.

Nekega dne navsezgodaj, ko se je ob zori na nebu prikazala danica, so se skozi mesto razlegli njeni kriki. Vsi so pritekli in se zgrnili okrog nje, ona pa je ležala na tleh in se valjala in otepala po prahu. Z rokami se je tolkla po glavi, spet in spet, da se je zdelo, da se ji bo lobanja raztreščila na kosce, tako hudo je trpela.

Njenega moža je v gozdu pičila kobra.

Rekla je, da je bila tudi sama tam. Kača se je ovila okrog njega kot zvita vrv tempeljske kočije, od vrha glave vse do stopal. Gobec je tiščala k njegovemu desnemu stopalu, z repom pa mu vrtala v levo uho.

Kak ducat mož, oboroženih s koli in bambusovkami, je prečesalo gozd, vendar niso našli ničesar nenavadnega.

Naslednjega dne so našli njeno golo truplo, viseče z ene od višjih vej tamarinde. Za zanko je uporabila svoj sari.

Zgodbe je bilo konec.

Asan se je oprl na palico in se dvignil. Z njegovih ustnic ni prišlo nič takega, kar običajno slišiš, ko se ljudje poslavljajo.

Kolikor je njega zadevalo, je bilo za tisti dan pouka konec. Zdaj se je lahko mirno prepustil spancu.

V naše misli sta se spet začela tihotapiti dom in kolidž, kakor zmerom. Šli smo vsak svojo pot, ne da bi rekli besedo, trdno zaprtih ust zaradi valov neprijetnih misli o pridigah in vpitju, namrščenih čelih in jeznih očeh, ki so se začeli kopiciti v nas.

Tisto noč sem bil šele na pol poti proti domu, ko so ulične svetilke zaměžikale in ugasnile.

* * *

Tamarinda je bila še zmerom na križpotju, uvela in gola. Očitno je bila mrtva. Samo njeno ogrodje je ostalo in bi ga bilo treba le še odnesti. Verjetno je delo pozneje dokončal kak drvar, ne da bi se kdo zmenil za to.

Tamarinda ni bila več drevo, ne več bog. Bila je truplo.

Bil je tisti čas v letu, ko so začele pihati poletne sape. Tamarinda je brezvoljno poplesavala v vetru, življenje je spolzelo proč. Boleče je bilo to gledati. Drevo je bilo videti odvratno.

Še malo in tisti prostor je zbledel v nič. Toliko let je minilo od takrat, ko so se sončni žarki dotikali tal in se poigravali po zemlji, kakor se jim je zljubilo! Petdeset let, morda še več. Drevo je spreminjalo svetlobo v senco, žarko vročino v blag hlad, zdaj pa se je njegovo delo končalo.

Tamarinda je preživela toliko poletij. Kdo ve, koliko razbeljenih sonc je preživela v vsem tem času, koliko nalivov, ostrih vetrov in vročih viharjev? Niti enkrat se ni pritožila, nikoli ni rekla, da je sonce premočno ali dež prehud.

Ljudje še govorijo o poplavi leta 1890, ko je reka Pazhai odnašala bivole, velike kot mladi sloni. Naselje parij v Therekalputhurju je odplavilo kot plavajoče svetišče. Tamarinda je takrat komaj začela živeti, toliko rasti jo

je še čakalo. Tri dni je stala v vodi do vratu in nikoli se ni smilila sama sebi, nikoli se ni jezila.

Bila je drevo, ki je marsikaj videlo.

Leta je preživela s pogledom, uprtim v nebo. Telo se ji je zgrbilo, ko je stala tam in strmela v nebesa, ne da bi zamežikala, skrivaje svojega živega duha globoko v koreninah in stegovaje ude in drobne vejice. Nikoli ni objokovala vseh tistih dni, nikoli se ni smehljala.

Koliko vzponov in padcev je doživelo to drevo?

Ko se je rodilo, je moral biti tisti kraj otok, okrog in okrog je bila voda. Polja tam v daljavi so podpirala usločeni nebesni svod.

V vsem tistem času nikoli ni šlo mimo nje več kot nekaj ljudi. Takrat še ni vedela za človeške množice, razprostrte po vsej zemeljski obli. Pojma ni imela, da imajo vsi ti ljudje vsak svoje ideje, da jih obsedajo njihove in samo njihove misli.

V tistih časih so bili njeni prijatelji kravji pastirji. Ko so prišli, ji je srce kar malo poskočilo. Toliko strasti je bilo v njih, ko so se gnetli proti njej, kolikor hitro so mogli, in tekmovali med seboj! In mar jih ni kar nekaj vrezalo vanjo svojih znamenj namesto podpisa?

Znamenja so z leti popolnoma obledela.

Čas je spolzel izpod tistih otrok in jim ni namenil drugega kot prezir.

Nekateri potrebujejo palico, da lahko krevljajo po svoji poti. Nekaterim so se oči zameglile. Betelove liste morajo zmečkati, da jih lahko dajo v usta. In mar se jih ni mnogo že poslovilo?

Čas je pometel leta stran.

Sekira je zagrizla v tamarindino deblo.

“Če res hočete zbrisati tilak s čela poročene ženske, dajte, storite to; upam samo, da vam bo bog odpustil,” je rekel Kambaramayanam Anandan Pillai mestnim svetnikom.

Imel je svoje razloge, da je to rekel, a to je nekaj drugega.

Toda vsakomur, ki je videl tamarindo, ki je stala na križpotju, pa četudi samo enkrat v življenju, je jasno, da je zdaj tam eno samo razdejanje, in tisto prazno križpotje spominja na osamljeno vdovo. Njihovo koprnjenje po bogastvu, ki ga ne bodo deležni nikoli več, se ne bo nikdar končalo.

Odkar so odstranili tamarindo s križpotja, nisem mogel nikoli, ko sem bil doma, mimo tega kraja brez strašnega občutka praznine v srcu. Prepričan sem, da so mnogi prebivalci mojega domačega mesta čutili enako.

Tudi danes, ko tamarinde že davno ni več, se križpotje še vedno imenuje tamarindino križpotje. To ime imamo odtisnjeno na jezikih in ljudje ga

ne morejo pozabiti. Ta navada je edini pomnik tamarindinega življenja. Čeprav nje same ni več, ime, kot se zdi, ne bo nikoli izginilo.

Ljudje iz mojega domačega mesta, ki pridejo na križpotje, in tisti, ki na poti kam drugam hitijo mimo, se bodo na neki točki vprašali, kakšen smisel je lahko uničenje tamarinde. Razmislili bodo o vseh lahkih odgovorih in jih vse po vrsti odpisali in njihova srca bodo dolgo bremenila misli, ko bodo iskali resnico. Bodo kdaj našli odgovor, ki ga bodo lahko iskreno sprejeli? Samo bog ve. In tudi če ga nikoli ne najdejo, komu mar? To ni konec sveta. Postaviti odkrito vprašanje, to je več kot dovolj. Enako kot tisoč odgovorov. Poleg tega v tem, da se vsake toliko časa premisli stvari, ni nobene resne nevarnosti.

Predstavljamo

Susan D. Curtis

Pesmi iz zbirke *Áxonas*

Daphne

Preganjal jo je bog bolezni,
tudi zdravja,
ko se je zatekla
v nekaj, kar je bilo podobno drevesu.
Krhko lubje ji je
kot druga koža
zraslo prek ust in prsi.
Prsti na nogah so se ji spodvili
in grebli prst, se oprijemali
korenin, se zažirali vanje.
V gostem potu pregona
so se njene noge zvile v deblo
in njene roke so hlepele po soncu,
po luni, po objemu
zemlje in neba.
Iskala je težišče lesa
in vir ukoreninjenosti.
Gotovo ni pozabila,
da veter še vedno kuštra liste
in blaži obup.
Nenehno gibanje,
četudi v ustaljenosti.
In njena krona zmage

Susan D. Curtis je pisateljica in pesnica ter direktorica neodvisne založbe Istros Books, ki jo je ustanovila, da bi književnost in kulturo jugovzhodne Evrope prestavila angleško govorečemu občinstvu. Dalj časa je živela in delala v Italiji, na Hrvaškem in v Sloveniji. Njena prva pesniška zbirka – *Diary of a Divorce* – je izšla v Veliki Britaniji leta 2020, predstavljamo pa pesmi iz njene nove zbirke *Áxonas/Axis*, ki so jih navdihnili grški miti in pisanje Carla Junga. Pesmi so nastale na Krfu in v prvih mesecih t. i. *lockdowna* v Londonu.

je bila samo jata škorcev,
ki so nenadoma prileteli počivat
na njene veje.

Razen mesa – nimamo ničesar –
umazana usta, okorel dotik –
medtem ko bogovi poljubljajo
živo tkivo narave,
ustvarjajo simbol iz trpljenja
in prisposodbo iz mišičevja.

Meduza*Tiho zrenje*

Boginja,
ki se je rodila iz glave,
jo je preklela.
Njena skrivnost je zaklenjena
za blaznostjo strupenih ust,
nobena od njih ne ščiti njenega glasu,

tudi besed ne preštejejo,
ki se valijo iz njenih ust.
Samo njene oči govorijo
o besu ali strahu in o usodi
tistih, ki jim je bila nedolžnost
izruvana iz trebuhov.

To prekletstvo dobro pozna,
sprejema brezbesedno zrenje,
vihti strahovito moč molka,
tako da se ni mogoče srečati z njenimi očmi
ali razumeti njenega bistva.
In Perzej tudi ve,
da resnica, ki ostane nepriznana,
kot odsev vrača krivdo žrtvi.

Toda iz krvi
in sperme morske pene
se požene Pegaz,
rešen človeškega jezika,
z vso močjo nagona
sprosti mišice
in poleti
v božansko svobodo.

Arheologija*Somatologija*

Kakor če bi bila od nekdaj vedela,
da je pod kožo
okostje skrivnosti,
da imam v gubi jezika
besedo „arheologija“,
ki se je prikotalila kakor kamen
z rečnega dna ali se kakor
morena iz ledeniške struge
– ped za pedjo –
prerinila skozi deblo mene same.

Njeno tujost sem izgovorila
s težo prerokbe,
kakor nezemska oblika je treščila
v predmestni vrt.
Ni mi bilo dano biti uglajena
starinarka, zakopala sem se v notranjost,
tja, kjer mišica ovija kost
kakor papir, kakor kamen,
in poudarja obris in krivuljo.

Zarila sem odločne roke
globoko v gmoto mesa,
kjer se tok radosti meša
z usedlinami žalosti,
da se oblikujejo
notranje plasti,
vzponi in padci
cesarstev, zgrajenih
med našo govorico
in sanjavim spancem.

Laže je izkopavati
kakor sestavljati,
potrpežljivo zlagati koščke,
natančno sestavljati celoto.
Ostanejo fosili
starodavnih pošasti.
Nikoli niso kamnita laž.
So čisti spomin,
ki čaka na izvedene roke
umetnika obnove.

SOMA*(Po Kavafisu)*

Telo, zapomni si tihi odpor,
opozorilni utrip, ki kot radar
zazna premikajoči se temelj zmote
– glas, ki se je tresel od strahu pred tabo –,
medtem ko je topologija
tvojega zvijanja preverjala, kako zelo
lahko bolečina izkrivi,
a še vedno ohrani mojo podobo.
Zdaj pa si zapomni, telo, tisti nežnejši način;
povezanost krivulj in kotov,
diagonal poudarkov, ravnotežje
kosti in cilja.
Skupaj bova zarisala novo smer.
In zapomni si pokrajino prevar,
kakor si pastir zapomni nevihto.

Alkimija

Ko ustvarjaš kamen filozofa,
globoko vdihni možnosti
ognja ljubezni, ki vse pogoltne,
zažgano prst nesrečnega otroštva
in osvežilno vodo sočutja.

Ko je kamen izgotovljen,
ga vzemi iz ust,
raztopi gostoto molka,
ki kakor bomba leži
za obokom tvojih zob,
da bi spregovorila, in dovoli besedam,
da se oblikujejo v drugih.

Ta strjena gmota pritajenega naklepa
se raztrosi kot semena regratove lučke
– noseče s podpomeni –,
ki se sprožijo izza našobljenih ustnic.
A pazi! Ta kamen je tako star
kakor prisega, prelomljena.
Ostaja neopročena,
čeprav je mehka kot zrahljana obljuba.

Preden strah odčara urok
in prisili črepinje, da se kakor azbest
zalepijo na tvoje čisto srce,
dovoli tej gmoti, da v njej utripne
resnična simfonija
s senco tistega kamna iz ust
v eni roki
in z ročajem privzdignjenega meča
v drugi.

Prevedla Ifigenija Simonovič

Vesna Mikolič

Spomin na tržaškega Odiseja

Boris Pahor (1913–2022)

Življenjsko in ustvarjalno pot slovenskega pisatelja in intelektualca Borisa Pahorja so zaznamovali vsi veliki zgodovinski preobrati 20. stoletja. Tako je njegovo veličino na literarnem in številnih družbenih področjih zelo težko zajeti v kratek spominski zapis. Pa vendar so takšne osebnosti, kot je bil Boris Pahor, pogosto zelo transparentne, jasne, pomen njihovih dejanj lahko prepoznajo širše množice. Čeprav pozno, se je to zgodilo tudi Pahorju, katerega besede so zadnja leta spremljale trume obiskovalcev njegovih prireditev, bil pa je tudi v ožjem krogu kandidatov za Nobelovo nagrado. Tako nam s tega vidika o njem ni težko pisati. Sploh če si imel možnost z njim stkati vezi, ki so ti ga približale kot toplega človeka in iskrenega sogovornika. In to v času, ko ne v slovenskem ne v italijanskem okolju še ni bil tako množično sprejet kot danes.

Do devetdesetih let prejšnjega stoletja je bil Boris Pahor pravzaprav precej neznan, in to tako v svojem najožjem, tržaškem okolju – zaradi atmosfere, ki je bila slovenski skupnosti bolj ali manj nenaklonjena – kot v slovenskem prostoru, kjer je bil nezaželen zaradi zagovora Edvarda Kocbeka in demokratične politike proti enopartijskemu sistemu. Spomnimo se. Leta 1975 sta Boris Pahor in Alojz Rebula v Trstu v svoji reviji Zaliv objavila pogovor z Edvardom Kocbekom (*Edvard Kocbek: pričevalec našega časa*), v katerem je ta obsodil zunajsodni pobjo slovenskih domobrancev, ki so jih Britanci s Koroške vrnil v Jugoslavijo. Po tem intervjuju je bil Koc-

bek obsojen in izločen iz javnega življenja, revija Zaliv je bila v Jugoslaviji prepovedana, prav tako je bil prepovedan vstop v državo Borisu Pahorju. Pahor, ki je Kocbeka spoznal že pred drugo svetovno vojno in ga je z njim vezala tesna prijateljska vez, je italijansko-jugoslovansko mejo znova prestopil šele leta 1981, ko je prišel na Kocbekov pogreb. K rehabilitaciji tako Kocbeka kot Pahorja je veliko prispevala Slovenska matica, ki je leta 1989 izdala Pahorjeve spomine na Kocbeka v knjigi *Ta ocean strašno odprt*, pred in po tem pa je izdala še številna Pahorjeva dela, ko si drugi v Sloveniji tega še niso upali.

V Sloveniji se je o Borisu Pahorju začelo pogosteje govoriti šele po osamosvojitvi. Sama sem ga imela priložnost osebno spoznati leta 1993, in sicer kot urednica na tedanji založbi Lipa. Ponatis njegove esejistične zbirke *Odisej ob jamboru*, ki so jo pred tem slovenske oblasti zasegle in prepovedale, je bil ena prvih knjig, ki sem jih kadar koli uredila in pripravila za tisk. Spomnim se strmine v Barkovljah, ki je vodila do njegovega tržaškega domovanja in sem jo kasneje še nekajkrat prehodila. Že ta pot me je navdajala z občutkom spoštovanja do veličine osebnosti, h kateri sem bila namenjena. Pri svojih dvajset in nekaj letih sem sicer poznala usodo svojega dedka, zažganega v Rižarni, a fašizem in NOB sem do tedaj vseeno spoznavala predvsem prek šolskih knjig, o povojnem dogajanju v Sloveniji in zamejstvu pa nisem vedela kaj dosti. Tako so me bila sama ušesa, ko sem se srečala z neizmerno modrostjo in izkušnjo tržaškega osemdesetletnika. Takrat sem prvič slišala za njegovo prijateljstvo z Edvardom Kocbekom in za marsikaj tega, kar je to druženje prineslo. Zagotoviti sem mu morala, da bomo v ponatisu sledili njegovemu izvirniku. Večkrat je namreč ponovil, da po dveh zaseženih izdajah nima zaupanja ne v slovenske oblasti ne v založbe. Očitno mi je verjel, na založbi pa se temu zaupanju nismo izneverili.

Pravzaprav so bili francoski založniki prvi, ki so ga sredi osemdesetih let odkrili kot velikega avtorja taboriščne literature, in šele tedaj je prišel njegov čas tako v Sloveniji kot Italiji. Šele tedaj smo ga začeli spoznavati in vrednotiti bodisi kot pisatelja bodisi kot angažiranega intelektualca, misleca in pokončnega borca za slovenstvo, svobodo in resnico. Začeli smo ga brati in ceniti njegov pričevanjski, tudi lirski slog, značilen za humanistično, etično angažirani realizem z ljubeznijo kot izpostavljeno vrednoto. Njegov odnos do lastne ustvarjalnosti je bil vedno zelo iskren, pod francoskim vplivom je razvil tudi slogovni postopek asociativnega toka zavesti, ki mu je zelo ustrezal. Njegova bogata pisateljska bera, ki šteje številne romane (14) ter več zbirk kratke proze in esejističnih zbirk, je postajala vse bolj zanimiva tudi za prevode. Danes so njegova dela prevedena v številne

jezike, med drugimi v francoščino, italijanščino, nemščino, srbohrvaščino, madžarščino, angleščino, španščino, katalonščino, finščino. Priznani ameriški prevajalec slovenske književnosti v angleščino Michael Biggins, ki je v angleščino prevedel tudi Pahorjevo *Nekropola*, je v SC PEN med enim od svojih obiskov Slovenije povedal, da to delo sodi med vrhunce slovenske književnosti. Na moje vprašanje, kako gleda na nekatere pretekle očitke, da gre v Pahorjevem primeru za dokaj preprost jezik, ki naj bi bil posledica Pahorjevega šolanja v italijanskem jeziku v času fašizma, je take očitke odločno zavrnil. Povedal je, da sam natanko ve, pri katerih delih mu pri prevajanju ne ostane v rokah nič, katera dela pa nosijo toliko vsebine in stila, da jih je užitek prevajati. In Pahorjeva *Nekropola* zagotovo sodi med zadnje, zato se je tudi odločil za prevod.

Nekropola, roman o pisateljevi taboriščni izkušnji, je dejansko najbolj poznano in najbolj prevajano Pahorjevo delo, bilo je tudi gledališko uprizorjeno, leta 2008 pa razglašeno za italijansko knjigo leta, sploh je prav to delo v središču utemeljitev za številne njegove nagrade. Pahor sam je tako za ta roman, kot za vsa svoja dela, skromno razlagal, da je pravzaprav samo pričevalec obdobja, ki ga je živel, da je vedno pisal samo iz sebe, iz svojih lastnih izkušenj. In teh seveda ni bilo malo. Rojen v Trstu, očetu Francu, ki je v mesto v zalivu prišel iz Kostanjevice na Krasu, in mami Mariji Ambrožič iz okolice Pivke, je Pahor leta 1920 spremljal požig slovenskega Narodnega doma v Trstu, kar se je zarežalo v dušo sedemletnega dečka in tam ostalo za vedno. To grozljivo izkušnjo je opisal v zbirki kratke proze *Kres v pristanu* in romanu *Trg Oberdan*. S pritiski na slovenstvo in slovenski jezik se je srečeval vse dvajsetletno fašistično obdobje v Italiji, o čemer govori zbirka *Grmada v pristanu* in velik del njegove esejistike. Tako je bil že v svojem mladostnem obdobju povezan s tržaškimi antifašisti in tigrovci, ki so delovali ilegalno, tudi s pozneje v čudnih okoliščinah preminulim pesnikom Stankom Vukom. Prav tako ga je globoko prizadela nasilna smrt slovenskega zborovodje Lojzeta Bratuža, potem ko so ga fašisti na božični večer leta 1936 prisilili k pitju strojnega olja ... Izkušnje fašističnega nasilja so se še množile med drugo svetovno vojno, ko je bil najprej vpoklican v italijansko vojsko in poslan v Libijo (o izkušnji arabskega sveta v Libiji in tedanji osebni preobrazbi je pisal v romanu *Nomadi brez oaze*). Po kapitulaciji Italije se je septembra 1943 vrnil v Trst in se pridružil OF, o čemer je pričal v romanu *Mesto v zalivu*. Potem ko so ga januarja 1944 zajeli domobranci in ga predali gestapu, je bil najprej zaprt v zloglasnem zaporu Coroneo v Trstu, že februarja 1944 je bil deportiran v nacistično koncentracijsko taborišče Natzweiler-Struthof, zatem pa je

izkusil še taborišča Markirch, Dachau, Mittelbau-Dora, Harzungen in Bergen-Belsen. Poleg fašističnega nasilja nad Slovenci so taboriščne izkušnje osrednja tema Pahorjevih del, on pa je postal goreč zagovornik nenasilja in ljubezni za vse svoje življenje.

Prav tuberkuloza, ki je bila posledica njegovega trpljenja v koncentracijskih taboriščih, ga je pripeljala v sanatorij v francoskem zdravilišču in s tem tudi do zavedanja o pomenu človečnosti in ljubezni, ki sta ga tam pozdravila; o tem je pisal v romanu *Onkraj pekla so ljudje*. Leta 1952 se je poročil s svojo ljubeznijo, Radoslavo Premrl, sestro slovenskega antifašista in narodnega heroja Janka Premrla - Vojka, s katero je preživel več kot petdeset let. Ob njeni smrti je njuno življenje popisal v romanu *Knjiga o Radi*. V teh neke vrste dnevniških zapiskih lahko začutimo njuno povezanost skozi zelo raznoliko družbeno dogajanje po drugi svetovni vojni vse do sodobnega časa.

Boris Pahor, ki je še v času vojne vpisal študij književnosti na Univerzi v Padovi in leta 1947 tam diplomiral iz lirike Edvarda Kocbeka, je bil prva povojna leta svobodni književnik, potem pa je dolgo obdobje (1953–1975) delal kot učitelj italijanske književnosti na Slovenskem učiteljski Antona Martina Slomška v Trstu, ob tem pa ostajal pisatelj, urednik, angažiran javni delavec. V to obdobje sodi njegovo pomembno uredniško delo pri več tržaških revijah (Sidro, Tokovi, Zaliv), ki jih je sam ustanovil, potem ko se je leta 1951 v Primorskem dnevniku postavil v bran Kocbekove zbirke *Strah in pogum*, čemur je sledil razkol tržaškega levičarskega kroga in prenehanje Pahorjevega sodelovanja s Primorskim dnevnikom. Še posebej revija Zaliv, ki jo je pomagal ustanoviti leta 1966, je bila vse do konca izhajanja leta 1990 prostor za objave slovenskih oporečnikov. Revijo je ob odgovornem uredniku Milanu Lipovcu med drugimi pomagala urejati tudi Pahorjeva žena Radoslava Premrl.

Od devetdesetih let naprej je očitno potreba po takšni reviji usahnila, Pahorjevo vrednost je prepoznala literarna in širša javnost, od tedaj so se vrstile številne nagrade (od približno trideseterice nagrad vse, razen ene, tržaške, iz sedemdesetih let, sodijo v obdobje od devetdesetih let oziroma še posebej v čas po letu 2000). Ponosna sem, da je bil med prvimi priznanji, ki jih je bil deležen tedaj že starosta slovenske književnosti, častni doktorat Univerze na Primorskem leta 2005, do katerega je prišlo na pobudo Fakultete za humanistične študije, kjer sem bila takrat dekanja. Prav tako se nam je leta 2010 na fakulteti in inštitutu ZRS Koper zdel skrajni čas, da mu posvetimo dvodnevno znanstveno konferenco, dve leti zatem smo izdali zbornik s študijami. Bila je to prva znanstvena konferenca, posvečena

predolgo prezrtemu pisatelju. Na konferenci so se zbrali res vsi, ki so se do tedaj tako ali drugače ukvarjali z njegovim likom in književnostjo, med drugimi so nastopili Spomenka Hribar, Tine Hribar, Jože Pirjevec, Evgen Bavčar in avtorji iz Francije, Avstrije, Italije, Poljske ... In z nami je bil ves čas tudi Pahor sam. Ne glede na svoja častitljiva leta in ne glede na to, da na zaključnem večeru konference v vinski kleti Vinakopra nismo imeli na voljo njegovega običajnega večernega obroka – mlačnega mleka z razmnoženimi koščki kruha. Seveda nam ni bilo težko poskrbeti za to, da smo mu lahko tisti večer priskrbeli tudi to.

Po monografiji *Pahorjev zbornik: spomini, pogledi in gradivo*, ki sta jo za tržaško Narodno in študijsko knjižnico leta 1993 uredili Marija Pirjevec in Vera Ban Tuta, se je zbornik koprške konference kot eden prvih loteval interpretacije Pahorjevih del, prav gotovo pa je bila to prva monografija, ki je zajela tako njegovo pisateljsko delo, njegovo družbeno delovanje kot tudi recepcijo in vrednotenje njegovega opusa. V monografijo *(Po)etika slovenstva*, ki sta jo uredila Barbara Pregelj in Krištof Jacek Kozak, je svoje članke prispevalo kar 27 slovenskih in tujih avtorjev, in sicer: Evgen Bavčar, René de Ceccatty, Ivana Latković, Zvonko Kovač, Thomas Poiss, Marta Verginella, Guy Fontaine, Tatjana Rojc, Krištof Jacek Kozak, Igor Omerza, Tine Hribar, Janko Rožič, Jože Pirjevec, Simona Škrabec, Martina Ožbot, Urška P. Černe, Meta Klinar, Janez Vrečko, Miran Košuta, Patrizio Rigobon, Janeza Strutz, Vladka Tucovič, Barbara Pregelj, Zoltan Jan, Bogomila Kravos, Urška Perenič in Maja Smotlak. Na konferenci in v monografiji je bilo moč začutiti tako Pahorjevo celovito osebnost kot njegov čas, pot za nadaljnje raziskave pa je bila na široko odprta.

V zadnjih dvajsetih letih je bilo po Borisu Pahorju nasploh veliko povpraševanje, v Sloveniji in na tujem, o njem so bili posneti dokumentarci (*Trmasti spomin*, *Mož, ki je preveč videl*), sam pa je pri vseh predstavitvah svojih del, pogovorih, predavanjih, filmih, srečevanjih z mladimi sodeloval z vitalizmom in energičnostjo mladostnika. Kot bi želeli vsi skupaj nadoknaditi dolga leta njegove prezrtosti. Prav gotovo bi bili njegova bogata dejavnost in številna potovanja doma in na tujem vendarle precej otežkočeni, če ga ne bi spremljale “dobre vile”. Najprej bi izpostavila njegovo pomočnico, bralko in prijateljico Vero Radić in Tatjano Rojc, literarno zgodovinarico in sedanjo poslanko v italijanskem parlamentu, ki je vrsto let organizirala številne predstavitve Pahorjevih del v Sloveniji in Italiji ter ga vsestransko promovirala, predvsem pri stikih s Francijo pa mu je v veliki meri pomagala Neva Zajc, novinarka in predsednica koprškega frankofonskega društva Peter Martinc.

Tudi sama sem se udeležila mnogih srečanj z njim, sledila njegovim javnim izjavam o slovenskem nacionalizmu in nacionalizmu, ki to ni, o stalni nevarnosti fašizma in nepoznavanju zgodovine, o napetostih v slovenskem političnem prostoru, nesrečnem dogajanju na primorski univerzi ali njegovi polemiki z Jožetom Pirjevcem o povojnem dogajanju med Slovenci v Italiji. Vedno je zavzel svoje stališče in bil vzor samostojnega, verodostojnega intelektualca, ki zna s slikovitim in odločnim govorom prepričati publiko, ne pa tudi izraziti jasno zavedanje o omejitvah lastnega vedenja in s tem v mislih resnično prisluhniti sogovorncu. Spomnim se enega zadnjih osebnih pogovorov z njim, ko mi je pokazal pismo mladih študentov iz Slovenije, ki so ga obtoževali nacionalizma. Čeprav je tudi tedaj potegnil jasno ločnico med narodno zavestjo in nacionalizmom, je poskusil razumeti pozicijo mladih intelektualcev, edino, kar ga je zmotilo, je bil pretirano sovražen ton. Kajti ne glede na svojo odločnost, iskričnost in občasno tudi polemičnost, je sam svoje argumente vedno zmožegal oblikovati zelo racionalno in nikoli nasilno. Tako sem se v zadnjem obdobju raziskovalno posvetila tudi njegovemu konverzacijskemu slogu, ki je bil posledica njegovih osebnostnih lastnosti, razgledanosti in bogatih življenjskih izkušenj, vsaj deloma pa tudi prepričnosti in odprtosti njegovega Trsta. Prostora, kjer se je za ohranjanje slovenske kulture včasih treba tudi privezati na jambor in vztrajati.

Nedvomno sta burno 20. stoletje, še posebej na Primorskem, in Pahorjeva dolgoživost omogočila, da smo ga lahko spoznali kot ustvarjalnega in pristnega pisatelja, deklariranega antifašista, pričevalca o fašističnem, nacističnem in taboriščnem nasilju, odločnega zagovornika nacionalnosti kot primarne posameznikove in družbene identitete, a vse to je bilo mogoče zato, ker je bil predvsem človek, ki je cenil ljubezen, svobodo in pravico kot najvišje etične vrednote. In prav ta njegova humanistična, vztrajna in pokončna, obenem zelo demokratična in odprta odisejska drža nam ostaja svetel zgled za prihodnost.

Marko Pavliha

Ciceronovo pismo iz onstranstva

“Kako bomo živeli v svetu, kakršen postaja, dragi Martin?
Na to vprašanje ti ne upam odgovoriti.”

Evald Flisar: *Očetova pisma sinu*,
Sodobnost International, 2022, str. 258.

*Ego tamen frugalitatem, id est modestiam et
temperantiam, virtutem maximam iudico.*
 (“Jaz pa sodim, da je varčnost, to je
skromnost in zmernost, največja krepost.”)

Cicero: *Pro rege Deiotaro* 26, v: Janez Kranjc,
Nepozabna latinščina, GV Založba, 2022, str. 111.

Draga Evald in Martin,
cenjeni očetje in sinovi,
ljube matere in hčere,

čeprav že tisočletja fizično manjkam v oceansko-zemeljski dimenziji, je napočil trenutek, da se vam prek soimenjaka oglasim iz onstranstva. Naj možakar sproti zapisuje moja nevidna sporočila, čeravno jih bo morda kdo

razumel kot manifestirano verbalno prikazen – duhovi po uradni postavi pač ne obstajajo in se ne javljajo. Ampak tule, pri nas, kamor pridete tudi vi, ko bo čas, je materialno le še spomin, vtkan v brezčasno in brezmejno energijo, vibracije in frekvence kozmične zavesti, od koder sprejemamo informacije o vseh in vsem, nekoč, danes, jutri, kar je vse eno, časovno in prostorsko usklajeno, ne glede na privide, iluzije ali domnevno resničnost.

Pišem vam, ker me je poiskala knjiga *Očetova pisma sinu*, ki ste jo, spoštovani Evald, znameniti čarovnikov vajenec, pisatelj, dramatik, esejist, prevajalec in urednik, posvetili svojemu in Janinemu potomcu Martinu. Najlepša hvala, da ste me citirali, češ da brez nasprotujočih si mnenj ni diskusije, četudi bi mi bilo ljubše, da bi se vsi strinjali z menoj in me le hvallili. Sleherna knjiga je dialog med avtorjem in bralci, s katerim individualne monologe v vsej njihovi različnosti naposled zlije v žlahtno spojino.

Pravite, da ste želeli svojemu sinu marsikaj povedati, ga seznaniti z dogodki, ki so vsebina vaše preteklosti, s spoznanji, do katerih ste se dokopali, v upanju, da mu bo to koristilo med odraščanjem in mu omogočilo, da spozna svojega očeta globlje, kot je to navada med očeti in sinovi (mimogrede, knjiga je zelo všeč Ivanu Sergejeviču Turgenjevu, ki vas pristrčno pozdravlja). Pisma so koristna in zanimiva za vse odraščajoče sinove in hčere, nič manj pa za njihove starše, ki si v “virtualni dobi”, kot imenujete to čudodelno tehnološko omreženje, malokdaj utrgajo trenutek ali dva za poglobljen pogovor z otroki. Iz vaših zaključnih stavkov sklepam, da je sodobni človek še vedno nečimrn in obseden s samim seboj, zanimajo ga zgolj pravice, ne pa tudi dolžnosti, kar je bistvo pričujočega pisma, ampak do tja še pridemo.

Vesoljno znano je, razen morda v zatohlih šentflorjanskih kuloarjih, da ste svetovno priznan avtor vrste romanov, potopisov, kratkoproznih del in dram z vrsto njihovih prevodov (242 se jih je nabralo) v 40 jezikov, ki ste si jih kot kozmopolitanski popotnik s fenomenalno domišljijo nabirali v stotih državah, neskončni kozmos pa vas še čaka. Vaša dela so dostopna polovici človeštva; ste edini sodobni slovenski avtor, ki so mu izšli romani v vietnamsščini, tamilščini, nepalščini, indonezijščini, amharščini, azerbajdžanščini, bengalščini, malajalščini in hindujščini, pri prevajanju v latinščino in grščino pa vam lahko jaz priskočim na pomoč. Drame so vam uprizorila slovita gledališča v Londonu, Washingtonu, Moskvi, Sydneyju, New Delhiju, Kairu, Tokiu in še marsikje, predsedovali ste Društvu slovenskih pisateljev in mednarodnemu združenju PEN, že vrsto let ste odgovorni urednik *Sodobnosti*, prejeli ste številne nagrade in bili mnogokrat nominirani ... Toda navzlic planetarni gloriiji nisem prezrl

vašega razočaranja, da ste eden redkih avtorjev v vaši domovini, “ki so si z uspehi na tujem prislužili predvsem to, da kulturna javnost o njih trdovratno molči”. Tudi v moji eri je bilo tako, *nemo propheta in patria*, nihče ni prerok na domačih tleh. Toda kot lepo izpoveste, imate pri svojih častitljivih sedeminsedemdesetih letih čudovito soprogo in izjemnega petnajstletnika, nadarjenega matematika, fizika in šahista, ki je na mednarodni naravoslovni olimpijadi v Dubaju svoji državi priboril srebrno medaljo, jaz pa vam bom pomagal prek božanskih zvez, da se vam uresniči največja želja – rojstvo vnukinje ali vnuka v naslednjem desetletju.

Toliko za uvod, zdaj pa nekaj malega še o meni, čeravno me večinoma poznate. Ampak pozor, tudi zame velja, da *to nisem jaz*, skupek suhoparnih podatkov, čeprav sta za njihovo ovekovečenje na vaši sredozemski strani Triglava nesebično poskrbela zlasti klasična filologa in prevajalca Brane Senegačnik in docent dr. Matej Hriberšek, kakor tudi vrhunski pravnik, znanstveni in večkratni častni doktor, zaslužni profesor in izredni akademik dr. Janez Kranjc, hvala jim na vekomaj vekov.

Sem *Marcus Tullius Cicero*, rojen 3. januarja 106 pr. Kr. v premožni viteški družini v mestecu Arpinum, kjer skupaj z mlajšim bratom preživim otroštvo. Izteka se čas izjemne ekspanzije rimske moči, ki jo zaznamujejo dokončni obračun s tradicionalnim nasprotnikom Kartagino, triumfalni pohod na vzhod na območje Jadrana, Dalmacije, Ilirije, Makedonije, Egipta, zlasti pa zavojevanje Grčije, ki ga zaključijo zavzetje, oplenitev in porušenje Korinta. Rim se še bolj utrdi kot vodilna in edina velesila Sredozemlja, toda osvojevalna politika, odpiranje v svet, nove trgovske poti, suženjstvo, naraščanje bogastva, vpliv helenistične kulture in povečevanje družbenih razlik v zadnji tretjini drugega stoletja pred vašim štetjem privede rimsko republiko v obdobje socialne krize. Poskus bratov Grakh, da bi z reformami uredila socialne razmere, prepreči plemstvo, socialni spopadi sovpadajo z vojnami, boji v Hispaniji in upori sužnjev za izboljšanje svojega položaja.

Ko se še kot deček preselim v Rim, zame skrbita stric Lucij Cicero in ujec Gaj Akuleon, ki prijateljujeta z vplivnimi osebnostmi. Začne se učno obdobje, ko se retorično izobrazim pri izvrstnih govorcih Marku Antoniju in Luciju Krasu, pravo študiram pod mentorstvom znamenitega jurista Kvinta Scevole Avgurja, filozofsko me poučujejo epikurejec Fajedr, akademik Filon in stoik Diodot. Seznanim se še z drugimi znanstvenimi področji, recimo z govorniško teorijo, pesništvom, slovničarstvom, zgodovino in književnostjo. Govorniško kariero začnem leta 81 pr. Kr. in kmalu odidem na študij retorike in filozofije v Grčijo in Malo Azijo, da bi odpravil

govorniške pomanjkljivosti, k čemur me napeljeta šibko zdravje in strah pred morebitnimi posledicami javnega jezikanja. Po vrnitvi se poročim s Terencijo, ki me osreči z dvema otrokoma: sinom Markom in hčerko Tullijo. Navkljub strokovnim uspehom in družini me zaradi državotvornosti in slavohlepnosti zamika politika, tako da postanem kvestor na Siciliji, kjer si pridobim sloves pravičnega uradnika. Napredujem v edila, pretorja in za vrhunec v konzula, kar predstavlja višek moje politične kariere, ki jo kronam z razkritjem Katilinove zarote. Nakopljem si nepomirljivo sovraštvo Publija Klodija, ki ljubimka s Cezarjevo ženo Pompejo, vendar ga po naključju zalotijo *in flagrante* ob proslavi misterijev na čast Dobri boginji, zato seveda izbruhne afera. Cezar se loči, Klodij je obtožen bogoskrunstva (kristjani temu rečete prešuštvovanje), bržkone tudi zaradi mojega obremenilnega pričevanja, ampak nekako uide kazni. Ko je izvoljen za ljudskega tribuna, predlaga nesrečni zakon o izgonu in zaplembi premoženja za osebo, ki brez sodnega procesa naroči usmrtevec rimskega državljana, kar je očitno naperjeno zoper mojo malenkost (da ne rečem visokost), ki sem se, *mea culpa*, na takšen neprimeren način znebil zarotnikov. Zato moram v izgnanstvo, zaplenijo mi premoženje, porušijo hišo in prostor posvetijo za svetišče boginji Libertas. Po Pompejevem posredovanju zmagoslavno pridem domov, vendar se moja kariera vse bolj pogreza v nesrečo. Neuspešno se poskušam vrniti v politiko, ki jo zaznamujejo naraščajoča nasprotja med Pompejem in Cezarjem, nato odidem kot prokonzul v Kili-kijo, po povratku pa se umaknem v zasebnost. V državljanski vojni sem na Pompejevi strani, kar mi Cezar po zmagi velikodušno oprostí, saj me, bog ve zakaj, ceni. Čeprav se mu simbolično vdam, se z njegovo funkcijo nikoli ne sprijaznim in kljub dopisovanju nisva pretirana prijatelja.

K vragu pa ni pregnana le moja politična usoda, marveč tudi moje zasebno življenje. Razidem se s Terencijo, oženim precej mlajšo Publilijo, se čez leto dni ločim, umre mi hčerka, kar je za starša najhujša katastrofa, za nameček se sprem z bratom. Zategadelj se v samoti posvetim filozofiji in ustvarjanju, pišem v naglici, bežim in pišem, moje poslednje govorniško dejanje pa so znamenite *Filipike*, s katerimi po zahrbtnem Cezarjevem umoru nastopim proti Marku Antoniju in si nevede podpišem smrtno obsodbo. Ob sklenitvi drugega triumvirata se namreč na njegovo zahtevo najdem na proskripcijskem seznamu, zato me 7. decembra 43 pr. Kr. pri Formijah ubijejo Antonijevi plačani morilci pod poveljstvom centuriona Herenija, moje odsekane roke in glavo pa Antonij javno razstavi na kljuna-ste stebre (halo, kaj pa pieteta? ☹). Na srečo je moja duša takrat že onkraj, kjer se v večni ljubezni razblinijo vse tegobe in skrbi iz tuzemstva.

Draga Evald in Martin, cenjeni očetje in sinovi, ljube matere in hčere, upam, da vas nisem preveč zamoril s svojo življenjsko sago, s katero sem vam hotel pokazati, da nikoli ni vse idealno, da strele v vseh obdobjih in kjer koli najraje švigajo v vršace. Radosti me, da me prvenstveno dojemate kot pisatelja, eklektika, filozofa, retorika, zgodovinarja in dopisovalca; bojda je ohranjenih kar 931 pisem, ki sem jih posvetil sorodnikom, prijateljem, politikom in preostalim. Zbrana so v 37 knjigah in odkrivajo marsikatero pikantno podrobnost tedanjih dogodkov, pa tudi moje slabosti, ki vam bodo morebiti omajale vtis o velikem državniku in govorniku. Najbolj sem ponosen na svoje poslednje delo *De officiis*, *O dolžnostih*, ki je – tako kot Evaldova imenitna in zagotovo ne zadnja knjiga – zamišljeno kot vzgojni priročnik za sina ali kot razprava o praktični etiki, pravzaprav darilo, ki se mi ni zdelo majhno, čeprav sem se zavedal, da bo njegova vrednost odvisna od tega, kako ga bo sprejel obdarjenec. Takrat je študiral filozofijo pri mojem dobrem prijatelju Kratipu v Atenah, in ko sem brusil zadnje stavke, sem goreče upal, da se bova kmalu pogovorila tudi v živo. Žal tega nisem dočkal.

S tem remek delom – pri pisanju sem se oprl na razpravo stoiškega filozofa in reformatorja Panajtija z Rodosa – sem se navezal na literarno tradicijo družinske didaktike, očetovega podučevanja sina, ki jo je zasnoval Katon Starejši, čeprav me je še bolj kot za sinovo prihodnost skrbelo za rimsko aristokratsko mladino; podobno kot vas muči usoda slovenstva in človeštva. Zmotno sem verjel, da sem še zmeraj *pater patriae*, oče domovine, čeprav bi povsem zadostovalo, da bi bil ljubeč oče in soprog. Moja knjiga je nato v poznem srednjem veku zaslovela kot moralna avtoriteta in je druga natisnjena knjiga po Gutenbergovi *Bibliji*, sloviti Voltaire pa je menda nekoč pristavil, da ne bo nihče nikdar napisal ničesar modrejšega. Dobro so jo poznali zahodni cerkveni očetje, na primer sv. Ambrož, sv. Martin, sv. Hieronim, sv. Avguštin in sv. Tomaž Akvinski, čislala sta jo Erazem Roterdamski in Philipp Melanchthon, v Shakespearovem času je veljala za vrhunec moralne filozofije, s spoštovanjem so jo prebirali David Hume, Immanuel Kant in Edmund Burke. Domnevam, da me je posnemal celo znameniti Benjamin Franklin, ki je v svoji kratki avtobiografiji kleno opisal vrline, po katerih se je ravnal celo življenje: vzdržnost, tišina, red, odločnost, varčnost, delavnost, iskrenost, pravičnost, zmernost, snažnost, umirjenost, čistost in ponižnost. Trajna priljubljenost moje zadnje stvaritve mi sicer laska, toda takšno povzdigovanje je pretirano, kajti nihče ne more prekositi starodavnih modrostnih spisov, kot so recimo *Tao Te Ching*, *Bhagavadgita*, *Upanišade*, *Dhammapada*, *Biblija* in *Koran*.

Dozdeva se mi, drage bralke in bralci, da razvajeni otroci ne glede na ero in teritorij na vse kripnje izsiljujejo svoje pravice, če jim pravočasno ne privzgojimo občutka dolžnosti. Četudi vzgoja zataji in odrastejo v narcistične egoiste, že zdrav razum terja več samorefleksije, da ne smejo nenehno le hlepeti in pričakovati, marveč morajo dognati, kaj lahko sami storijo zase, za sočloveka, skupnost, državo in celoto, ter primerno ukrepati. Hvalevredno ste zapisali v novodobnih ustavah, da so človekove pravice in temeljne svoboščine omejene samo s pravicami drugih in v primerih, ki jih določa ustava. Na primer, moja pravica do svobode govora je hkrati moja dolžnost, da spoštujem vašo pravico do dostojanstva in obratno, oba pa se morava podrejata obćim interesom, če se želiva osmišljati kot del ljudstva, organiziranega v demokratično državo. Brez dolžnosti in odgovornosti so pravice zgolj privilegij za ene in prazna fraza za druge.

Zame je absolutna dolžnost tisto, kar je prav, kar narekuje preudarnost, odkrivanje resnice, veličino duhá, pogum, skromnost, obvladanost in vzdržnost. Ključno je doseganje častnosti, ki po vzoru štirih Platonovih kardinalnih vrlin izvira iz modrosti, pravičnosti, srčnosti in zmernosti. Častno je najvišje dobro in kar je dobro, je tudi koristno. Nikoli ne smemo ravnati pohlepno, krivično, poželjivo ali nezmerno, četudi bi mogli skriti svoje dejanje pred vsemi bogovi in ljudmi. Tudi kadar sta v konfliktu etika in pravo, se je treba prikloniti prvi, ker izhaja iz naravnega zakona.

Pravičnost nam narekuje, da smo zanesljivi, stanovitni in resnicoljubni, da si vzajemno ne škodujemo in da uporabljamo skupno lastnino za skupne namene, zasebno pa za svoje. Ljudje najbolj občudujejo tistega, ki ga ne gane denar, ker je takšen človek očitno že prestal ognjeni krst. Nobena napaka ni grša od pohlepa, še zlasti pri državnih krmarjih, kajti izkoriščati državo za lastni dobiček ni le sramotno, ampak zločinsko in brezbožno. Na drugi strani se izogibajmo slehernemu sumu skoposti, ki je takisto huda moralna hiba.

Dolžnosti temeljijo na Platonovi modrosti, da nismo rojeni zgolj zase, ampak si del našega bitja lasti domovina in del prijatelji. Velikodušno smo dolžni slediti naravi ter prispevati k skupni koristi z izmenjavo uslug, z dajanjem in prejemanjem ter s svojimi veščinami, marljivostjo in sredstvi krepiti medsebojne vezi. Človeški rod je povezan z razumom in darom govora, ki s pomočjo poučevanja, učenja, sporočanja, razpravljanja in presojanja zblížujeta ljudi in jih družita z naravno povezanostjo. Človek, ki zares uboga naravo, ne zmore škodovati sočloveku, ne glede na njegovo prislovično krvoločnost. Naj bosta korist posameznika in občestva eno in

isto, kajti če si bo korist vsakdo prilaščal zase, se bo človeška tovarišija povsem razkrojila.

Dragega sina Marka sem še poskušal naučiti, naj se izogiba uživaštvu in slavohlepnosti ter naj beži pred lakomnostjo. Obvladajmo se tako, da bodo nagoni ubogali razum in ga ne bodo prehitevali niti zapustili zaradi lenobe ali nemarnosti. Bodimo pomirljivi, blagi, vljudni in se tudi v idealnih okoliščinah izogibajmo prevzetnosti, oholosti in arogantnosti. Obnašajmo se tem skromneje, kolikor višji položaj imamo. Znak značajske šibkosti ni le nezmernost v prenašanju nesreče, temveč tudi sreče, najboljše pa je, če ohranimo ravnovesje v vseh premenah življenja ter vselej kažemo enako obličje.

Naj za kratek oddih in opravičilo omenim, da me je med pisanjem knjige o dolžnostih občasno zaneslo v pretirano čistunstvo, vsaj z vidika mnogo poznejšega bralstva. Recimo, odsvetujem poženščeno in mehkužno ali robato in kmetavzarsko obnašanje, ker se teh skrajnosti ne sme dopuščati niti igralcem in govornikom, šege gledališčnikov pa so že “po stari uredbi tako sramežljive, da nihče ne stopi na oder brez predpasnika – iz strahu, da bi se določeni telesni deli po kakem naključju razkrili in se nespodobno pokazali”. Hm, le kaj bi rekel na to vaš zvezdnik Marko Mandić? ☺

Dragi Evald, z izjemnim zanimanjem sem torej prebiral vaša pisma sinu, ki so mnogo bolj čustvena in lažje razumljiva kot moje zagonetno filozofiranje, čeprav vsebinsko bogatejša, pa so – se opravičujem za neposrednost – tudi bolj pesimistična in ponekod zagrenjena s kapljicami duhovnega pelina. Toda dokazali ste, da je takšna umetnija sporočanja in ustvarjanja še vedno dragocena literarna zvrst, ne glede na vsesplošno digitalizacijo, avtomatizacijo in podivjano naglico. Pišete o vse hujših grožnjah človeštvu s pogubljenjem, od uničevanja podnebja do atomske vojne, pri čemer očitno soglašava, da je človek človeku najhujša zverina, *homo homini lupus*, čeprav bi mu moral biti sveta stvar, *homo, sacra res homini*. Nekatera napotila so zelo neposredna, recimo tisto, naj Martin ne postane “Janez”, ki najbrž predstavlja arhetipsko (pod)osebo, ki preži v vsakomur od nas, človeka, nasičenega z znanjem in nešteti podatki, toda brez pristne ustvarjalnosti, ki dostikrat ne ve, “ali izraža svoje misli ali pa le situaciji prirejene odmeve idej, ki si jih je pridobil na predavanjih ali iz knjig”. Poglobljeno razglablajte o smrti, času, birokraciji, informacijskem cunamiju, strokovnjakarstvu, otopelosti, brezbriznosti, razpotjih, poklicih, duhovnosti, religijah, Indiji, možganih, zavesti, tantri, budizmu, knjigah,

resnici, jeziku, ženskah, staranju, zlati (?) sredini, kreativnosti in zločinskosti človeka, božiču, očetu, varljivem videzu, pogovoru, ozkosrčnih šolah, šepavem mišljenju, moralnosti, patološki ustrojenosti duše v mutaciji "kajbičebizma", globalni dekadenci z medijskimi umori in vnovičnem lovu na čarovnice v tretjem tisočletju ... Kaj hudiča se je zgodilo z domnevo nedolžnosti, s katero se tako rad šopiri pravičniški živelj? Gibanje #MeToo se prevečkrat zlorablja v zavržne namene, zato mi tukaj zgoraj raje poslušamo YouToo alias U2 brez nepotrebne višaja # ali ključnika po vaše, kajti glasba nikogar po krivici ne pribija na križ ali veže na sramotilni pranger.

Ob vstopu v vaše Pismo, ki si zasluži veliko začetnico, bržkone vsakdo doživi hladno prho kot (ne)pričakovano streznitev po morebitni hrepenечи zasanjanosti in zagledanosti v prihodnost. Spraševal sem se, ali je to res nujno, zakaj nisem tudi jaz odločneje povlekel svojega sina z modrih oblakov, na katerih je letel brezglavo, čeravno sem morda živel še v težjih časih, kar potrjuje moj bridki konec. Oh, da bi le lahko bil retroaktivni oče, kajti potem bi bil kot idealni meteorolog, ki "napove" vreme za večeraj s stoddstotno zanesljivostjo in mu vsi ploskajo! Žal ne gre tako, niti iz onstranstva ne zmoremo sanirati preteklih okvar, zablod in (z)grešitev.

Ena najtežjih nalog staršev je, da poiščemo platinasto središče med razumnim realizmom ali celo argumentiranim pesimizmom, ki naj otroka prizemlji in utrdi za vse neusmiljene življenjske preizkušnje, in srčnim optimizmom, katerega glavna mantra je, da bo še vse dobro in v najlepšem redu, če ne danes, pa jutri. Kaj je naloga matere in kaj očeta, v vseh možnih kombinacijah (če ni mogoče klasično dvospolno starševstvo)? Naj kratkohačniku posteljemo z mehкими rožicami ali bodečo slamo? Kaj naj mu damo za popotnico, košček rženega kruha, sendvič, potico ali tri grahe za srečo? Se je skozi stoletja kaj spremenilo nenapisano pravilo, da je mati pomembna za varno navezanost, oče pa za varno izpeljavo procesa osamosvajanja, pri čemer morata vseskozi delovati kot uglašeni duet, ne glede na občasno posamezno soliranje?

Dilema je podobna kot pri igri: naj se otroci v otroštvu čim dlje brezskrbno igrajo ali jih moramo že v ranem otroštvu poslati v tekmovalno areno in jih vzgojiti v intelektualne gladiatorje? Jih bo to prekalilo, zlomilo ali mnogo pozneje duhovno pohabilo? Kdaj je čas za zrelo odcepitev, za to, da ptiček zapusti gnezdo?

Najboljši so lastni zgledi, prežeti z brezpogojno ljubeznijo in iskrenostjo, četudi je včasih neprijetna in boleča. Vaše doživete lekcije so več kot spodbudne, kajti malokdo lahko postreže s tako pestrimi izkušnjami, doma in v tujini, v dobrem in slabem, v lahkotnem in težavnem.

Marsikaj je še v vašem Pismu, kar bi z veseljem sopodpisal. Denimo, da bosta s soprogo vedno stala ob strani svojemu otroku in se ne bosta razburjala, če ne bo upošteval vseh vajinih nasvetov. Kot vidite na mojem primeru, se smrti res ni treba bati, čeprav ni zgolj tišina in tema, marveč nepojmljiva vpetost v kozmično zavest, v kar tudi jaz nisem verjel, dokler nisem izkusil na svoji duši. Ampak vseeno je treba kar najpametneje izkoristiti svoj čas na Zemlji, tu in zdaj, ker ni gotovo, kako in kdaj, če sploh, bomo nazaj. Se pa strinjam z vami, da nas je lahko strah odsotnosti ljudi, ki jih imamo radi, še posebej, če nas to pahne v osamljenost, ki je zadnja postaja pred peklom.

Res je, življenje ni delovni dan, marveč praznik, je kot lahkotno brezskrbna igra, kar je osnovno načelo tantre, ki jo odlično poznate, znana pa vam je tudi njena zvitost, da budnega stražarja in vsenavzočega vladarja Ega preliščimo in storimo nekaj popolnoma nepričakovanega, izven naše cone udobja. Narava, naš planet in celotni kozmos se izogibajo kaosu in ustvarjajo red, življenje se sprti samoorganizira in osmišlja, čeprav “skoraj ni dneva, ko nas ne bi kaj grizlo in gnjavilo” – tudi v meni je “neuničeno gnezdo, v katerem se periodično izleže kačja zalega skrbi, napetosti, tuhtanja, apatije in depresije”. Verjetno so zategadelj vsi vaši romaneskni in dramski liki, kot odkrito poveste, “v osnovi nezadovoljni s stvarmi, kakršne so, zato se ves čas bolj ali manj usodno zatekajo v večje ali manjše odmike od realnosti, v udobje izmišljenih, alternativnih svetov, v katerih so takšni, kot bi radi bili”. V svoji elementarni obliki, nadaljujete, je zgodba nekaj, kar nam osmišlja življenje, je temelj človečnosti, saj je želja po mitologizaciji naše tuzemske navzočnosti prisotna vse od malega. Vsaka izkušnja je “vir vedno novih poskusov oblikovanja doživetega v višjo, literarno resničnost”, dokler je ne “pogoltne demon pozabe”.

Iz vaših pisemskih esejev sem posredno takisto razbral spoznanje, da med nami ni junaka, ki ne bi že večkrat doživel poraza, a pozneje izkusil, da izguba skoraj vselej prinaša tudi nekaj dobrega, razen če izgubimo osebo (ali drugo bitje), ki nam je ljuba in draga. Če poraza ne alkimiramo v žlahtnejšo spojino, postane naš depresivni ZAPOR, zato ga tolmačim približno takole: P = priložnost, O = očiščenje, R = reorganiziranje (npr. poti in ciljev), A = aktiviranje (drugih talentov ipd.) in Z = zorenje. Kako se vam zdi tole moje “amandmajsko umovanje”, nisva še za staro šaro, mar ne? 😊

Še posebej so me pritegnile vaše misli o duhovnem prebujanju, ki nikdar ni bilo preprosto in je v vašem času še težje zaradi depresije, cinizma, brezupa, oportunitizma, praznine in malodušnega pričakovanja apokalipse. Če vas prav čutim, se vsaj posredno zavzimate “za rehabilitacijo boga

v človeških zadevah, za simbiotično razmerje človeka in kozmičnih sil”, zapomnil pa sem si tudi tale pronicljiv odlomek:

Čeprav ne moremo nikamor brez pomoči in nasvetov posameznikov, ki so že dosegli zveličanje, osvobojenje, je uspeh našega prizadevanja v celoti odvisen od naših naporov, od naše volje, od naše odkritosrčnosti. Brez naporov, brez usmerjenosti proti nečemu, kar je višje, popolnejše od nas, ki nismo popolni, je življenje prazno, navadna travestija. To pa, kar iščemo, je kraljestvo božje. Ali nirvana. Ali samadhi.

Skesano rečem, da sem se marsičesa naučil prepozno, če gledamo z zemeljskega zornega kota, po odhodu v večnost pa verjamem, da bi ob vnovični priložnosti humane reinkarnacije znal živeti brez spon in onkraj človeške stiske. Toda resnično razsvetljenje bi zopet raje prepustil mojstrom in si ne bi zgradil spiritualnega ega, kar svetujete tudi vi, gospod Flisar, saj imate ogromno romarskih izkušenj tudi znotraj duhovnih višin in globočin, ne samo s Himalaje.

Sam sem sinu premalo napisal o teh neotipljivih rečeh, ki jih pri vas večina omalovažuje kot *new age*, ezoteriko ali okultizem. Vi, moj predragi Evald, hote ali nehote nadaljujete družinsko tradicijo, saj najmanj dvakrat živite po očetovi zaslugi: prvič, ker vas je spočel, in drugič, ker vam je kot osemdesetletnik napisal spodbudno pismo, v katerim sporoča, da se bo lotil gradnje nove hiše, kot da bi slutil, da vas je s takšnim optimističnim bodrilom rešil samomora. Eno najbolj posvečenih očetovih poslanstev je, da otroka nauči človečanskih in sonaravnih vrednot ter mu preda znanje, izkušnje in modrost. To je sicer mogoče tudi z ustnim izročilom, a zapisana beseda ostane trajna, tudi ko ni več njenega avtorja, medtem ko se (ne)hote razvija, ker med odraščanjem potomcu omogoča drugačno interpretacijo oziroma vpogled z drugega, zrejšega zornega kota oziroma “optike”, kot je moderno reči v vaši realnosti.

Tule mi je na misel kapnilo še nekaj, kar bi rad delil z vami, kajti sinu se nekje opravičite, da se je v letih v vas nakopičilo veliko sarkazma. Ne vem, če bo pomagalo, in ne me, prosim, napak razumeti, ker vam nočem poprati pameti, toda vse to prihaja iz srca sočloveka, ki je od vas starejši najmanj dva tisoč let in vam želi le dobro. Takole torej razmišljam: prebujen človek bi kakopak spontano upošteval etične in moralne napotke, takisto pa se je primoran odpovedati sarkazmu, negativnemu, poniževalnemu, kritičnemu, posmehljivemu, porogljivemu ali zajedljivemu odnosu do soljudi, ki se navadno kaže z uporabo besed, ki sporočajo nasprotno od svojega pomena. Tudi cinizem ni dostojen, ta negativni, odklonilni odnos do splošno veljavnih vrednot, preziranje družbenih konvencij in nravnih

načel, nesramnost in neotesana odkritost; podobno tudi nihilizem zaničuje priznane življenjske norme. Milejša je ironija, rahlo, prikrito norčevanje, zasmehljivo skrivanje prave misli pod nasprotnim govorjenjem, izražanje negativnega, odklonilnega odnosa do česa, običajno z vsebinsko pozitivnimi besedami, ali hlinjena nevednost v diskusiji, ki jo poznamo kot sokratično ironijo. Toda ključno ostaja vprašanje, kako udejanjiti te vrednote, kako se lahko človek dejansko izboljša in samouresniči in ne ostane zgolj pri teoretičnem leporečenju. Odgovor je relativno preprost: poseči mora v svoj nezavedni um, v podzavest, ki je milijonkrat močnejša kot zavedni del in je odgovorna za 95 odstotkov našega ravnanja. To še najlaže ponazorim z eno najbolj priljubljenih človeških dejavnosti zadnjih dveh stoletij, ki meni na žalost ni bila na razpolago – z vožnjo avtomobila. Kako lahko odpravite smrtno nevarne napake, denimo prehitro vožnjo pod vplivom opojnih substanc, obsedno tipkanje telefonskih sporočil, zavijanje brez uporabe smernih kazalcev in preventivnega oziranja prek ramen zaradi mrtvih kotov, neuporabo varnostnega pasu ali ignoriranje vzvratnih ogledal? Z zavestno vadbo, ki dela mojstra, z doslednim upoštevanjem prometnih pravil, kar je dobro nadgraditi z duhovnimi tehnikami za *razEgovanje* in vzpostavljanje notranjega miru, kot so joga, meditacija, samohipnoza in vizualizacija, dokler vam takšna varna vožnja ne bo prišla v meso in kri, torej v podzavest. Izjemno močen učinek imajo klavrne izkušnje, kajti če ste doživeli hudo nesrečo zaradi vinjenosti, je bistveno manjša verjetnost, da boste še kdaj vozili opiti. Pomemben je vpliv okolja, epigenetika, zategadelj se odslej zgledujte po inštruktorjih in najboljših voznikih, ne po dirkačih in brezbriznih gizdalinih. Poboljševalno deluje tudi prisila z zakoni, ki z zagroženimi sankcijami vsaj delno prispevajo k specialni in generalni prevenciji. Naposled pa je tu še faktor X, ki vključuje nadarjenost za vožnjo, intuicijo, vpetost v celostno ali kozmično zavest in druge okoliščine, ki jih še ne zmorete definirati. Skratka, ko bo slehernik reprogramiral algoritme lastnega etičnega in moralnega avtopilota, bo vsakdo postal boljši človek in bo zato tudi človeštvo lažje preživelo in se povzpelo na višjo raven razvoja.

Vrniva se k vaši imenitni knjigi. Večkrat poudarjate dragocenost družinskih odnosov in usodni pomen vzgoje, ki je v primerjavi s pedagogiko mojega časa kvečjemu nazadovala, ker skoraj izključno sloni na ogromni količini podatkov, namesto da bi za bistveni nameček učila lateralno mišljenje, retoriko, duhovne tehnike, intuicijo, doživljajsko sporočanje in še kaj, *mens sana in corpore sano*. Zatorej nujno potrebujete sodobno *paideio* za

učlovečevanje človeka, ki v antični Grčiji ni pomenila zgolj intelektualne in etične vzgoje otrok, marveč tudi oblikovanje temeljnih vrlin s ciljem telesne somernosti in harmonije duše ter duha. Tehtne misli profesorja Kranjca odzvanjajo v istem duru kot najine: dokler ne bo dosežena kritična masa posameznikov, ki bodo razmišljali z lastno glavo, se stanje ne bo obrnilo na bolje. Bistveno za (samo)vzgojo je, da človek ni zadovoljen s seboj, marveč si ves čas prizadeva biti boljši v vseh pogledih, osebno, strokovno, psihično in fizično. Ključni za uspeh sta zmožnost prepoznati svoje napake in volja, da se z njimi odločno spoprime.

Upravičeno vas moti in žalosti maličenje vašega jezika, njegova medijska in obča zloraba ter sovražni govor. V neki drugi publikaciji sem pojasnil zahteve za odlično retoriko, ki so kajpada vam kristalno jasne, za večino pa jih zopet omenjam, da bi se še koga prijele: čisto izražanje v lepem jeziku (*pure et latine*), jasno in preprosto (*dilucide et plane*), prikupno in ritmično (*ornate et numerose*) ter vsebinsko primerno in prikladno (*apte et congruenter*). Če tem veččinam dodamo še vrline, o katerih je pisal Plinij mlajši, nas vselej prežemajo občutki za pravičnost (*iustitia*), dolžnost (*pietas*), zmerčnost (*modestia*), umirjenost (*moderatio*) in samoobvladovanje (*disciplina*).

Cenjeni gospod pisatelj, še bi lahko filozofiral o vašem obsežnem Pismu, a to ni potrebno; najina misija bo izpolnjena že s tem, če bo vsaj še kakšen oče ali mati podaril(a) sinu ali hčerki tako dragoceno dediščino, kot je vaša. Zatorej naj sklenem z najboljšimi željami in srčnimi čestitkami za vašo očetovsko in pisateljsko iskrenost, začinjeno z ogromnim znanjem, talentom in svetovljanskimi izkušnjami.

Ave et salve, bodite zdravi, živite dobro in bodite pozdravljeni!

Vaš Cicero

Manja Žugman

Uroš Zupan: Psica in poletje

Ljubljana: Cankarjeva založba, 2022.

Pesnik, esejist in prevajalec Uroš Zupan, eden najustvarjalnejših slovenskih avtorjev mlajše generacije tako na domačem literarnem polju kakor tudi v tujini, prejemnik številnih domačih in tujih nagrad ter priznanj, je knjižne police obogatil z novo pesniško zbirko *Psica in poletje* (s podnaslovom *Skrivno življenje*), in to še tik pred poletjem, ki pesniku prinaša vonj spomina na otroštvo, oziroma, s pesnikovimi besedami, “v čas, ko so vse poti odprte in se življenje še kaže kot blag in pisan naliv sladkorne pene”. Pot nazaj pomeni “vrnitev izgubljenega sebe”.

Pesnik svet motri skozi poezijo, a je s tovrstnim pogledom ujet v nihanju med zapisovanjem verzov, ki so svetli in lepi, saj je pogumen in ga preveva prešerno razpoloženje, pesnjenje pa razume kot najustvarjalnejše dejanje, mestoma pa je nad svojim pogledom obupan in preprosto molči, saj je tudi tišina poseben odraz lepote. Ne bo odnehal, kajti v obdobjih molka se rojevajo najlepše reči. V zbirki *Drevo in vrabec* zapiše, da se obdobja tihote “kažejo za najbolj kreativna obdobja. Obdobja nezavedne akumulacije” (*Most do pozabljenega temelja*), v najnovejši zbirki pa obljublja, da bo tako ravnal in razmišljal vse do poslednjega dne, saj “skozi poezijo sem gledal svet / in ga še vedno gledam / in ga bom gledal, dokler bom na tem svetu” (*Napitnica za Lawrenceca Ferlinghettija*). Poezija nima le estetske in spoznavne vrednosti, marveč tudi terapevtsko. Poezija je kot zdravilo, saj lahko

“v hipnih transih / prinaša hipne odrešitve / in v hipih, / ko jo z veliko zbranostjo / beremo, / za hip odreši”, s čimer Zupan zaključuje svojo najnovejšo zbirko in bralca popelje v svet jezika, ga zvabi v svet poezije, v katerem se umirijo vsa nasprotja in se, kot je to ubesedila Tea Štoka v spremnem zapisu k *Odpiranju delte*, mitski čas pomeša “z živo zdajšnjostjo, mitski in osebni čas se zlijeta v eno, v čisto sedanjost, ki se neprenehoma prenavlja”.

Zupan razume poezijo tudi kot obliko spominjanja, saj je verze zapisovala izrazito osebna izkušnja, ki je popotovala skozi temne in svetle dni. Svetle dneve naposled umevamo “stisnjene med liste papirja”, temni pa “trkajo po pokrovih iz notranjosti krst”. Pesnik v svojih verzih bralcu zaupa, da nima nobenih ambicij, ne čuti nobenega sovraštva, “nobene bolečine, nobenega strahu pred tistim, kar prihaja”, saj “kar je minilo / zdrsne na obledelo stran časa. / Kar prihaja, / je podobno pisanju tišine po nepremičnem zraku”. Že v prvi pesniški zbirki *Sutre* je prepoznati avtopoetiko in mitologizacijo pesništva, saj “vedno bo poezija tista, ki nas bo popeljala najbližje lepoti” in “lepota pripada molčečim” (*Kraj nesrečnega imena*). V zbirki *Psica in poletje* nadaljuje in nadgrajuje svoje dosedanje motivno-tematsko polje, v katerem je ujet med spomini na preteklost in utrinki iz življenjskega vsakdana, sedanjostjo ali bolje zdajšnjostjo, ki je – v zrelejšem in drugačnem zaznavanju oziroma občutenju časa – vedno znova le hipna, (u)bežna, saj “neprestano potujemo proti sedanjosti”, kar je, beži, če si upam izposoditi Prešerna, kljub temu da se Zupan v svojih esejih *Ene in drugi* namuzne ob njegovem pretiranem povzdigovanju.

Kljub časovno-prostorskemu oddaljevanju govorec izraža željo po vrnitvi v svet, ki ni imel “ostrih robov”. Hrepeni po otroštvu, ki je zagotavljalo tisti del “skrivnega življenja”, ko ga je še navdajal občutek nesmrtnosti, nezaznavnosti minevanja, ko je svet gledal z otroškimi očmi in je bil sposoben močnih, velikih doživetij. Otroštvo je prinašalo brezmejnost časa in prostora, zagotavljalo je varnost in mir. Govorec se spominja davnih poletnih dni in znova kliče po poletju, ki bi odprlo vrata v uglašeno veselje. Pogled v preteklost je skozi pesniško pot Zupanu vedno predstavljal tudi pogled v globino, samorefleksijo; ukvarjanje z lastnimi vzponi in padci, v zadnji zbirki s premišljanji (tudi o lastni) smrtnosti in minevanju, saj starost je “dežela, / o kateri nič ne vemo, dokler ne / pridemo tja sami in ne moremo nazaj” (*Prezgodnje Miłoszeve pesmi*).

Zupanovo avtopoetiko preplavljajo vonji, tista fantomska razsežnost otroštva, ki še vedno obstaja in v katero je moč vedno stopiti, četudi za hip, da bi zadišal minuli svet – tisti, ki ga ne preplavljajo skrbi, ki ne prinaša pričakovanj, ampak ga izpolnjuje le mavričnost doživetij, tiste proustovske

magdalenice, katerih okus govorcju vrača izgubljeni čas. Ne gre zaobiti *Ode za avstralsko ovčarko*, hvalnice psici, ki se ne sprašuje, ali je bližina namen ali naključje, in se ne ukvarja z vprašanjem minevanja, temveč preprosto biva z vso svojo bližino in naklonjenostjo. Po sprehodu se bo udobno namestila na svoje mesto, govorec pa se bo potopil “v knjigo, ki naj bi nekaj davno izgubljenega / dvignila iz pozabe” (*Oda za avstralsko ovčarko*). Motiv psice je antiteza pesniku, saj je spontana, drugače naravnana, nagoniska in se ne obremenjuje s premisleki, (lastno) smrtnostjo in posmrtnim življenjem: “In psica in poletje? / Onadva si s tem nikoli ne belita glave” (*Psica in poletje*), kar pa bi človeku pravzaprav – živeti v svetu brez neprestane refleksije – prinašalo stanje najvišje sreče, popolne blaženosti, zato so psi po besedah Kundere “naša vez z Rajem. Zares ne poznajo ne zlobe ne / ljubosumja ne nezadovoljstva” (*Psica in poletje*).

V najnovejši zbirki se Uroš Zupan tudi retrospektivno obrača k svoji prvi veliki ljubezni – ljubezni do glasbe, ki je najmočnejše nasprotje smrti. Najvišja veja umetnosti, ki ni omejena z jezikom, kakor je poezija. Glasba ga v zbirki *Lokomotive* popelje v čas otroštva, ko še ni poznal besed “Jeza, Strah, Sovraštvo, Bolečina, Odhod” (*Vrt, Bach*). To je bilo življenje v brezčasju, kjer “ni smrti, vse oblike se le pretakajo druga v drugo” (*Vrt, Bach*). V najnovejši se z glasbo navezuje na vidno in skrivno življenje, kar ubesedi z zelo snovnim jezikom in brez kakršne koli abstrakcije postavi v ospredje eksistencialno (in poetološko) tematiko. Vidno življenje koronavirusa so beležile statistike, predstavljali časopisi in pogrebna podjetja, skrivno je bilo tisto, ki ga nihče ni razumel, a vendar je bilo. Zdaj se v stanovanju “vrti plošča – / *Goldbergove variacije*. / Na njej Glenn Gould živi posmrtno življenje // /.../ upočasnjuje in oživlja Bacha” (*Psica in poletje*), govorec pa išče nekaj, kar bi premagalo smrt. Odgovor najde v baročni glasbi, kjer smrti ni, je neki drugi svet neskončnosti in brezčasa, ki lebdi in valuje.

Tudi zbirka *Psica in poletje* je trdno osredinjena na Zupanovo avtopoetiko, ki jo zaznamujeta čutno-nazorna neposrednost in občutek za mehkoobno ozračje, skozi katero se prelivajo zvoki, vonji, letni časi, osvetljeni s posebnimi odtenki svetlobe. Poezija diha svobodno in neobremenjeno. Nič v njej zapisnega se ne ustavlja, ampak pesniško govorico poganja gladko naprej, da teče v nepretrgani svetlobi izven svojih meja. Pesniško zbirko odlikuje suveren jezik; nobena beseda ni odveč. Spominski drobci bližin in oddaljenosti so posuti povsod in zdi se, da se je pesnik med preteklostjo, sedanostjo in prihodnostjo kot nema priča nekega časa že sprehodil, da lahko zdaj ta transcendentalna moč ubesedenega zdrsnje onkraj, kjer le še močnejše (za)žari.

Vsa njena lepota preizkuša meje jezika in nad njim (za)veje v prostor odprtosti, v prostor svobode in lebdenja, pri čemer znova izpričuje Zupanovo vero v moč pesniške besede, v pesniško poslanstvo. Medbesedilnost avtorjeve poetične pokrajine, od prve do zadnje pesniške zbirke, vedno znova upesnjuje pesniško pot, učenje in pesniško zavezništvo ter ima izrazito večplasten eksistencialen pomen. Dialoškost v pričujoči zbirki Zupanu ne omogoča le samorefleksije. Zaveda se, da je v mladosti imena iz literarnega sveta bral “površno in neučakano”, da ni “znan izstopiti iz občutka lastne pomembnosti”, ampak s poezijo zabrisuje mejo med življenjem in smrtjo, med minljivostjo in večnostjo, saj *“dokler ta ženska iz Rijksmuseuma / v naslikani tišini in zbranosti / mleko iz vrča v skledo / dan za dnem preliva, / si ne zasluži Svet / še konca sveta”* (*Zdravilo, Wisława Szymborska, Vermeer*). Umetnost je namreč edina, ki lahko trenutku podeli večnost, in če so kje nebesa, potem tam stoji “samoten človek, za neskončen hip / pomirjen sam s sabo in s svetom” (Če so kje nebesa).

Zupanova najnovejša pesniška zbirka bralca prepoji s skrivnostno energijo, mu razsvetli duha in vdihne občutek lebdenja. Kljub temu da zanj ostaja še mnogo odprtih interpretacij in odgovorov na temeljna bivanjska vprašanja, pa svoja vrata pušča priprta z občutkom tistega tihega, blažene miru, tiste spokojnosti, ki ne potrebuje besed, da bi ostala breztežna in zračna.

Sprehodi po knjižnem trgu

Majda Travnik Vode

Roman Rozina: Sto let slepote.

*Ljubljana: Založba Mladinska knjiga
(Zbirka Nova slovenska knjiga), 2021.*

Rozinov roman *Sto let slepote*, za katerega je avtor letos prejel kresnika, nemara pomeni korak k romanu, za kakršnega je pred leti Janko Kos rekel, da bi bilo za Slovence dobro, da bi ga dobili: obširna družbena kronika (sodobnega) časa in prostora, ob kateri bi lahko zrlí nase. Takrat je Janko Kos izrazil domnevo, da takšen roman ne nastane, ker bi bilo zanj potrebno veliko časa in energije, v razmerah, v katerih je pisateljevanje pretežno omejeno na popoldanski čas, pa za tako velike projekte bržkone ni ustreznih pogojev. Za roman *Sto let slepote* – slepote, ker je slep glavni junak in ker je eno od ključnih vprašanj romana, koliko so naša življenja v metežu zgodovine res naša – pa se zdi, da je avtor z velikim ustvarjalnim angažmajem in na horizontu svojega dolgoletnega novinarsko-poročevalskega, domoznanskega in raziskovalnega dela na področju Zasavja skušal prepoznati ter nato literarno zgotoviti in utelesiti ravno nekatere temeljne poteze slovenskih družbenih slojev v 20. stoletju: kmečkega, meščanskega in še zlasti delavskega, kot ga pooseblja njegov tradicionalno najnaprednejši del, tako rekoč delavska avantgarda: rudarji, *knapi*. S to značilnostjo je *Sto let slepote* predvsem socialni roman, čeprav fabulativno ves čas teče na ozadju stoletne zasebne zgodovine družine Knap. Ob tem velja poudariti, da bralec velike ambicioznosti romana pravzaprav ne čuti, saj se poglavja

gladko, skorajda brezšivno pretaplajo drugo v drugo; kronika družine, mesta (ki je najbrž nekakšen prototip zasavskega rudarskega naselja) ter različnih državnih oblik se pred našimi očmi odvija lahkotno, kot bi s prstom drseli po zaslonu na dotik.

V prvih poglavjih, natanko na njegov rojstni dan, maja 1900, spoznamo osrednji povezovalni lik romana, slepega Matija Knapa, ki nato doživi natanko sto let, njegovo dolgo življenje pa izzveni kot monumentalno pričevanje o neverjetno raznolikem in prelomnem 20. stoletju, ki še toliko bolj pritegne, ker je to stoletje, v katerem še vedno korenini pretežni del populacije, zato je še vedno aktiven del naših življenj ter se še vedno presnavlja v nas in tako sploh še ni umrlo.

Matijev rojstni dan je zaznamovan s kataklizmo, zemeljskim udorom vasi Podgorje in sončnim mrkom, zaradi česar vaška zdravilka in babica Štefanija Matija razglasi za Antikrista in hudičevo seme – premisa, ki je nadaljevanje romana ne potrdi, saj je Matija izjemno pozitiven junak, združevalen, razsoden, *sonce* družine. Udor, ki je posledica zažiranja rudniških rovov iz doline navzgor v vas, pod kmetijska zemljišča, hkrati pomeni odločilen trenutek v zgodovini rodu: že naslednji dan bo Matijev oče Ignacij odšel v dolino, da bi kmetijo prodal rudniku, se tam zaposlil in se s celotno družino preselil v rudarsko kolonijo; kmečko življenje rodbine je s tem končano, odslej bodo delavci in meščani.

Naslov Rozinovega romana je parafraza romana Gabriela Garcie Márqueza *Sto let samote*, mojstrovine, za katero je avtor prejel Nobelovo nagrado, ob primerjavi obeh del pa se izkaže, da se Rozina na Márquezov roman naslanja tudi snovno, motivno, mestoma tudi slogovno. Rozina v dramatičnem uvodu na primer pripoveduje, da so Matijeve oči “nenavadno svetle, modrikasto sive barve”, eden glavnih likov v Márquezovem romanu, polkovnik Aureliano Buendía, pa se, kot prvi otrok v mitičnem Macondu sploh, rodi “z odprtimi očmi, ki so popolnoma ravnodušno opazovale ljudi in dogajanje okrog sebe”. Ker sta bila ustanovitelja Maconda, Ursula in José Arcadio Buendía, bratranca, je Ursulina mati nasprotovala poroki in napovedala, da se bodo v incestnem razmerju rojevali otroci s prašičjim repom, v Rozinovem romanu pa babica Štefanija kriči, da ima Matija “namesto oči mrzli luni, rogovi mu bodo pognali in rep”. Tako kot Márquez v svoji hipnotični mešanici fantastike in prizemljenega, včasih grobega verizma, izriše nastanek Maconda in začetke družine Buendía, tudi Rozina v poglavju *Knapi iz Podgorja* ob motivih iz pravljič *Lepotica in zver*, *Motovilka* in mita o kralju Midasu skuša priklicati podobno mitološko obarvano vzdušje. V retrospektivi seže tri generacije pred Matijevo rojstvo, ko se

je v furmanski gostilni ob robu rudniškega naselja ustavil skrivnostni in očarljivi tujec Raduš in z gostilničarjevo lepo, a pohabljeno hčerko spočel Johano, Ignacijevo babico, ki jo je stara mama želela obvarovati vsega hudega, "skrivala je življenje pred njo in njo pred življenjem", a eksperiment se je izjalovil in Johana se je poročila z izredno grobim moškim, ki pa je znal čudežno povečevati premoženje in posest, in tako so v Matijevem času Knapovi ob svojem odhodu v dolino največji kmetje v Podgorju, zato lahko Ignacij ob prodaji zemlje pri upravniku rudnika zase izposluje službo in dosmrtno stanovanje za Matija. Žal pa Ignacij že po kratkem času – med katerim obžaluje prodajo zemlje in odločitev, da se zaposli v rudniku – umre v rudniški nesreči, ki spominja na znameniti prizor iz Zolajevga *Germinala* med sprtima protagonistoma, Etiennom in Chavalom. Matijevi mami Tereziji se omrači um, ker verjame, da je s poskusi preprečevanja zanositve povzročila Matijevo slepoto in invalidnost ene Matijevih sester, Angele. Terezija zato sklene, da je bolje, da otroke zapusti, kot da bi jim še naprej škodovala, in skrb za Frančiško, dvojčka Alojzija in Ludvika, Angelo in Matija prevzame teta Zofija, Ignacijeva sestra. Medtem ko ostali otroci hodijo v šolo, slepi Matija in Angela, ki lahko hodi le z največjo težavo, ostajata doma. Kljub temu oba čuječe spremljata dogajanje v mestu: prihod prvega avtomobila, predstavitev električnega kolesa in strojev, ki počasi začno odjedati kruh rudarjem. Mesto doživi stavko, že kmalu zatem pa skozenj zapelje žalni vlak z mrtvima nadvojvodo Ferdinandom in njegovo ženo Sofijo; začne se prva svetovna vojna, ki mesto oplazi le od daleč. Ob koncu vojne devetnajstletni Matija v homerski tradiciji slepega pevca vidca na harmoniki koncertini sestavi svojo prvo instrumentalno skladbo, niz zvočnih slik, kakršnih bo ustvaril še veliko, skladba, s katero po lastnih besedah skuša urediti zmedo v svoji glavi, pa odslikuje vse vtise, ki mu jih je uspelo vsrkati: vojno, družinske dogodke, lastna čustva, psihološke portrete ljudi okrog sebe ... Matija tukaj prvič izstopi kot družinski in zgodovinski kronist, saj njegova skladba povzema vse dotedanje dogajanje, hkrati pa tudi kot nekdo, ki sicer nima šolske izobrazbe, zato pa je izredno senzibilen, razmišljujoč in intuitivno povezuje čutne, materialne in nemale materialne zaznave. Njegova sestra Frančiška pravi, da je slep, a hkrati vidi dlje od drugih, ki so zapleteni v vsakdanje malenkosti. Matijev lik slepega modreca spominja na ostarelo Ursulo v Márquezovem romanu, ki na starost prav tako oslepi, šele takrat pa spozna resnične značaje svojih otrok in vnukov, jasni ji postanejo njihove usode, ravnanja, zablode.

Očitna naslonitev na *Sto let samote* se razkriva tudi v likih dvojčkov, Alojzija in Ludvika, ki sta skorajda posnetka Ursulinih pravnikov Aureliana

Segunda in Joséja Arcadia Segunda: José Arcadio in Ludvik sta liberalca, svobodomisleca in sindikalna voditelja, medtem ko drugi dvojček, Aureliano Segundo, mladost preživi v očetovem laboratoriju in ob razvozlavanju sanskrtskih rokopisov cigana Melquiadesa – tako kot je Alojzij raziskovalec in učenjak, kemik in inovator na področju tehnologije izdelave leč, ki s tem zastarelo mestno steklaro prestavi v nove čase. Paroma dvojčkov je skupna tudi smrt: José Arcadio in Aureliano umreta v isti sekundi, Alojzij in Ludvik istega dne. Simbolno je izredno močan in učinkovit še en prevzeti motiv, ki bi ga s parafrazo lahko imenovali *fantomski vlak*. Skrivnostni vladni vlak pri Márquezu odpelje več kot tri tisoč pobitih stavkajočih delavcev bananske družbe, trupla – kot grozljivo napoved sodobnih *desaparecidos* – pa nato pomečejo v morje; spominja se jih le še José Arcadio Segundo. Ta vlak se pri Rozini spremeni v živinski vlak, ki Ludvika in druge vodje upora tri mesece ponoči, večinoma po slepih tirih, vozi sem in tja, brez kakršnega koli odmeva v javnosti pa izgine vse, kar se je zgodilo v naselju: upor, zasedba občinske stavbe, streljanje, dvanajst smrtnih žrtev.

Rozinov roman je zanimivo opazovati tudi s slogovnega vidika: čeprav je vseskozi izpisan v izstopajoče izčiščenem, natančnem jeziku in je v tem pogledu pravcata učna ura slovenščine, lahko v avtorjevi pisavi zaznamo tudi precej sunkovite menjave slogovnih registrov, kar romanu odtisne nekoliko neenakomeren notranji vzorec. Kot rečeno, želi pisatelj ob porajanju Knapovega rodu oblikovati mitično intonirano vzdušje, zato v zgodbo vpleta slikovite like (Raduša, Felicijo, Štefanijo, Jakoba ...) z nenavadnimi življenjskimi zgodbami, fantastičnimi pripetljaji in opisi, razgibani fabuli pa sledi enako barvit in privzdignjen slog, vendar sinteza obojega ne deluje povsem skladno, ampak učinkuje nekoliko hiperbolično. Primer slogovne in fabulativne hiperboličnosti je denimo dogodek z začetka romana, ko se zvonik podgorske cerkve s hruščem in truščem ugrezne natanko v trenutku Ignacijevega orgazma. Katoliški cerkvi avtor tudi sicer podeli vlogo glavnega "negativca" v romanu. Uvodnemu delu sledi jasno zaznavna menjava sloga, ko avtor pripoved o Knapovih in pestrem zunanjem dogajanju povzame v zelo stvarnem, ekonomičnem, skorajda kronikalnem načinu, tretja premena pa se zgodi v zadnji tretjini romana, ko se narativ zmehta, razveže in sprosti v opazno bolj literarno, sočnejšo, manj žurnalistično pisavo in si pisatelj dovoli različne izvirne digresije, od psiholoških, metaforičnih do fabulativnih, zato se zdi ta del romana najbolj prepričljiv in nasploh avtorsko podčrtan. V tem delu je Matija že stoletni starec, ki konec devetdesetih najmlajšim Knapom, ki sodelujejo pri zaprtju rudnika in revitalizaciji Podgorja, opisuje družinsko zgodovino

in se jezi zaradi arbitrarnih ideoloških reinterpretacij družinske in splošne zgodovine. Zaključek romana izzveni pomirljivo, tudi ironično: mladi rod Knapov se – za razliko od Buendíev, ki po stotih letih svoje nenavadne samote skozi incestna razmerja pridrvijo do konca – zdi vitalen in zdrav in Matija se lahko spokojnega duha umakne s tega sveta.

Sto let slepote je velikopotezno zastavljen in izpeljan socialni in družinski roman, kronika 20. stoletja skozi mikrokozmos družine Knap, ki tudi sama včasih manj, včasih bolj uspešno in opazno posega v tok zgodovinskega dogajanja, kajti Knapi so, kot pravi avtor, rodbina, ki ima v sebi črto, ki “terja urejanje stvari, spreminjanje sistemov, vzpostavljanje pravičnosti ...” Avtor uporablja izredno učinkovit jezik in je dramaturško spreten, kar je najbolj vidno v nevsiljivem vpeljevanju likov in nizanju dogodkov, ki fabulo uspešno pomikajo naprej, precej ustvarjalnega prostora pa mu ostaja pri izgradnji psihološke fiziognomije likov, snovanju enotne notranje atmosfere in izdelavi literarnih detajlov, kar bi pripovedi vtisnilo še prepričljivejši končni vtis.

Nada Breznik

Tone Peršak: Praznovanje.

Ljubljana: Cankarjeva založba, 2021.

Romanu Toneta Peršaka *Praznovanje* lahko pripišemo značilnosti zgodovinsko-dokumentarnega, sociološkega in psihološkega romana ter družinske kronike. Pripoved je retrospektiva življenja; spomine obuja glavni protagonist, dopolnjujejo pa ga njegova žena in njuni potomci, zbrani na praznovanju dvaindevetdesetega rojstnega dne. Dolgo in polno življenje Vladimirja Urbiča Ladka, nekdanjega borca NOB in pozneje vodilnega delavca na različnih področjih, se postopno zaokrožuje, sam pa se, še povsem bister, z nostalgijo ozira v preteklost. Njegova starost, dolga skoraj stoletje, je tista, ki iz njegovega zornega kota in skozi njegove izkušnje osvetljuje zdavnaj pretekle dogodke, ki jim je bil priča ali njih akter. Tako se povsem naravno skozi njegovo življenjsko zgodbo rišejo tudi prelomni dogodki na slovenskih tleh pa tudi širše. Roman ima bogato notranjo dinamiko, ki jo ustvarjajo dialogi med protagonistami in notranji monologi glavnega junaka, njegove refleksije, nenehno tehtanje in analiziranje preteklih odločitev in dejanj. Napisan je v realističnem slogu, mestoma celo naturalističnem, pri branju pa se včasih ne moremo izogniti vtisu, da dogajanje opazujemo na odru ali na filmskem platnu. To velja predvsem za okvir romana, praznovanje, ki poteka v malce zanemarjeni in zastareli ljubljanski gostilni ob reki, na obrobju mesta. Gostilniška soba, rezervirana za posebno priložnost, je opisana do zadnje podrobnosti. Dlakocepsko natančno in dosledno

opisuje avtor vse zunanje dogajanje v gostinski sobi, od prihoda gostov do poteka strežbe, beleži sleherni premik natararja in povablencev. Vsa pijača in hrana, ki jo naročajo, je tako skrbno opisana, kakor da bi bili tudi bralci povabljeni k prazničnemu omizju. Natarar, ki jih streže, Mičo, s komentarji pogosto posega v družinske pogovore in s komplimenti blaži občasne zadrege, premolke in napetosti zaradi obujanja neprijetnih družinskih spominov. Za ta lik se zdi, da ga je avtor iz ljubljanske gostilniške stvarnosti dobesedno preselil v svoj roman, tako avtentično deluje po obnašanju in govoricu, ki je mešanica slovenščine in srbsčine. Ob debatah, ki jim prisluškuje in se nanje odziva, privrejo na dan njegovi skriti talenti in presenetljiva razglabljanja o mnogih področjih. V pripoved in pogovore se občasno vzporedno utirijo Ladkova pogrezanja v stanje navidezne dremavosti ali odsotnosti, v katerih se mu pred očmi kot v filmu vrtijo dogodki iz preteklosti ali pa si v njih poskuša odgovoriti na že ničkolikokrat zastavljena vprašanja o niču, neskončnosti, smrti, narodu, razredni in narodni zavesti, ljubezni in zakonu. Kot se zbrana družina v pogovorih nenehno vrača k starim travmam, se Ladko v svojih pobegih v notranjo intimo pogosto sprašuje o pravilnosti svojih življenjskih odločitev. Če ga to izrisuje kot nekoliko neodločnega in negotovega človeka, pa so mu po drugi strani vest, etika in načelnost narekovali, da ni dodatno izkoriščal privilegijev, ki so mu bili dani zaradi položajev in preteklih zaslug. Res pa je že od rane mladosti imel ob sebi najboljšega prijatelja, leto dni starejšega Aleksa, politično dejavnega partijca, ki mu je bil vzornik, mentor in zaščitnik. Življenje Ladka Urbiča je bilo polno vsega, tudi razočaranj, bolečin in grenkih spoznanj. Boleče je bilo spoznanje, da je vse življenje živel po nareku drugih, ne da bi se svobodno odločal.

Glavnina pripovedi se začne tam, kjer se konča brezskrbna mladost, kjer se prvotni načrti, sanje in upanja mladega fanta, še najstnika, zasucejo v povsem drugo smer. Ta prelomni trenutek sega v čas tik pred izbruhom druge svetovne vojne. Za odhod v partizane je Ladka pripravljala Aleks. O pravilnosti te odločitve ni nikoli podvomil. Toda ali je odšel iz pravih razlogov? Kaj pomeni rodoljubje, kaj narod in kaj narodna zavest? Ali je za pripadnost neki skupnosti odločilna krvna vez? Kaj pa številne migracije, preseljevanja in priseljevanja, ali ne sestavljajo naroda že od nekdaj tudi pripadniki drugih nacij, ali ne čutijo pogosto še močnejše pripadnosti? V bojih med vojno se Ladko ni veliko spraševal, tedaj je bilo vse kristalno jasno. Boril se je proti okupatorju in se ni menil za to, da bi se z vojaki sovražne vojske, morda vrstniki, poslanimi v vojno z ukazom, v drugačnih okoliščinah morda lahko celo spoprijateljil. Mlad, okreten,

brezkompromisen bombaš je hitro osvojil gverilsko vojskovanje; dnevno se je soočal z izgubami, umiranjem in smrtjo, z nenehno prisotnostjo smrti. Če je odnos do vojskovanja v začetku vprašanje strategije in taktike, spretnosti in obvladovanja orožja, pa se z vsakim ubitim, ranjenim, zajetim in kruto mučenim soborcem, prijateljem, z vsakim dolgim pohodom skozi ledeno mrzlo zimo, ko mraz tako žge, da postane prispodoba smrti, nujno sprevrže v divjo željo po maščevanju, po pobijanju brez milosti, po povračilih, ki v domišljiji ali celo v resnici presegajo vse že videno in preizkušeno. Ko Ladka v njegovi pripovedi v popolnoma neprimernem trenutku strastno zanese v skrajne izpade in brutalne ponazoritve te čeprav hipotetične maščevalnosti, zavlada v gostinski sobi mučna zadrega. Avtorju je uspelo ponazoriti grozljive dimenzije vojskovanja, ko borbene strasti ne podžigajo le domoljubje in plemenite obrambne namere, ne hujskaštvo, ne propaganda, temveč žive podobe raztrganih, trzajočih teles soborcev, prijateljev ter kruti poboji nedolžnih, mater, sester in bratov, celo otrok.

S predanostjo skupnim ciljem in potrebi po obnovi in izgradnji novonastajajoče družbe Ladko po vojni sprejema namestitve na položaje, ki mu jih odrejajo z dekreti. Ko ga iz oficirske šole v Beogradu premestijo v zakotno dolino, da bi tam vodil rudnik, se z odgovornostjo loti prebiranja strokovne literature. Nenehno izobraževanje ga bo spremljalo ves čas poklicne kariere, saj mu bodo dodeljevali vodilna delovna mesta na področjih, za katera nima ne strokovnega znanja ne izkušenj. Ko pozneje vodi enoto odbora za planiranje v Ljubljani in potem še dom upokojencev, si prizadeva, da bi naloge opravljal strokovno in ne s pozicije položaja in moči. Ščasoma se zave, kako odvisen je od dela in znanja svojih strokovnih sodelavcev, kako primerno in potrebno bi bilo, da prepusti svoj položaj mlajšemu in bolj usposobljenemu strokovnjaku. Toda dobra plača, dober standard in veliko stanovanje so dobrine, ki se jim, tudi zavoljo družine, ne more odpovedati. Nemalo ga prizadene, ko ga na pragu tretjega mandata za mesto direktorja doma upokojencev povsem nepričakovano z odločbo obvestijo, da je nastopil čas za upokojitev.

Pripovedi borca, partizana in po osvoboditvi vodilnega delavca, samokritičnega in poštenega, ki si prizadeva postaviti temelje za novo pravičnejšo družbo, se nenehno zoperstavljajo cinične, ironične in včasih zlobne replike njegove dve leti starejše soproge Valerije, pred vojno pripadnice bogatejšega dela družbe, ki ji je bilo po vojni odvzeto premoženje. Uvodni prizor romana, v katerem v gostilniško sobo vstopata starčka, poročena že pol stoletja, nikakor ne daje slutiti, kako zelo odtujena sta si, kako malo skupnega je med njima. Zmotna predstava popolnega ostarelega para se

skozi roman postopoma razkraja, dodatno realno stanje osvetli dejstvo, da je bil zakon že sklenjen na podlagi preračunljivosti z obeh strani.

Ko avtor postopno prikaže življenjske poti in značaje potomcev ter osebnosti njihovih sedanjih ali nekdanjih zakoncev in partnerjev, njihove različne temperamente, poklice in stroke, njihove povsem različne poglede na življenje, se roman široko razpre naši polpretekli in aktualni stvarnosti ter problemom na številnih področjih. Na eni strani se razkrije odnos družbe in javnosti do gospodarstva, znanosti, umetnosti, sociale, humanitarnosti, izobraževanja in vzgoje, na drugi pa odnos posameznika do osebne angažiranosti, zavzetosti ali brezbržnosti, arogance ali ignorance do problemov. Tu so še razrahljani medsebojni odnosi med družinskimi člani, stare zamere in družinske tragedije ter vloga avtoritativne matere Valerije, ki je dolga leta poveljevala razširjeni družini.

Življenjska zgodba Urbičeve hčerke Tone je izstopajoča zaradi njenega boemstva in samosvojesti in bi prav lahko bila hvaležna snov samostojnega romana. Življenje Ladkovega sina Vladimirja je krojila smrt njegovega mlajšega, občutljivega in bolehnega brata Aleksa, za katero ga je oče dolgo, neodpušljivo in krivično obtoževal. Vnuk Aleks, ki naj bi z imenom nosil dvojni spomin, tako na pokojnega strica kot na Ladkovega najboljšega prijatelja, čuti težo tega poslanstva. Aleks je v resnici zelo pragmatičen in po svoje brezbržen, celo prikrito agresiven, medtem ko njegovo sestro Ireno zaznamujeta popolna odsotnost empatije in nagnjenje k brezdelnemu, snobovskemu življenju, ki ga uresničuje v zvezah z bogatimi partnerji. Topel in prepričljiv je lik Aleksove prve žene Katjuše, ki v družinske odnose vnaša blagost, občutljivost in posebno toplino. Najmlajša in najbolj uglašena, premišljena in spoštljiva med povabljenici sta prav najmlajša pravnik Lan in pravnikinja Themis, mladostnika z jasnimi cilji in že izkazano namero in voljo, kako jih doseči. Medtem ko njiju Ladkova preteklost zanima, so, kot kaže, drugi družinski člani, vključno s soprogo Valerijo, njegovih zgodb in razmišljanj že naveličani, morda celo komaj čakajo, da umre.

Ko zmagoslavjem in porazom preteklosti pisatelj ob bok postavi intimna doživetja, tragične izkušnje in razočaranja, doda zgodovini novo dimenzijo, zgod(b)vino, kot bi rekel pesnik Boris A. Novak. Peršakovo *Praznovanje* je eno od mnogih dragocenih kamenčkov v mozaiku. Ko je na nivo najmanjše družbene celice, družine, strnil vojne in povojne antagonizme, glavnega junaka pa prepustil njegovim notranjim bojem do zadnjega diha, je ustvaril živo, iskreno, prepričljivo in kompleksno zgodbo, ki nosi vso težo časa in prostora, v katerem se dogaja.

**Sprehodi po
knjižnem trgu**

Diana Pungeršič

Kazimir Kolar: Zgodbe nekega slabiča.

Maribor: Litera, 2021.

Nič presenetljivega ni, da se pisec, piska na literarni zemljevid najprej vriše s poezijo oziroma kratko zgodbo in se šele pozneje odloči za daljše prozne oblike. Kazimir Kolar je to zaporedje obrnil na glavo, najprej izdal (kratki/novelistični) roman *Glas noči*, po petih letih pa tu obravnavano kratkoprozno zbirko. Obrat, ki je v luči domačega prevladujočega modela pojavitve na literarnem prizorišču presenetljiv, se zdi v kontekstu pisave, ki jo Kolar očitno premišljeno razvija, smiselno in ne le literarno, temveč vsebinsko utemeljen.

V *Glasu noči* smo namreč spoznali junaka, Mirka Lamprehta, pripovedovalca (lastne) zgodbe, ki jo zaradi psihoze le s težavo sestavlja v zaključeno, zaokroženo celoto. Nezanesljivi pripovedovalec nas je v štirih etapah popeljal po svoji zunanji in notranji razpadajoči pokrajini. Njegov svet smo uzirali v neredko anekdotičnih fragmentih oziroma kot množico številnih (izpodrivajočih se) realnosti, v katerih se protagonist ni najbolje znašel. Navsezadnje smo se z njim (v časovnih in duševnih zankah) izgubljali tudi sami, a smo pri tem uživali v svojskem humorju, psihotičnem prigodništvu.

Vse naštetu v veliki meri velja tudi za *Zgodbe nekega slabiča*, slogovno pestre, anekdotične, zagonetno humorne in sploh diskurzno akrobatske.

Svet (nemara Lamprehtov) tu dokončno razpade (na zgodbe), enovitost pa je vsaj na površini popolnoma neujemljiva. Za to, da zgodbe beremo kot nadaljevanje prvenca, imamo precej razlogov – od ponavljajočih se likov, situacij, motivov, zlasti pa na kontinuiteto kaže odpiranje podobnih tem, ki so tokrat obravnavane na širši ravni, torej ne več zgolj znotraj posameznikove/individualne, temveč globalne/kolektivne zavesti. Na to nas konec koncev napeljuje že sam naslov s samim samcatim slabičem. Kot bi zgodbe bile izraz enega (anti)junaka našega časa, nemara samega duha časa, kot bi vse pripovedovale o enem in istem nevidnem vzorcu, enem in istem nevidnem svetu.

Časovna komponenta, tako kot v prvencu, je, čeprav morda ne najbolj očitna, gotovo ena bolj vznemirljivih plati knjige. Skozi linearna očala res vstopamo v preteklost (druga svetovna vojna), sedanost in prihodnost, zadnja zgodba je umeščena v leto 2049, čeprav se naposled zgosti vzdušje neke časovne nedoločljivosti, neskončnosti, statičnosti, zataknjenosti – psihološke ali mitološke. Zbirka se namreč zaključuje z (zloveščim) obetom: “Ni še konec.” S časom kot bistveno razsežnostjo zbirke se v resnici začnemo ukvarjati z zamikom, ko prevlada občutek, da so vse zgodbe (vse izpovedane zavesti) aktualne, da so že del tega sveta, da torej niso ne stvar preteklosti kot tudi ne stvar prihodnosti, da se generirajo v tem (aktualnem) trenutku.

Morda to časovno ali posledično razmajanost najbolje ponazarja ena bolj bizarnih zgodb *Divji pesnik*, v kateri resda spremljamo neko zunanje popotovanje (krokanje) nekega pesnika in njegovih kolegov, vendar se hkrati v tem natančnem opisu njegovega tavanja in motivacij za premikanje tudi učinkovito izgubimo. Izgubimo v neki utemeljeni (!) absurdnosti, torej v nonsensu z razlago. Čas(ovnost) in torej vzročna posledičnost tukaj delujeta kot (psihotična) vrzel, črna luknja, ki izziva (srhljiv) smeh: “Pesnik je govoril in nekateri so tudi ploskali. Nisem razumel njegovih misli, a vedel sem, da moram ostati buden in osredotočen. Novinar mi je pomagal vstati. Zaspala mi je noga.” Ali še nazorneje: “Želel sem vedeti, koliko je ura. Stopil sem k starki, ki je počasi hodila s palico v roki. Rekla je: ‘Nimam denarja.’ Šel sem stran in se ulegel na travo zraven smetnjaka. Toda še zmeraj nisem vedel, koliko je ura. Spet sem se hotel pogovarjati in nisem bil več lačen.”

Zdi se, da Kolarjevi protagonisti in njihova okolica na splošno ne vedo, “koliko je ura”, so torej dezorientirani v nečem temeljnem, ne vedo, kako in zakaj (ne) stojijo stvari. Brez kompasa je predvsem njihova (stara) človečnost, ki se je očitno korenito preobrazila. Vzroka ne vemo, domisliti

ga moramo sami, le nazorno vidimo, da protagonisti skoraj v vsaki zgodbi storijo nekaj nezaslišanega, odklonskega, ekscentričnega, da se torej vedejo nestandardno, lahko bi rekli noro, a ne igrivo, prismuknjeno, temveč domala obsedeno, demonično. Naslov spremne besede Silvije Žnidar *Pričevanja izza prebitih meja* se tako zdi več kot posrečen, Kolarjevi "junaki" se dejansko gibljejo po *terri incogniti*, po terenu, ki ga večina nas vsaj zavestno (še) ni prehodila, četudi nas zgodbe med drugim napeljujejo tudi na misel, da kot družba (nezavedno) že stopicljamo ravno tam, po slepih pegah našega norega obstoja.

Najočitneje mejo prestopi in pričakovanje poruši kirurginja, ki namesto da bi zdravila, ubija. Njeno vedenje je psihopatsko, sanjari o popolni avtoriteti in se pri tem sklicuje na naravo: "Kdor ubija, ima absoluten nadzor, kdor je ubit, se popolnoma podredi, takšen je zakon narave." Na splošno imajo vsi protagonisti (po svoje utemeljene) razloge za svoja dejanja, a ne tudi opravičila, kajti opravičilo predpostavlja etiko/moralo, ki pa je v teh zgodbah skoraj popolnoma odsotna. Še najbližje smo ji v zgodbi 1943, v kateri opazujemo dedka z vnukoma dvojčkoma, kako se prebijajo skozi vojskin čas. Čeprav tudi v tej zgodbi domala sleherna človečnost odpove, sta dečka ob sklepu zgodbe zmožna antigonovske geste. Ta je očitno le ostalina starega reda ("slabičev"), ki ji v vaški skupnosti ni več mesta, svoje novo domovanje najde "zunaj civilizacije" (!) v gozdni votlini.

Tako kot je ta zgodba parafraza *Šolskega zvezka* Agate Kristof, je uvodna in najdaljša zgodba *Sladoledarjevo poročilo* predelava Camusevega *Tujca*. Na začetek gotovo ni umeščena po naključju, lahko jo beremo kot vodilo, ne nujno ključ, za približevanje k zgodbam in njihovim protagonistom v nadaljevanju. Ko spremljamo obravnavo na sodišču, se vse jasneje kaže temeljna sprevrženost, ne toliko storilčeva – storilec je "objektivno" kriv – kot sprevrženost sveta, ki ni zmožen spoznati samega sebe – niti v (lastnem) hudodelstvu. Če Camusevega *Tujca* interpretiramo kot absurden odgovor na absurdno vojno, lahko tudi Sladoledarjevo odtujeno (psihopatološko) poročilo razumemo v odnosu do odtujenega (psihopatološkega) sveta tukaj in zdaj. Gotovo to ni ena in edina možna razlaga zgodbe, je pa takšna, ki spodbuja razmislek o vzrokih in posledicah ter navsezadnje času, *ki ga je treba ubiti*.

S podobno "človeško logiko" se lahko potem sprehodimo še k zgodbi o menihu, ki pri iskanju dokončnega odgovora doživi (mistično) razodetje v obliki spolnih fantazij, ali pa k zgodbi o zafrustriranem bitcoinerju, ki svojo v vseh pogledih revno eksistenco rešuje s fantaziranjem o velikem bogastvu, s katerim se bo naposled maščeval nadležni socialni delavki.

Sprevrženosti so povsod, največja pa je nemara ravno ta, da prežitke oziroma sporočila starega sveta, ki je bil v (nekem) stiku z naravnim/civiliziranim redom, ko je največjo anomalijo ali odklonskost predstavljala hoja z nogami po zraku, razumemo kot trolanje oziroma norost (seveda ne brez reference na Roberta Bolaña ali Burroughsa). Tako se pravzaprav lahko vprašamo, ali niso kar vsi protagonisti nekakšni troli, provokatorji, ki skušajo izzvati k drugačnemu jeziku in s tem k drugačnemu svetu oziroma drugačnim idejam o njem. Da bi ne bili več ujeti v *krožno blodenje* in bi se torej enim konjem (idejam/ideologijam) preprosto prekinilo semenovode. Sicer nas, če sklepamo po zadnji zgodbi z naslovom *2 0 4 9*, čaka pravi distopični eksistencialni vrtiljak/vlakec smrti. Za branje sila zabaven, za življenje pa ...: "Vse bolj se zavedam, da je to dnevnik zadnjih dni."

Zgodbe nekega slabiča so izzivalno in privlačno branje, ne le zaradi interpretativnega potenciala, spretno rabljene medbesedilnosti, temveč tudi zaradi slogovne razgibanosti, jezikovne domišljenosti oziroma suverenosti, s katero se protagonisti/pripovedovalci (s)prehajajo po različnih diskurzivnih in narativnih svetovih. To knjigo lahko postavimo ob bok najboljšim delom slovenske eksperimentalne linije, ki z očitnim (literarnim) užitkom ruši koordinate (ene) resničnosti, (ene) resnice, (ene) zavesti ali (enega) stvarstva. Knjiga, ki se sicer izrecno otresa (angažiranega) namena, a kljub temu izrazito sporoča – o moči zgodbe in izpovedi, četudi kaotične, bizarne in nore. Predvsem pa vrača moč bralcu in bralki, da se do (odsotnega) pomena dokopljeta sama. In se z njim, kajpada, tudi soočita.

Alenka Urh

Marjan Manček: Pipi Pišče išče.

*Pobarvala Marta Manček.
Dob: Miš, 2022.*

Ilustrator, stripar in filmski animator Marjan Manček je ilustriral več kot dvesto knjig za otroke in z vizualno podobo pospremil dela mnogih pomembnih ustvarjalcev za mlade bralce. Ustvaril je nekaj kratkih animiranih filmov, bogato bero avtorskih slikanic in številne zanimive stripovske like, skozi katere se izrazita njegova izjemna pripovedovalska spretnost in nezgrešljiv smisel za humor. Za svoj ilustratorski opus je leta 2007 prejel Levstikovo nagrado za življenjsko delo, leta 2016 pa je bil nominiran za Andersenovo nagrado. Istega leta je prejel tudi nagrado Hinka Smrekarja za življenjsko delo. Njegovi *Hribci* so leta 2012 prejeli priznanje zlata hruška za najboljšo izvirno slovensko mladinsko leposlovno knjigo.

Le kdo ne pozna Cufka, Modrega medvedka ter Dajnomira, Milibože in Milimira, če naštejemo le nekaj legendarnih Mančkovih stripovskih junakov, ob katerih so se zabavale generacije mladih bralcev? Zdi se, da bi prav vsi ti junaki lahko bili prijatelji, če že ne sorodniki, saj jih ne družijo le stripovska forma, temveč tudi splošnejši *façon de vivre*. To so večinoma liki, ki velik del svoje bistroumne duhovitosti črpajo iz "potujitvene perspektive", bodisi gre za živali ali ljudi iz pradavnine, ki imajo omejeno vedenje o svetu in povsem drugače dojemajo realnost kot sodobni bralci. Njihova primarna aktivnost je natančno in zavzeto

opazovanje sveta in naravnih pojavov, svoja opažanja pa vselej pospremito s kratkimi, jedrnatimi in pogosto duhovitimi komentarji. “Hodim po pesku. Opazujem mravlje. Vedrim pod kapo. Brodim po vodi. Puščam stopinje. Poslušam rasti travo,” je le eden od primerov Pipijevega pozornega in sistematičnega zbiranja podatkov o svetu. S svojim čudenjem in vztrajnim iskanjem odgovorov na bolj ali manj obča in specifična vprašanja so pravzaprav misleci, filozofi, kot nekakšni stripovski predsokratiki, ki nemara ne najdejo vselej ustreznih odgovorov, je pa njihovo sklepanje znotraj danega konteksta vseeno pravilno.

Pipi Pišče se tokrat bralcem predstavlja v tridesetih enostranskih stripovskih prigodah. Junak je sicer luč sveta ugledal že prej, najprej v revijalni obliki, leta 2018 pa je, sicer z drugimi zgodbami, stopicljal tudi med knjižnimi platnicami – vključen je bil namreč v zbornik Mančkovih “zgodbic, pesmic in stripekov” z naslovom *Mančkarada*. Vsaka od tridesetih kratkih zgodb predstavlja piščančka v različnih vsakdanjih situacijah, ki so izrisane na eni stripovski strani. Pipi Pišče (v naslovu zapisano z veliko začetnico, kar pomeni, da je to njegov priimek) je zvedavo pišče, ki o svetu ve bore malo, a ga zato raziskuje s toliko večjim zanimanjem in neusahljivo radovednostjo. Predvsem pa ves čas nekaj išče (razen takrat, kadar samo čaka), a včasih še sam ne ve, kaj. Po navadi tudi kaj najde, ali tisto, kar je iskal, pa niti ni pomembno, pravzaprav je med drugim ravno izmuzljiv in nezanesljiv cilj njegovega iskateljstva bogat vir humorja.

Določene zgodbe v celoto povezuje asociativni ključ, druge podobna zvočnost besed (“TRESK / Kdo treska z vrati? Tresla se je gora, rodila se je miš ...”), največkrat pa je tisto osnovno poganjalo Pipijevo omejeno védenje in poznavanje dejstev o stvarnosti, v kateri živi. To je hkrati bogato nahajališče smešnosti – ko sneži, denimo sklepa, da nekdo stresa moko z neba, kostonjeva ježica je zanj majhen ježek, pingpong žogica pa se mu zdi “zanimiv tip”, ki najprej skače, potem se kotali ipd. Pipi je pač neizkušeno pišče in nič čudnega ni, če se kdaj zmoti.

Poleg Pipija v kratkih zgodbicah najdemo številne stranske like. Med njimi je na lestvici pomembnosti – vsaj za malo pišče – na prvem mestu mama koklja, gospa Pišče, v naročju katere večkrat najde težko pričakovani topli objem. “Pipi je še majhen in mama je njegov zaklad, ko, ko, ko.” Potem so tu še raček, detel, miš, žaba, vrana, štoklja, polža, zajec, maček, pes, vrabčka, kos in puran. Ne pozabimo na kravo, ki je sicer vizualna informacija izrecno ne prikazuje, zato pa toliko bolj izrecno prikazuje neprijetno posledico njenega obstoja, ko neizkušeno pišče išče zrnje pod njenim repom in na glavo dobi neljubo in nič kaj blagodišečo pošiljko.

Stranski liki v nekaterih zgodbah nastopajo posamično, v nekaterih pa v različnih kombinacijah. Večkrat nastopajo tudi elementi neživega sveta, ki jih Pipi s svojim otroško omejenim vedenjem o svetu percipira kot osebe, to so ježica, snežak in pingpong žogica. Piščančkov svet je svetel in igriv svet brezskrbnega otroštva in takšni so tudi "problemi", s katerimi se sooča: ne ve, kam naj se skrije ob igranju skrivalnic, ali pa išče primerno družbo za igro, nakar sklene, da se gre v peskovnik igrat puščavnika, našemi se v duhca in podobno. Manček smešnost pogosto gradi z besednimi igrami in igro besed, pripovedne niti spretno napelje v prostor med prenesenim in dobesednim pomenom raznih fraz, pregovorov in rekel. Za ilustracijo: že v prvi zgodbi Pipi išče prijatelja, nekoga, ki bi mu bil podoben; ko nazadnje na jezerski gladini zagleda svoj odsev, vesel sklene, da ga je našel. Raček, ki se pred tem ponudi, da bi bil piščančkov prijatelj, razočarano zaključi, da "Pipi vidi samo sebe". Preneseni pomen fraze 'videti samo sebe' se torej ujame z dobesednim, saj Pipi na vodni gladini res vidi le lasten odsev. Podobno hecno in prikupno je piščančkovo sklepanje, ko na prostranem polju namesto štiriperesne deteljice najde krompir – zakaj bi iskal štiriperesno deteljico, če pa imeti krompir ravno tako pomeni imeti srečo.

Manček s pridom izkoristi povedno moč medmetov, vključenih v samo risbo, kar je v formi stripa tudi sicer priljubljen način posredovanja informacij. Ti imajo pogosto onomatopejsko funkcijo in ponazarjajo slušni vtis dogajanja. Razni tok, tok, pljas, ha!, tresk, hm?, tup, čp, čp!, pof, uuuu, pip, pep tako spremljajo in bogatijo posamezne situacije. Odnos med jezikovno in vizualno informacijo je od zgodbe do zgodbe različen, ponekod je pomen besedila bolj, drugod manj odvisen od podobe, povsod pa se odlično dopolnjujeta. Predvsem pa je avtor ves čas jednat v besedi in podobi in očarljiva izčiščenost bo nedvomno pritegnila tudi najmlajše bralce. Živahne barve je prigodam malega piščančka naklonila avtorjeva žena Marta Manček, ki je pobarvala tudi vse njegove avtorske filme.

Knjiga je zelo primerna za glasno branje, zaradi velikih tiskanih črk pa jo lahko prebirajo tudi samostojni bralci na svojih prvih bralskih pustolovščinah. *Pipi Pišče išče* je tudi poslastica za vse zveste ljubitelje *Hribcev* in drugih Mančkovih junakov, saj predstavlja dobrodošlo dopolnitev knjižne police, rezervirane za domače stripovske avtorje.

Ivana Zajc

Špela Frlic: Bleščivka.

Ilustrirala Tereza Prepadnik.

Ljubljana: Mladinska knjiga, 2022.

Mladinski roman *Bleščivka*, pisateljski prvenec Špele Frlic, znane tudi kot pripovedovalke zgodb, ima prepoznaven avtorski stil, bralca pa prepriča z izvrstno izpeljano pripovedjo. Besedišče odlikujejo izvirni in nepričakovani izrazi, ki izrišejo značaj likov in poživijo dialoge. Gre za zgodbo o kraju Bleščivka, kjer je prijetno živeti in kjer je vselej sončno – razen ko se v njem znajde Silva, ki se tja preseli za nekaj časa, da bi popazila na stanovanje svoje tete Dimitre. Ko spozna svojega soseda v petem nadstropju, zvedavega dečka Toma, se začne pred bralcem zapletati živahna pripoved, ki vključuje širšo skupnost prebivalcev tega kraja.

Z nekaj izvirnimi aluzijami nas zgodba spomni na dramo *Dogodek v mestu Gogi*, saj se med prebivalci pojavita Afra in Tarbula, ki pa sta v tej zgodbi pozitivni in zagnani starki, ki pojeta v pevskem zboru. Srečamo tudi umetniško navdahnjenega glasbenika, ki se (srečno) zaljubi v Silvo in spominja na Grumov lik Klikota. Dogodek v *Bleščivki* je fantastične narave: kraj, ki se je sicer vedno kopal v soncu, zajameta nepojasnjeno slabo vreme in gosta megla. Poleg tega se pred blokom, v katerem bivata Silva in Tomo, pojavi nenavaden predmet, ki spominja na barvit drekec, ki se sveti v temi. Teh dobiva hišnik v bližini mesteca vedno več in več, zanje pa okrivi Silvo, ki ima nenavadnega hišnega ljubljence – krotkega krokodila. Prav zaradi

tega plazilca se v Bleščivki vse več prebivalcev jezi – bojijo se ga, ker ga ne poznajo –, ozračje je napeto in pogledi sosedov, ki jih teži tudi nenavadno slabo vreme, sumničavi. Na tem mestu se zgodi fantastični zasuk: skupina prebivalcev v sosledju najrazličnejših zapletov ugotovi, da nebo obvladuje megleni kralj, ki se izvali iz prestrašenih misli ljudi. Prav to se je zgodilo na Bleščivki, saj so se prebivalci bali krokodila, širila pa se je tudi vsesplošna nejevolja. V *starinski* knjigi najde Silva nenadejano rešitev za nastale težave: pogum, ki “raste kot roža. Strah ga zaseje, ljubezen ga zaliva.” Ta poetična navodila za rešitev nastalega stanja sporočajo, da se morajo ljudje medsebojno povezati, stari in mladi, v mogočni pesmi.

Eden osrednjih motivov knjige je otroško raziskovanje: najsi gre za zelo resno opazovanje ptic v Bleščivki, pri katerem se vestno izmenjujejo tamkajšnji otroci, ki jih spodbuja Dimitra, ali za skrivnostne barvite kakce, ki se svetijo v temi, ali druge nenavadne lastnosti literarnega sveta – mladi liki v *Bleščivki* k izzivom vselej pristopajo z veliko mero radovednosti, zagnanosti in samozavesti. S tem knjiga zvedavost in dejavnost izpostavi kot pozitivni lastnosti, otrok pa ne obravnava pokroviteljsko, marveč jih opolnomoči za samostojno odkrivanje.

V delu, ki je zastavljeno kot pot reševanja izziva, pri kateri nazadnje sodelujejo kar vsi literarni liki, se “znanstveni” način razmišljanja, ki ga predstavlja predvsem deček Tomo, sooči s čustvenim dožemanjem sveta. Tomo s stranskimi liki, denimo učiteljem biologije, ki raziskuje nenavadne svetleče izločke, išče argumente, dokaze, vzroke in posledice pojavov. Ta princip se izmenjuje s čustvenim načinom dožemanja sveta, ki ga predstavlja protagonistka Silva, ki svojemu mlajšemu prijatelju denimo pove: “Zgodbe ne dajejo odgovorov, Tomo. Pomagajo ti razmišljati, odgovor moraš najti pa sam.” To je tudi zgodba o ljubezni, o osebni rasti in premagovanju osamljenosti ter o žalosti. Silva se v romanu sooči s svojimi čustvi in s svojo preteklostjo: ko je izgubila službo, se je nad njeno glavo pojavil deževni oblak, ki jo je spremljal, kamor koli je šla. Enako se je zgodilo glasbeniku Rozamundu, ki v Silvi najde sorodno dušo, o oblaku pa pravi: “V bistvu sem se ga že kar navadil. Tako je, kot da bi imel čudaškega domačega ljubljence, ki ga ni treba hraniti.” Oba svojo melanholijo presežeta in se opogumita za novo, drugačno, skupno življenje.

Melanholija je izpostavljena tudi v ilustracijah Tereze Prepadnik, ki so ustvarjene v digitalni tehniki. Ilustracije delujejo sodobno, a se usmerijo v podobe pokrajine in ne v like, zato literarnih oseb ne karakterizirajo in delujejo nekoliko distancirano od zgodbe. S temačnimi toni učinkovito predstavijo del zgodbe, ko Bleščivko zavzamejo vremenske ujme in krizno

stanje, vendar ob koncu zgodbe, ki se razplete izrazito pozitivno, ne ponudijo posebej bleščeče podobe Bleščivke, ampak kljub uporabi nekaj barv ohranijo temačno vzdušje.

Kvaliteta knjige je njena narativna tehnika: drzni pripovedni preskoki bralca čez osrednjo linijo dogodkov mimogrede odpeljejo še v druge kraje, v preteklost ali namišljene možne dogodke. Pripoved je izjemno privlačna, ker je sestavljena premišljeno in nudi obilo tekstualnih poslastic – od besednih iger do zanimivih metonimij. Dinamičnost vzpostavljajo zanimivi prehodi med fokalizatorji, s tem pa različni subjektivni pogledi na dogajanje, različne interpretacije in viri informacij, razpoloženja ter pogledi na svet. Tako je lahko naenkrat fokalizator otrok, ki z daljnogledom opazuje dogajanje na ulici, drugič sosed, ki se nadvse boji krokodila, tretjič pa hišnik, ki ima s sosedi veliko težav. Pripoved sicer sloni na osrednjem tretjeosebni pripovedovalcu, ki ne skopari z domiselnimi detajli, s katerimi odlično karakterizira like, na primer: “To je bila Tomova najljubša jed. Beli špageti, potopljeni v krvavo rdečo brozgo – ni bilo lepše podobe na jedilni mizi. Všeč mu je bil sladek okus omake, še posebej pa občutek, ko je špagete srkal v usta, kot bi bili dolgi, mesnati amazonski črvi. Ponavadi bi z užitkom pomlatil dva zvrhana krožnika. Zdaj pa je bil že po nekaj grizljajih čudno sit. Odsotno je navijal špagete na vilice in buljil nekam predse.” Pripovedovalec daje bralcu mestoma vpogled tudi v nenavadne sanje likov, v tokove njihovih misli in čustev, pri tem pa so njihovi subjektivni okviri medsebojno različni, individualni in zato za bralca prepričljivi. Pripoved se ustavlja pri opisih na videz nepomembnih podrobnosti okolja, ki s tem oživi pred bralcem. Posebej zanimivi so trenutki v romanu, ko je okolica prikazana prek fokalizacije krokodila, ki neverjetno dobro sliši in tako povzema pogovore prebivalcev različnih nadstropij bloka. Rahel pridih nadrealnosti in domišljije zgodbo poglobi, a to ni njena ključna dimenzija, saj daje prostor drugim vsebinam: razvoju likov, njihovim premislekom in čustvom. Čeprav bralec sprva spozna nekaj nekonvencionalnih posameznikov, o katerih je zanimivo brati, pa je v ospredju te knjige skupnost: šele ko se vsi, kljub velikim medsebojnim razlikam, odločijo za to, da bodo skušali drug drugega sprejeti (kljub krokodilom!) in sodelovati, je težava, ki predstavlja osrednji zaplet v tej zgodbi, premagana.